

Андрэй Мрый

Запіскі Самсона Самасуя

А П О В Е С Ь Ц Ь

МЮНХЭН 1953

ВЫДАВЕЦТВА «ВАЦЬКАЎШЧЫНЫ»

ЗАПІСКІ САМСОНА САМАСУЯ

Перадрук зь літаратурнага часопісу «Узвышша», №№ 3, 4 і 6,
Менск 1929 г.

Druck: „Logos“, München 8, Rosenheimer Str. 46 a.

АНДРЭЙ МРЫЙ
(Андрэй Шашалевіч)

Запіскі Самсона Самасуя

А П О В Е С Ь Ц Ь

МЮНХЭН 1953
ВЫДАВЕЦТВА «БАЦЬКАЎШЧЫНЫ

Біяграфічныя ведамкі пра аўтара аповесці «Запіскі Самсона Самасуя» — Андрэя Мрыя — тымчасам могуць быць пададзеныя адно вельмі скупа: запраўднае прозвішча ягонае — Андрэй Шашалевіч, месца й даты нараджэння дакладна ўстанавіць сяння няма магчымасці — ведама адно, што пісьменьнік нарадзіўся дзесь на Магілёўшчыне (паўдзённа-ўсходняй, хіба — над Сожам, ці блізка яго) ў сям'і кагось із г. зв. «селавай інтэлігенцыі» (даўнейшай) — ці то калішняга «валаснога пісара», ці то, можа, кагось ізь селаваго праваслаўнага клеру (святара ці дзяка); у часе друкавання «Запісак Самсона Самасуя», г. зн. у 1929 годзе, аўтару іхнаму на вока было год за трыццаць (паводля ўспамінаў аднае асобы, што працавала нейкі час разам зь пісьменьнікам у Слоўнікавай Камісіі Беларускае Акадэміі Навукаў, у 1932 годзе яму якраз споўнілася 40 год, г. зн. ён мусіў быць народжаным у 1892 г.).

У літаратуру Мрый прыйшоў сьлядамі свайго крыху малодшага брата, Васіля Шашалевіча, пісьменьніка-драматурга, аўтара цэлага сыягу п'есаў, як «Апраметная» (знятая бальшавікамі із сцэны за зыркi нацыяналізм), «Змрок», «Воўчыя ночы», «Сымфонія гневу» й інш., да таго-ж аднаго з заснавальнікаў ведамага беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання «Ўзвышша» (сёстры братаў Шашалевічаў таксама працавалі ў нашым мастацтве, як акторкі). Пад дзеяннем братавага прыкладу пачаў сваю пісьменьніцкую дзейнасць і Мрый, дзесь каля 1926—1927 г.г., ад часу да часу зьмяшчаючы свае сатырычныя апавяданні-навілі ў тагачасных менскіх беларускіх газэтах («Савецкая Беларусь», «Голас Вёскі», літаратурны дадатак да яе — «Чырвоны Сейбіт» і інш.), а тады і ў часапісе «Ўзвышша» ад першага-ж году ягонага выдання (г.зн. ад 1927 г.). У гэтым часапісе, перад «Запіскамі Самсона Самасуя», з'явілася пяць сатырычных навіляў Мрыя: «Няпросты чалавек», «Камандзер», «Калектыў Яўмена», «Гармонія ў ружовым» і «Рабін» (першыя чатыры — у 1927 г., апошняя — у 1929 г.).

26-га траўня 1929 г. Мрый быў прыняты сябрам у беларускае літаратурна-мастацкае згуртаванне «Ўзвышша», адным ізь сяброў-закладнікаў якога, як ужо сказана, быў ягоны брат Васіль Шашалевіч. У гэтым часе, і пасля, пісьменьнік зарабляў сабе на жыццё працаю ў якасці інструктара Цэнтральнага Бюро Краязнаўства пры Беларускай Акадэміі Навукаў у Менску, а незадоўга да свае «ліквідацыі» працаваў ужо ў Слоўнікавай Камісіі самое Акадэміі Навукаў.

У часапісе «Ўзвышша» ў 1929 г. і пачалі друкавацца «Запіскі Самсона Самасуя», што канчальна прынеслі пісьменьніку літаратурнае імя: «першы скрутак» гэтых запісак быў выдрукаваны ў №№ 3 і 4 часапісу за той год, «другі скрутак» — у № 6; адылі, «трэйці скрутак» ужо ня быў прапушчаны бальшавіцкаю цензураю;

напалоханы гэтым аўтар зьнішчыў усе рукапісы гэнага «скрутку» і зусім адыйшоў ад літаратуры, замоўк. Адылі дармо: хоць і зь некаторым спазьненнем бальшавікі «зьліквідавалі» нарэшце пісьменьніка зь Беларусі ў 1933 годзе. Пра далейшую ягоную долю нічога ня ведама.

Мрыева аповесць напісаная ў літаратурнай форме «запісак» нейкага савецкага «нізавога актывістага» Самсона Самасуя. Актывістых гэтых тымі часамі афіцыйная савецкая тэрміналогія звала расейскім, бальшавікамі-ж створаным словам «выдвигенцы», якое пабеларуску афіцыйна-ж перакладалася як «вылучэнцы», а неафіцыйна, гіранічна, ды больш дакладна — як «высуванцы» (паколькі расейскаму «выдвинуть» дакладна адпавядае нашае «высу-нуць»). Мрыў гэрой належыць да тае адменнасці «выдвигенцев», што «видвигались» — «вылучаліся» ці «высоўваліся» самыя, не чакаючы, пакуль іх «выдвинет» — «вылучыць» ці «высуне» хто-небудзь зверху, а таму і зваліся ў грамадстве «самовыдвигенцами», а ў нас — «самавысуванцамі» — зусім блізка да гэроевага прозьвішча Самасуй, узятага аўтарам і з жывое народнае мовы, якая гэтакім словам яшчэ задоўга да бальшавікоў абазначала чалавека, што ўсоды «сам сунецца», імкнучыся «высунуцца». Гэтак і выступае ў сваіх «Запісках» Мрыў Самсон Самасуй. Дармо, што поўпісьменны, ён борзда й добра засвойвае ўсю бальшавіцкую «ідэялогію», «мараль» і тактыку ды, тэарызуючы імі ўсіх па дарозе, нахрапна й пераможна «прасоўваецца» і з самых нізоў на самыя вярхі савецкае іерархіі (не прапушчаны цэнзураю «трэйці скрутак» твору й паказваў Самасуя на гэных вярхах).

Вобраз Самсона Самасуя бліскуча ўдаўся Мрыю, як і вобразы іншых актывістых, функцыянераў ды проста «савецкіх людзей», што так ці інакш прыходзілі ў сутычкі з гэроем «Запісак», траплялі ў поле ягонага зроку ды пад ягонае пярэ. У стварэнні гэтых вобразаў пісьменьнік выявіў, можна сказаць, бадай нябывалую датуль (дый пасля) ў нашай літаратуры сілу мастацкае тыпізацыі як псыхалогічнай, гэтак і ў стылістычнай роўніцы. Сістэма гэтых Мрыевых вобразаў-тыпаў адлюстроўвала сабою вельмі зырка й праўдзіва ўсю савецкую сістэму ўва ўсей ейнай запраўднай, рэальнай натуры й нагаце. Уся г. зв. «савецкая грамадзкасьць» і бальшавіцкая крытыка былі проста ткі як па галаве стукнутыя Мрыевым творам ды, відавочна, адразу не маглі здаўмецца, як рэагаваць на яго — высокая праўдзіваць была бяспрэчнай, але тым-жа самым часам і выразна антысавецкай. Першай агоўталася цэнзура, забараніўшы працяг друкаваньня аповесці, і адно тады ўжо загаманіла й крытыка. Тагачасная апора й агентура бальшавікоў у нашай літаратуры — г. зв. БелаПП (г. зн. «Беларуская Асацыяцыя Пралетарскіх Пісьменьнікаў») у васобе аднаго зь перадавых сваіх крытыкаў, Міколы Аляхновіча, першая й прызнала, што Мрыевы «Запіскі Самсона Самасуя» — гэта «злосны пашквіль на нашу савецкую рэчаіснасьць. Паказваючы жыццё беларускае вёскі, жыццё мястэчка, аўтар усіх персанажаў твору ад кіруючай партыйнай верхавіны да звычайных сялян малое нейкімі недацэпамі, нейкімі дурнямі. Ніводнага мамэнту будаўніцтва новага жыцця на вёсцы ці ў савецкім мя-

стэчку мы ў гэтым творы ня бачым. Аўтар ня толькі сабраў цёмныя паасобныя мамэнты, што маюць месца ў нашым жыцці, але ён так згусіў хварбы, што перад намі ўстае перакрыўленае жыццё, пастаўленае дагары нагамі. І белапаўскі крытык выносіць дыскваліфікацыйны прысуд Мрыю, як савецкаму пісьменьніку, адначасна асуджаючы й захоўваньне савецкае крытыкі, што сваячасова ня выявіла належнае «пільнасьці»: «Шаржаваны паказ працы савецкага апарату, усяго нашага жыцця робіць гэты твор ня толькі нясумяшчальным з ганаровай назвай савецкага пісьменьніка, але зьяўляецца яскравым прыкладам таго, як да апошняга часу нашая крытыка зьвярталася мала ўвагі на шкодныя зьявы ў нашай літаратуры (гл. М. Аляхновіч — «На аванпостах пралетарскае літаратуры» — часопіс «Маладняк», № 6—7 за 1930 г., бал. 195—196). Ад таго часу ўспамінаць Мрыевых «Запісак Самсона Самасуя» ў ліку выкліканых «варожых», «буржуазных» ці «нацыянал-дэмакратычных твораў беларускай літаратуры» стала абавязкавым для савецкае крытыкі.

Пэўна-ж, савецкая крытыка, як звычайна, тутакі валіла віну із хворае галавы на здаровую і да яе й тут як нельга лепш прысталі-б трапныя словы другога, таксама ўзвышэнскага, сатырыка: «Калі самі няпрыгожы — ня вінуць апарат». Мрыеў-жа «апарат» толькі добра — мастацка здымаў — фіксаваў тую жывую запраўд-насьць, якая сама ўжо была «шаржаваная» ня пісьменьнікам, а ейнымі большавіцкімі ператваральнікамі — «будаўнічымі», што й «згущвалі хварбы» ў ёй ды «перакрыўлялі», «перастаўлялі дагары нагамі» ўсе звычайныя, нармальныя жыццёвыя й людзкія дачыненні. Таму й выйшаў з Мрыевага «апарату» такі забіючы абраз савецкае сыстэмы й ейных гэрояў-«будаўнічых».

Адылі, мастацкая сіла Мрыя, як пісьменьніка, уздымае ягоны твор вышэй за звычайны, хай сабе й мастацка-дасканальны, абраз свайго часу й быту. Адзначаная ўжо намі сіла мастацкае тыпізацыі ў творы як у псыхалёгічнай, гэтак і ў стылістычнай роўніцы робіць зь яго й ягоных гэрояў-тыпаў нашых нацыянальных адменьнікаў-прадстаўнікоў да тае мастацкае галерэі твораў і вобразаў, што прадстаўленая ў сусьветнай літаратуры цэлым сыцягам агульна-ведамых рэчаў таго-ж роду й тыпу, ад «Запісак Піквіцкага Клюбю» вялікага Ангельца Чарльса Дыкенса да «Прыгодаў добрага ваяка Швэйка» Чэха Яраслава Гашэка. У гэтым — яшчэ большая й найбольшая, хіба, ды перахаджалая вартасьць Мрыевых «Запісак Самсона Самасуя» ды зарука іхнае прыйдучае папулярнасьці ня толькі ў нашым чытацкім грамадзянстве. Балазе, большавіцкі цензурны гвалт, хоць і «збліквадаў» твор на ягоным кульмінацыйным пункце, пакінуў зь яго яшчэ даволі, каб забясьпечыць яму паўнакроўнае яшчэ жыццё ў чытацтве, якое й аднаўляецца цяпер пры перавыданьні апублікаваных частак твору.

Р. Склют

СКРУТАК ПЕРШЫ

Я скажу ўсім, хто гэтага пачаў-бы дамагацца, што я — сучасны чалавек. Маё імя Самсон Самасуй.

Я з мужыкоў.

Мой бацька, дзед, прадзед, прапрадзед, прапрапра... і г. д. усе былі мужыкамі. Я надзвычайна гарды тым, што маю мужыцкі твар і асабліва нос у форме бульбы. У залежнасці ад гэтага і розум мой ёсць розум выразна мужыцкі. Мне могуць сказаць, што няма такой катэгорыі, як мужыцкі розум, а я скажу, што ў мяне толькі такі і ёсць.

Далей сьмела ўсім заяўляю, што бацька мой ня кулак. Даю фактычную даведку.

Дзьве каровы, конь, жаробка, свіння, здаецца, 4 ці 7 прадстаўніц курынага роду, хата з трыма вакешкамі, ды яшчэ рознае не стандартызаванае хаўбосьце. Такім чынам, па эканамічнай адзнацы майго бацьку ніяк нельга залічыць да ганебнага стану кулакоў. А з пункту гледжання ідэялёгіі, дык ня ведаю, як зарэгістраваць яго. Хто можа аб гэтым упэўнена сказаць, калі, як кажа мой прыяцель, філёзаф Торба, забытана чалавечая жыццё, і няма ў ім строга акрэсленай наменклатуры.

Другі мой прыяцель, настаўнік Цыба, сказаў мне, што мой бацька, магчыма, і ёсць кулак, бо пытаньне аб прыналежнасці да гэтага заалягічнага тыпу вырашаецца часта ня лікам кароў ці коняй, а настроем і экспліататарскай чыннасцю.

Вось гэта як у сук улеплена.

Пра сябе скажу, што іншы раз я вельмі абураны ангельскімі імперыялістамі, здаецца, горла ім перарэзаў-бы, а ў другі раз салодка мару аб прыпадах буржуазнага жыцця. Так салодка мару, што пасяля і самому сорамна робіцца. Нават чырванею.

Мой лепшы сябра, настаўнік Мамон, жартуючы кажа:

— У цябе ўсё мужыцкае, а пуза панскае! І праўда! — думаю я і хачу высветліць прычыны гэтага. Знаходжу толькі адно тлумачэнне для гэтай дыспрапорцыі: прырода вядзе гандаль з маім цэлам — яна дае мне сыр, масла, хлеб, розныя іншыя карысныя й некарысныя фэрменты (ня ведаю, ці можна так гаварыць: у мяне нейкі пал да чужаземшчыны). У замену за гэта прырода адбірае ад мяне зусім нявартыя для мяне рэчы, за якія ніхто і шэляга ня дасць. І вось гэты гандаль з прыродай выклікае ў мяне такую прэстую рознастайнасць маіх настройў, эмоцыяў, хаценьняў, жаданняў, перажыванняў.

Адна ня вельмі разумная жанчына, якую я аднойчы ў вочы назваў індыйскім просам дурро, атэставала мяне, як дэклісаванага мешчаніна. Зразумела, гэта зусім ня так. Гэта назва выклікана помстай за маю досыць удалую атэстацыю. Праўда, памянэны філэзаф Торба адзначыў мяне, як клясава нявытрыманага байца, сказаў мне, што я неўраўнаважаны (а ён ураўнаважаны?) чалавек. Няхай сабе так. Скажу толькі, што я сам лічу сябе сучасным і здавальняюча-разумным чалавекам, хоць павінен зь вялікай неахвотай памянуць пра шапчэўскіх яўрэяў, якія пад нос завуць мяне «мішугэнэ». І гэта ня гледзячы на тое, што я ў рай-выканкоме ў сваіх руках трымаю важныя спрунжыны культуры і ведаю, што раблю!

Пра мінулае маўчу.

Скажу толькі: я бывалы чалавек.

Мяне матка часта ўпікае:

— Трынку, валынку, сьвету палавінку аб'ездзіў, сьвет абкаляціў, ды сюды вараціў!

Некалькі разоў сядзеў я пад арыштам і карміў сваёй чырвонай кроўю блох ды іншых шасьцікрылых і шасьціногіх херувімаў і сарахвімаў. Ды і не магло быць інакш з маім тэмпэрамантам.

Спамяну пра адзін выпадак.

У 20 годзе я быў прадагэнтам. Прывяжджаю ў Гомель, і на кожным кроку мне анкеты запаўняць даюць. Хто мой бацька, хто мая матка, што яны рабілі да рэвалюцыі і пасля яе, ці была ў мяне маёмасьць, і калі была, дык куды яна дзелася? Да 300 запытаньняў было ў той анкеце, якую падсунулі мне ў заездным доме № 3. На мяне ўсьсеў д'ябал нейкі. Думаю: дай-жа я пажартую зь імі, пагляджу, што зь іх будзе.

Пішу: да рэвалюцыі быў буйным земляўласьнікам, меў 300.000 акраў чарназёму, быў сакратаром пасольства ў Лёндане. І шмат яшчэ чаго нахлусіў.

Яны, галубчыкі, і сцапалі мяне. Пасадзілі ў блыхарню і тры-малі там, пакуль добра высьветлілі, што я ніякім буйным земляўласьнікам ня быў.

Вывусяцілі мяне, але кар'ера мая была сапсавана, і я доўга ня мог знайсці сабе месца, якое адпавядала-б маім здольнасьцям. Праз год я знайшоў сабе пасаду, і пра гэта будучь гаварыць мае запіскі.

Цяпер-жа скажу, чаму я сеў за стол і пачаў пісаць.

Яшчэ тры гады назад я неяк напісаў у газету карэспандэнцыю аб выбрыках старшыні каапэратыву і прачытаў яе асобе, якая для мяне даражэй за ўсё на сьвеце. І яна сказала мне:

— Пішы, пішы! Зь цябе можа і выпішацца што! Гэтыя словы, як маланкай, спалілі мяне. Як вар'ят, хадзіў я па пакою і мармытаў сабе гэтыя словы:

— Пішы, пішы! Можа што і выпішацца!

Цяпер я і пішу.

Але я не паперапсуй, пішу зусім не для таго, каб бачылі ўсе напісанае мною. Розум мой даўно прайшоў эмбрыёнальную стадыю разьвіцця і я добра ведаю, якое вялікае значэнне маюць дробязі ў жыцці. У маім цяперашнім пакоі я павесіў на сцяне плякат із словамі аднаго вучонага, які сказаў:

— Каб мы ведалі ўсе дробязі жыцця якой-небудзь казюлькі, мы шмат якіх памылак маглі-б не зрабіць!

Вось я і пішу свае запіскі. У іх буду гаварыць аб дробязях свайго жыцця: як я з бацькам пасварыўся, як паехаў я шукаць свайго шчасця, як хацеў там пашырыць сваё фізічнае я і як з гэтага нічога ня вышла.

Сам я не надаю ўсяму гэтаму вялікага значэння. У сусветных маштабах ня веру.

Але мой сябра, настаўнік Мамон, каторы ўвесь час штурхае мяне на шлях славы, кажа мне, як Мэфістофэль:

— Твае мемуары будуць перакладзены ня нямецкую, ангельскую, французскую і нават готэнтотскую мову! Каб я меў час і здольнасць, я зараз пачаў-бы перакладаць на гэтыя 4 мовы.

Заўважце што ў настаўніка Мамона ёсць вельмі складаныя абавязкі мужа, бацькі, сына, загадчыка, рэвізора 7 устаноў і прамоўцы на ўсіх пасяджэннях і нарадах. Калі ён гаворыць так, значыцца мае запіскі маюць значэнне, якое выходзіць за межы маёй асобы.

Гэта мне паддае жару, і ў поўнай сьвядомасці і цвёрдай памяці я пачынаю свае запіскі.

І. АД РОДНОЙ ХАТЫ

— Ты-ж глядзі, мой сыноч! — гаварыла мне маці, калі я пасяля доўгага беспрацоўя атрымаў пасаду ў Шапялёўскім выканкоме.

— Ты ўжо не хлапчук. Час падумаць на сябе ды аб нас старых... Жаніцца-б табе, ды супакойна гадаваць дзетак. І я з радасцю пачукала-б тваіх дзетак! Глядзі-ж, сыноч, хоць цяперака трымайся, каб зноў не ўкарацілі!

На гэтае матчына выступленне я самаўпэўнена адказаў:

— Я ведаю, маці, як сябе трымаць! Ці я людзей ня бачыў? Ці мне гэта ў першы раз?

Маці сумна памахала галавою:

— Заўсёды, сыноч, так кажаш, а як дадуць справу, дык фартэль і выкінеш! Ой, баюся я за цябе! Па бацькавай вудалі паціоў.

Мой бацька, раўнадушна зірнуўшы на матку, пыхкаючы люлькай, у нос прамармытаў:

Па маёй вудалі? Каб па маёй, дык сядзеў-бы на зямлі. А то сьвет аб'ездзіў, усе гарады абнохаў, ды нідзе прыстану не знай-

шоў. Казаў і кажу: лепш кінуў-бы вандраваць ды ўзяўся-б за зямлю.

Я выйшаў на сярэдзіну хаты, растапырыў ногі, як крынджалы, задраў нос уверх і, прыплюснуўшы правае вока, тэатральна запытаў у бацькі:

— Як-жа? Буду калупацца ў пясочку вашым? Няхай троху пачакае! Якое тут жыццё? Бачыўшы цывілізацыю, які разумны чалавек пачне рабіць гэта калупайства ваша? Краты вы, а ня людзі! Які сэнс у вашай крацінай працы?

Не адзін раз бацька слухаў мае разважаньні аб адсутнасці матэрыяльнай базы ў яго вытворчасці і, трэба сказаць, слухаў іх з вужацкім спакоем, а цяпер раптам закрычаў на мяне высокім голасам:

— Ах каб ты выпруціўся, чортаў сын, вучная раськірэка! Дык я крот? І матка краціха? Рыемся ў зямлі і сьвегу ня бачым?

— Ты — ня крот, а праца твая краціная!

— Калі так, чаго-ж ты, Хадора сьвятая, як дадуць табе перцу, зноў хвост падтуліўшы сюды ляціш ды на бацькавай шыі сядзіш? І працаваць ня хочаш, хочаш дурыкамі жыць! Над бацькавымі мазалямі сьмяешся... Вучыў цябе, ночай не дасьпаў, хацеў, каб сын вучоны быў, а ты цяпер і сьмяешся з бацькі, з маткі...

Бацька не на жарты ўсхадзіўся. Гэта параўнаньне з кратом фарсіравала яго кроў.

— Калі-ж так, — кінуў ён ужо нізкім тонам, — ня дам табе кабылы! Едзь на сваіх, на дваіх! Цягні, як хочаш, свае прычындалы! Досьць зь мяне! Наслухаўся твайго мудрагельства!

Бацька грукнуў дзвярыма і вышаў на двор. Там ужо стаяла ў поўнай баявой гатоўнасці запрэжаная кабыла.

Бацька пачаў нэрвова распростаць яе, нешта злосна бубніў сабе пад нос, некалькі разоў абазваў ні ў чым нявіннае стварэньне «шэльмай гарбаносай». Кабыла зусім не хацела разумець бацькавай крыўды і здзіўлена пазірала на слаба каардынаваныя рухі свайго гаспадара і яго палітычна нявытрыманую тактыку.

Распрогшы кабылу, бацька ў пуно яе не загнаў. Адыйшоў ад кабылы і сеў на калоду. Кабыла пастаяла хвіліну і падыйшла да бацькі, нюхаючы паветра.

Бацька:

— Чаго прышла? Чаго стала тут? Ідзі ў пуно! Не паедзем мы з табой, кабылка!

Зірнула на яго здзіўлена сваімі добрымі вачмі і ціха пасунулася ў вадчынёную пуно.

Я злосна пазіраў у вакно на бацьку, кабылу і каламашку, у якой мусіў быў ехаць, каб ня гэты нікчэмны крот. З практыкі ведаў, што цяпер ня хутка наладзіш дыплёматычныя зносіны з бацькам.

Матцы я сказаў, вачмі паказваючы на бацьку:

— Вунь сядзіць, надзьмуўся, як сава! Здаецца, каб быў бацька маладзей, пашоў-бы я туды ды адкалатушыў бацьку!

Матка ласкава сказала мне:

— Кінь злавацца! Бацька адходлівы! Пасьля абеду паедзеш, а нанач там будзеш. А цяпер лепш сабраў-бы ўсё сваё да кучы. Я табе памагу.

Я паслухаў маткі і пачаў упакоўваць свой гардэроб. За 15 гадоў бадзяння па сьвеце шмат чаго сабралася ў мяне.

Дзьве хутры, адна лісіная, другая ваўчыная, дзьве бэкэшы, шынэлька вельмі пралетарскага крою, прастрэленая ў некалькіх мясцох; пахаджэньне гэтых дзірак я добра ведаў і ўсім гаварыў, што кулі белагвардзейскай сволачы прастрэлілі яе на Дзінкіным фроньце. Было яшчэ паліто даімперыялістычнай эпохі, зусім куртатае і цеснае для маёй асобы. Іншы раз я апранаўся ў яго і, як заўважыла мне тэлефаністка адна, паліто сьмешна выпучвала мае заднія формы. Шмат было ў мяне і нагавіц: галіфэ розных колераў і фасонаў, райтузы, клёшы, спрынджыкі (апошні крык амэрыканскай моды), шаравары і нават беларускія споднікі зь «сеслам» для эфэктных выступленьняў у спектаклях.

Увесь мой гардэроб і апісаць нельга. Бацька называў усе мае рэчы «прычындаламi» і часта гаварыў маёй матцы:

— Тысячы паўтары можна было-б скалаціць за гэта прычындальне! Але што ты зробіш сыну, калі ён носіцца з цацкамі ды хварэе на пана? А можна было-б паправіць гаспадарку!

Уся вопратка ляжала ў кучы і была перасыпана нафталінам. Матка, парадкуючы яе, увесь час чмыхала, круціла носам і бубніла:

— Каб табе праваліцца, нячыстая сіла! Ня звыкнуся з гэтым смуродам! І выдумаюць-жа людзі!

Я сачыў за кожным рухам маткі і даваў інструкцыі.

Матка адгаварвала:

— На што ты забіраеш усе рэчы?

— Я там асяду. Апошні раз цягнуся з дому. Можна ажанюся там, маці!

— Няхай-жа Бог пасылае, сыноч!

Матка зірнула на мяне, статнага, бялявага зь вельмі пухнастымі вусамі і дужа кірпатым тварам мужчыну, і мімаволі з вачэй яе сыпнулі сьлёзы.

«Прычындалы» былі ўпакаваны. Я зірнуў у вакно. Бацька ўсё сядзеў на калодзе.

— Пакладу яшчэ кніжкі і розную дробязь, тады ўсё будзе ў парадку! — сказаў я сам сабе і пачаў даставаць з паліцы кніжкі.

Чатыры кніжкі я лічыў настольнымі і ніколі зь імі не разлучаўся:

1) падручнік, як гаварыць мала і важна,

2) культура трох камераў цела,

3) як разьмяркоўваць свае функцыі і

4) падручнік па агульнаму кіраваньню.

Апрача гэтых кніжак я ўзяў яшчэ іншыя падручнікі ў розных галінах нашага жыцця і «палітэканомію ў пытаньнях і адказах». Узяўшы апошнюю ў рукі, я задаў сабе некалькі пытаньняў і, зачыніўшы вочы, адказаў на іх.

Паверх кніжак я паклаў яшчэ складаны зэдлік і столік і ўсё гэта ўціснуў вяроўкамі. Ад натугі засопся і сеў на лаву.

— Сапрон, ідзі палуднаваць! — клікнула маці бацьку.

Елі моўчкі. Мне хацелася распачаць спрэчку, але матка, як відаць, сваячасова міргнула бацьку і дала яму дырэктывы маўчаць.

Як падмацаваліся, матка, прыбіраючы стол, запыталася ў бацькі:

— Падзееш ты ці не? Калі думаеш, дык трэба думаць. Каб ня было позна? Усёроўна трэба-ж ехаць!

— Каму трэба, няхай едзе! Няхай ідзе ды сам запрагае.

— І пайду! Запрэгчы нядоўга — сказаў я і вышаў на двор.

Але ня ведаў я ўсіх тонкасьцяў бацькавага рамяства і развучыўся вазэкацца. На вучоныя лез! Доўга я марудзіў, шукаючы даўно знойдзеныя Амэрыкі. То гужы кароткія, то кляшчы ня сходзяцца, то яшчэ якая хвароба. Нават не з таго боку пачаў дугу ўстаўляць.

Вышаў з хаты бацька і з пагардай глядзеў на мае апэрацыі.

— Куды ты сунеш? Ня гэтак! У другую дзірку! Мацней нацягвай! Нагою ўпірайся!

Бацька злосна плюнуў, падышоў да кабылы і перарабіў усё пасвойму.

— Гэта табе ня рэзалюцыі выносіць! — закончыў ён і пашоў у хату.

На разьвітаньне із мною прышлі з поля мае сёстры. Яны мяне вельмі паважалі, глядзелі на мяне, як на вялікую пышку. Цалуючы старэйшую сястру Ганульку, я сказаў:

— Замуж не сьпяшайся, асабліва за Яўмена. Я табе знайду добрую пару!

Гануля троху адукаваная, тры зімы хадзіла ў школу. Як прыбярэцца калі, дык вельмі падобна да інтэлігенткі, хоць бацька і дражніць яе ў гэты час «чыпірадлай». Я не разумею, які сэнс бацька ўкладае ў гэта слова, але Ганулька вельмі ня любіць гэтага слова.

Матка троху сьлёзак ськінула і зноў наказала мне, каб быў асьцярожным і трымаўся за пасаду.

Пад акампанімент матчыных знаёмых мне сьпеваў узьлез я на воз. З правага боку да мяне падсеў бацька, і нашы калёсы выкаціліся з двара.

Праз хвіліну мы ўжо трухам ехалі па шляху на Шапалёўку.

II. НА НОВЫМ МЕСЦЫ

Кабылка наша, хоць і была задаволена на ўсе 100%, але вельмі слаба пасоўвалася ўперад. І маці мая, такім чынам, памылілася. Мы нанач ня прыехалі ў Шапялёўку. Мала гэтага. Усю ноч ішоў моцны дождж. Мы ехалі вярстоў з 20 лесам, і некуды было схавацца ад залевы. Ніякае дрэва не магло быць хаўруснікам у нашым змаганні з нябесным самагонным апаратам, бо ўвесь лес яшчэ толькі пачынаў абрастаць лісьцем, і яно не ратавала нас.

Прыехалі мы на месца, як пачало разьвідняць. Былі мы мокрыя. Раньне выдалася прыгожае, сьветлае, бліскучае. Усе мае рэчы прамоклі дашчэнтку і ад гэтай незадачы настрой мой і тэмпература цела значна зьнізіліся.

Усё раньне сушыўся я, ськінуўшы зь сябе ўсю вопратку і застаўшыся, у чым маці нарадзіла. Я зрабіў прапанову, каб і бацька на гэтакі манер прасушыўся, але ён зарагатаў.

— Ня хочу сядзець голым апосталам, як ты! І так падсохне, ды яшчэ хутчэй, як у цябе!

Сон ня йшоў да мяне, і я голы шпацыраваў па пакою. Бацька глядзеў на мяне ды ўсьміхаўся ў сваю сіваю бараду. Што да маіх рэчаў, ці «прычындаў», як кажа бацька, дык аб іх я падумаў у першую чаргу і зрабіў такія практычныя мерапрыёмствы. Я вынес іх на заезджы двор і пачаў разьвешваць на частакленце, досыць новым і яшчэ не запэцканым.

А бацька ў гэтым кірунку прытрымліваўся наплявізму і нават угаварваў мяне:

— Не саром сябе прад людзьмі, цэлы гамазын паразьвешваў тут!

— У цябе, бацька, кунктатарская тактыка! Прапусьцім час — і рэчы папсаваны.

Зразумела, што мае рэчы прыцягнулі ўвагу самых шырокіх мас. З самага раньня народ кучкамі праходзіў каля заезджага дому і ўва ўсе вочы глядзеў на «прычындаў». Мне гэта троху псавала кроў, асабліва, калі я на свае вушы чуў мяшчанскія праклямацыі, што «прыехаў альбо пан, альбо а грэйсэ шышкэ». О, чэрці перапялёсься, гнойнікі мяшчанскія! Каб у вас на носе села а грэйсэ шышкэ!

У выканкоме праца ўжо йшла, калі я прышоў туды. Я лічыў пытаньнем выключнай важнасьці разьведаць пра сваё начальства ўсё, што можна, і яшчэ ў заезджым доме мяне інфармавалі, што старшыня РВК цяпер у разьездах па раёне, што ён зь сялян, зусім просты чалавек, жанаты, здаецца, і прыплод ёсьць, здаравяк-махіна і ўпарты, як вол. Яго нядаўна сюды прыслалі, бо ведалі, што толькі ён можа зьнішчыць галавацянства Шапялёўскіх установаў. «Як бачу, маналітны чалавек!» — падумаў я.

Некаторыя дадатковыя неабходныя весткі атрымаў я ад кур'ера РВК, якога я сустрэў, ідучы ў РВК, і якому сказаў, што я прыехаў на пасадку загадчыка культаддзелу.

Першае, што я ўзяў на ўвагу, калі ўвайшоў у вагульную канцылярную выканкаму, была машыністка. Яна сядзела каля вакна і задумёна татахала на машыны.

Каля дзяўчыны мітусіліся дзелаводы, перапісчыкі, падсоўвалі ёй свае паперы і спрачаліся між сабою за чаргу. Кажны з іх пахмыляўся, нахабна глядзеў ёй у вочы, блізка дыхаў на яе, часам мармытаў ёй два-тры словы. Яна давала гэтаму мінімум увагі і, мусіць, канкрэтна разумела сваю задачу.

Яе аблічча адразу ўціснулася ў маю памяць. Троху ўдоўжаны твар, з шырока-адчыненымі, чорнымі і троху гульлівымі вачамі, кучаравыя, чарнявыя, абчыкрыжаныя на гарадзкі манер валасы, нос з невялікім горбікам і зграбная постаць з прыгожымі курганчыкамі грудзей — усё гэта адразу асвятляла маю кроў, надало мне бадзёрасці, якую я страціў быў у мінулую мокрую ноч.

А вакол гудзеў народ, шчырчэлі пёркі скрыбаў, з шолахам пераварачваліся аркушы паперы, рыпалі дзверы шафаў, із стогнам перакладваліся з месца на месца вялізныя, тоўстыя кнігі з лічбамі сялянскага жыцця.

Я спыніўся на хвіліну і моўчкі завастрыў сваю ўвагу на дзяўчыне. Яна павярнула сваю галаву ў мой бок і зірнула на мяне. Хацела зноў узяцца за справу, але я ўпарта глядзеў на яе і хацеў накіраваць яе думку на сябе. Я выпцягнуўся і стаў перад дзяўчынай высокі, уважысты, з сьвежым мужным (праўда карпаносым) тварам чалавек. Я наўмысьне разглядаў яе, як цікавую, але непатрэбную ў нашым будаўніцтве рэч.

У першы момант дзяўчына нібы засаромілася, лёгкі налёт чырвані прабег па яе абліччы, але потым яна, відаць, урэгулявала сваю кроў. Дзяўчына сьмела і нават з пагардай пачала глядзець на мяне.

Некалькі хвілін цягнулася наша вочнае спаборніцтва. І вядома, перамога была на маім баку. Дзяўчына адвяла ў бок свае прыгожыя вочы, і яе пальчыкі няўпэўнена пачалі скакаць па машыны, а грудзі парыўна заварушыліся пад тонкай кофтай.

Мне хацелася пагаварыць з ёю.

Я пашоў да яе.

— Пакажэце мне сакратара РВК!

— Ён у габінэце старшыні.

— Старшыні яшчэ няма? Ня ведаеце?

— Ня бачыла. Здаецца яшчэ ня прыехаў.

Я прайшоў у габінэт, адчуваючы, што ў сьпіну мне глядзелі яе вочы. Адзначыўшы гэтыя станоўчыя вынікі маёй кароткай размовы з дзяўчынай, я ішоў у габінэт шырокімі, упэўненымі

крокамі і нават сымуляваў некаторую распусную развальцу ў хадзе, чаго звычайна ў мяне ня прыкмячалася.

Дзяўчына памылілася. Старшыня тав. Сом ужо вярнуўся з раёну і сядзеў у габінэце. Я назваў сябе. Старшыня сустрэў мяне досыць раўнадушна.

У яго нізкі, грузлы голас, самы звычайны, з усімі адценьнямі, слягліскі голас. Ні кроплі адукацыі ня бачна. Калі ён гаворыць, ад яго слоў у вагультым і цэлым пахне жыгтам, полем, непарушнай моццю лясоў і сенажацяў. І я канкрэтна разумею прычыну ўплыву яго на людзей.

Тав. Сом ня доўга гаварыў із мною. Я пашоў у вагультную канцелярыю прыняць справы. У маім веданні два сталы, дзьве шафы і тры зэдлі.

Тут адразу вызначыўся шлях маіх дачыненняў з машыністкай. Мае сталы стаялі побач зь яе столікам. Дзякуючы гэтаму, можна было бязь перашкод наглядаць за ёю.

Я на сябе заклаваў не на жарты. Як-жа? Прышоў у саведкую ўстанову, атрымаў важную пасаду і зь першага моманту больш цікаўлюся спадніцай, чымся дзяржаўнымі справамі. Мне трэба адразу размежаваць свае функцыі ад функцыяў дзяржаўных.

Хачу зрабіць гэта, але ў першы дзень мне ня хочацца займацца справамі, і ўсю ўвагу прыцягвае яна.

Даведваюся, што завуць дзяўчыну Крэйна Шуфэр.

«Надзвычайна прыгожая яўрэйка!» — падумаў я і пасля маладога змагання з сваім тэмперамэнтам вынес рэзалюцыю: зрабіць крокі да ажыццяўлення самай шчыльнай сувязі зь ёю. Я нават пачаў у галаве намячаць трохгадовы перспэкцыйны плян майго закахання ёю і не заўважаў, як да яе століка падыхоў малады белагаловы з блакітнымі вачыма чалавек.

Крэйна яму прыхільна ўсміхнулася, неяк дзіцяча расчыніла рот і кінула галавой, а ён мэляхольна працягнуў ёй руку.

Я запытаў у дзелавода, што гэта за Джэк-вантробшчык дзявочага сэрца. Дзелавод сказаў: — Гэта аграном Агнісьцік.

Аграном прысеў на рог стала і неяк сумна пазіраў на Крэйну.

Прышоў яшчэ настаўнік Юрлік, які, сказаўшы мне пяць слоў у галіне культпрацы, падсеў потым таксама каля Крэйны і пачаў чытаць інструкцыю аб карыстаньні жыццём. Ён павольна скруціў вялікую таўшчэзную цыгарку, прыляпіў яе да ніжняе губы, запаліў і, ня вымаючы яе з роту, гаварыў, гаварыў і гаварыў, апраўдваючы сябе ў нейкім злачыстве.

— Я быў п'яны тады, Крэйна! — паўголосам гаварыў ён. — У нелегальнай форме. А ты дурненькая... У цябе палітычная верлавокасыць, калі ты прыймаеш гэта ўсур'ёз.

— У цябе грубы падыход да жанчыны, — сказала Крэйна ціха. — Думаеш, што яна жывёла... Вось і наляцеў, цяпер самому сорамна ў вочы глядзець...

— Крэйна, пагодзь мяне зь ёю! Я ня буду больш так рабіць! Ведаеш, я ня вінен у гэтым... У школе 3 настаўніцы, а я адзін хлопец, ну і шчыплію іх. А яны склоку між сабой завялі.

Пасля я даведаўся пра гэту гісторыю. Юрлік незадоўга перад гэтым на нейкай вечарыне наладзіў сыстэматычнае паляваньне на жанчын. Першай ахвярай была настаўніца Зязюлька, якая публічна, у прысутнасьці шырокіх савецкіх мас, абразіла яго, па-першае, абазваўшы яго высокакваліфікаваным хамам; па-другое, змазаўшы яго па твары нечаканай і выразнай па гуку поўхай; па-трэцяе, не пасьпеў Юрлік ачухацца і нейкую абарону ці рэабілітацыю прыдумаць, як Зязюлька новую поўху прыляпіла ўжо левай рукой і хутка зьнікла з вачэй усіх прысутных. Гэты інцыдэнт меў дзіўныя вынікі: настаўнік Юрлік загарэўся нястрыманым імкненьнем да Зязюлькі і шукаў выпадку зноў па-сяброўску гаварыць зь ёю.

З габінэту вышаў старшыня тав. Сом, прашоў каля нашых сталоў, спыніў свае вочы на аграноме і настаўніку і роўным голасам заўважыў:

— Сталы ў канцылярыі зроблены не для сядзеньня. Таксама і курыць нельга: калі кажны будзе курыць, тут немагчыма будзе працаваць. Мне прыдзецца штрафваць за парушэньне правілаў.

Сказаўшы гэта, старшыня пашоў далей.

Аграном замітусіўся і адразу страціў усю сваю мэлянхолію.

— Калі ў вас і зэдляў няма, — апраўдваўся ён перад Крэйнай і пачырванеў.

— Чаму ўсе дзелаводы кураць, ім дык можна! — сказаў і Юрлік.

— Ім можна, яны ўвесь час працуюць тут, а вы... — заўважыла Крэйна.

— А я набрыдзь? — усміхаючыся запытаў настаўнік і пакінуў канцылярыю.

А мне дык вельмі спадабаўся гэты інцыдэнт. Я падумаў: правільна, трэба з дробязяў пачынаць, трэба ўсё браць на ўвагу. Памойму, у гэтым і ёсьць агульнае кіраваньне, неабходнае ў нашым някультурным жыцьці.

Прышоў яшчэ начміл Какоцька і, пабыўшы хвіліну каля Крэйны, прашоў у габінэт старшыні.

Я таксама пашоў туды. У мяне зьявілася шмат запытаньняў, якія трэба было зараз-жа вырашыць.

Тав. Сом слухаў справаздачу начміла.

— Мною праводзіцца ў жыцьцё такая пастанова, — пачаў гаварыць начміл, — каб да 1 траўня ўсе грамадзяне нашага мястэчка паставілі перад дамамі ліхтары, каб на вуліцах праклалі тратувары. На камунальныя сродкі і часткова за прыватніцкія думам вясною забрукаваць вуліцу да РВК. Па-другое, неабходна забараніць каровам хадзіць па тратуварах. У мястэчку наліч-

ваецца каля 30 штук такіх інтэлігентных кароў, якія лічуць ніжэй свайго гонару ісьці па вуліцы. Мы думаем аслухных штрафаваць і першы раз браць у каровы 1 р., другі раз 2 р. і трэці раз 3 р.

Тав. Сом ледзьве ўсьміхнуўся і зьвярнуўся да мяне:

— Якога вы пагляду адносна гэтага?

— У мяне будуць такія дадаткі і зьмены да сказанага тав. Какоцькам, — сказаў я. — Неабходна яшчэ зусім пазбавіць свінняў права паказвацца на вуліцы. Бяспрытульных валачобнікаў заганяць на выканкомскі двор і браць па 1 р. за эгзэмпляр, калі знойдзецца ўласнік жывёлы. Апрача гэтага, неабходна зарэгістраваць у 3-дзённы тэрмін усіх сабак і кошак і гэтым даць магчымасьць статорганам ведаць лік сабачага і кацінага насяленьня ў мэтах экспартных магчымасьцяў.

Старшыня зірнуў на мяне і забарабаніў пальцамі.

— Урэшце, — сказаў я, міліцыі неабходна завастрыць увагу і на такім факце: на вёсцы зьявіліся хлапцы, нават камсамольцы, якія таўкуцца ў народзе ды запісваюць стары быт. У гэтым няма выстарчаючай плянавасьці. Запісваюць усё, што пад руку пападзе — песьні, прыказкі, забабоны і ўсякае непатрэбнае глупства. Небходна, каб міліцыя мела за гэтым нагляд і дазваляла гэта рабіць толькі тым, у каго будзе ад культаддзелу паперка.

Тав. Сом гучна засьмяяўся і сказаў:

— Вашыя дадаткі й зьмены яшчэ рана ўносіць. А наконт вашых, — сказаў ён, зьвярнуўшыся да начміла, — пакуль што патурбуйцеся аб тратуарах, ліхтарох ды забрукаваньні вуліцы. Усё іншае жьніце.

Мяне гэта задзівіла.

А каровы, а свінні, сабакі? — падумаў я. — Ніякай культуры. Навет дарогі ня ўступаюць. Поўнае роўнапраўе зь людзьмі!

III. СУВЯЗЬ МАЦНЕЕ

Як скончылася праца ў выканкоме, я самую пільную ўвагу зьвярнуў на тое, каб ісьці дадому, разам з Крэйнай. У дачыненьнях да яе я меў пэўную мэтавую ўстаноўку. Я трымаў курс бліжэй пазнаёміцца зь ёю.

Ідучы па вуліцы, я загаварыў зь ёю ў самых вытрыманых тонах. Я жаліўся ёй, што новаму чалавеку вельмі цяжка налаodziць жыцьцё ў мястэчку, і прасіў яе параіць мне што-небудзь добрае ў гэтым кірунку.

Яна ўважліва слухала мяне, а я ў свой голас уліў усю пяшчотнасьць і мужчынскае зладзейства, наколькі мог. Яна спачувальна паставілася да мяне: пачала апавядаць пра мястэчка, пра тутэйшых людзей, іх звычаі, думкі, плёткі, забавы. Мы ня прыкмецілі, як падышлі да яе кватэры.

Я ўжо хацеў развітацца зь ёю, але яна параіла мне кватэру тут-жа, у доме, дзе жыла яна.

Даю фактычную даведку, што такі зварот справы вельмі ўзвясаліў мяне, бо выдавочным зрабілася, што я пачаў весці на яе правільную атаку і адразу для мяне вызначыўся шэраг дасягненняў. Вызначыліся й шляхі далейшага развіцця нашых узаемаадносін: кожны дзень, жывучы побач зь ёю, я павінен паступова апрацоўваць яе думку наконт правільнасці й натуральнасці маеі асноўнай вытворчай лініі.

Ідучы ад Крэіны ў заезджы дом, я быў у такім узнятым настроі, што адным махам пераскочыў на рынку шырокую яміну з гразнай вадой. Гэта выклікала нязвычайнае задзіўленне хлапчукоў, якія бегалі тут. Некаторыя зь іх паспрабавалі быць маімі паслядоўцамі, але, ня глядзячы на свой юнацкі запал і спрытнасць, сьвістарэзнуліся ў самае балота пад сьмех сваіх таварышаў. Я пашоў далей, а ўслед мне глядзелі з захапленнем вочы хлапчукоў.

Праз два дні я перавёз на новую кватэру свае «прычындалы».

Мне вельмі добра спалася ў тую першую ноч, і сніў я Крэіну.

Быццам сядзеў я з Крэінай у садзіку, і яна зрабіла мне прапанову пайсці зь ёю на Лютнянскі шлях. Зразумела, я прызнаў гэту прапанову адпавядаючай сучаснаму моманту і прыняў удзел у прыродна-геаграфічнай экскурсіі.

Па дарозе, калі з нашага вока схаваліся местачковыя будынкі, я мякка ўзяў яе пад пашкі і мы пашлі шчыльна прыціснуўшыся адзін да другога.

Потым быў пералесак і на лагчынах шмат кветак, блакітных, белых, ружовых, і мы зрывалі іх. А потым... Ах, які жаль, якая згуба, што гэта было толькі ў сьне!..

Калі я абудзіўся, была ўжо 9-ая гадзіна раніцы. Я салодка пацягнуўся, перажываючы прыемны сон.

У суседнім пакоі чутны былі лёгкія крокі Крэіны. Я падумаў: напэўна яна стаіць перад люстэркам і глядзіць, не наглядзіцца на сябе. Магчыма, думае, што ў гэтым глухім мястэчку яна, канешне, самая прыгожая, маладая і прывабная дзяўчына.

Не! Яна, мабыць, ніколі і ня думае пра гэта, затое я добра ведаю, што ніводная дзяўчына ня мае такога сьвежага, беларужовага твару, як у Крэіны, такіх глыбокіх, не стандартызаваных, таемных вачэй, такога спрунжыністага, як у п'яўкі, роту. Уся яе постаць, зграбная, умяркавана мясёная, запальвае мяне, напаўняе кроў ліхаманачным агнём, абяцае вар'ятна-гарачыя пшчоты, саракатградуснае шалёнства.

Што мне рабіць? Уся мая фізычная структура адчувае, што першачарговым заданьнем будзе заяваць яе сымпатыі і спагаднасць і потым ужо дабівацца практычных вынікаў у гэтым кірунку.

Я ляжу на ложку, ня хочацца паварушыцца. Прыслухоўваюся да сваіх палкіх мараў, якія сваім зместам маюць выключна яе, непараўнальную Крэйну. О, што-б сказала мая маці, каб даведалася, як Крэйначка закруціла галаву яе сыну? Што скажа маці, калі сын ажэніцца з Крэйнай? А бацька?..

Думаючы над гэтым, чую, што ў суседні пакой увайшла перапішчыца выканкому Зоя Люсарэнка. Я пазнаю яе па голасе, мэлёдычным, як у жалейкі. Яна таварышка з Крэйнай.

Зоя квола, паветрана, як птушачка, лётае і пье. Здаецца, падзьме вецярок — і дзяўчыны няма.

Учора я гаварыў з судзьдзёю пра мясцовых дзяўчат. Судзьдзя — той самы філёзаф Торба, аб якім я пісаў раней. Дык ён скажаў мне наконт Зоі:

— Аднаднёўка, міраж. Няма мяса, няма фізіялягічнай базы. Дакранешся, сарвеш кветку і нічога больш няма!

Сьмешны судзьдзя чалавек!

Зоя гаворыць, а мне чутна кажнае яе слова:

— Я за табою. Ужо 9-ая гадзіна, а ты і ня думаеш.

— Пачакай! Куды ляціш, як на пажар?.. Лепш скажы, дзе ты ўчора была, чаму на сход не зьявілася? — пытаецца Крэйна.

— Шкулік прычапіўся, і мы разам пашлі ў рабочы клуб на лекцыю.

— Лекцыю? Якую?

— Ат! Нічога цікавага! Зьбілі лектара з панталыку... Я добра і ня чула, што гаварылі... Падсеў да мяне гэты чорт тэлефаністы Сьвердзялюк, ды глупства рабіў... Ой, Крэйначка, чаго толькі ня вёرز ён! Вось яшчэ чапала чортава! Да душы кажу, у другі раз не сьцяраплю!.. А ўчора неяк нялоўка было цыкнуць на яго, ды вархал узняць... У другі раз пры людзях абсаромлю. Знайшоў цацку, дурыла!

— Але-ж, скажы, пра што гаварылі хоць?

— А добра і ня ведаю. Нешта гаварыў пра наша мястэчка, як жылося тут даўно, даўно, тады, калі людзі рыбінымі іголкамі шылі ды ў скурах зьвярыных хадзілі... Пасьля быў тут нейкі князь Баболя, які катаваў людзей за бульбу, бо не хацелі сеяць яе... Дык ведаеш: Шкулік узяў блёкнот ды пачаў даваць пытаньні лектару: якая цана была тады на бульбу, які быў процант няпісьменных, колькі было беспрацоўных? А лектар ні бэ, ні мэ на гэта. А мы...

Апошнія словы я ледзьве пачуў. Крэйна, мабыць, міртанула, што я тут і зьяўляюся перашкодай для выдзеньня інтымных размоваў.

Добра! — падумаў я. Цяпер я троху ведаю, што вы за птушачкі. У справу ўнесена грунтоўная яснасьць. Ці не распачаць мне зматаньне на два фронты?

Ад гэтай думкі ў мяне зрабіўся вельмі вясёлы настрой і адпаведная тэмпература ўва ўсім цэле. О, як добра жыць, быць здаровым, поўным энэргіі й мужнай сілы!

У гэты момант я нават і ня ведаў добра, што я буду рабіць, але для мяне адно было вельмі зразумелым: неабходна ўзмацніць агонь па гэтым сэктары, неабходна зрабіць вылазку ў гэтым кірунку...

Я хутчэй пачаў апранацца, пырснуў вадой на свой твар і шпаркімі крокамі выпшаў на двор.

Двор быў чысценькі, абгароджаны частаклетам. Быў добры садзік, і зь яго плыў лёгкі пах чарэмхі. Прыемнае хваляваньне ў крыві выклікаў гэты пах.

Я сеў на лавачцы каля саду і зрабіў належны выраз на маім абліччы.

Супроць лавачкі было вакно Крэіны, і мне хацелася, каб яна зірнула на мяне. Я галаву накіраваў троху ў бок, сыціснуў губы, прымружыў вочы, надаўшы ім выраз нейкага лёгкага суму. Адной рукой я абапёрся на калена, а другую, як быццам зьнясілены, спусьціў дадолу.

Праз хвіліну мая тактыка мела бліскучыя вынікі. Ваконца Крэіны ціха, бяз шولاху, адчынілася, і з боку яго высунуліся дзьве дзявочыя постаці, якія разглядалі моўчкі мяне.

Няхай жыве мая асоба! — радасна думаў я. Першы крок зроблены. Цяпер толькі трэба дэталізаваць праграму чыннасьці і вызначыць, так сказаць, арганізацыйныя формы нямінучага працэсу. Сягоньні-ж трэба падумаць аб гэтым, як прыду з канцылярыі.

Я ўстаў зь месца, цяжка ўздыхнуў, нібы ў мяне вялікае, глыбокае і шырокае гора. На хвілінку нібы аслупянеў. Я глядзеў у далячыню, дзе за садам сінела неба і зелянелі лугі, а за імі зялёнаю, нібы пуховаю, мумкаю прыгажэў вясновы лес.

Прызнаюся, я троху захапіўся малюнкам вясны і на хвіліну забыўся аб Крэіне.

З дрымотна-салодкага аняменьня мяне вывеў ціхі мэлёдычны дзявочы сьмех.

Я зірнуў на вакно і прывітаў:

— Добры дзень, Крэйна! Гэта вы сьмяецца так рана?

— А можа нельга так рана сьмяяцца? — высунулася яна з вакна, за ёю і Зоя. Абедзьве прыветна кінулі мне.

Крэйна запытала:

— Ну, як падабаецца вам кватэра, сад?

Я адказаў:

— Ах, мілыя чалавечыцы, мне нячувана добра ў гэтым глухім і прыгожым куточку Беларусі, і я ўжыву ўсе захады, каб затрымацца тут на доўгі час, калі не наvek!

IV. ЖАЎТАРОТЫ ПТУШАНОК

Пасья гарбаты я з Крэйнай і Зояй накіраваліся ў выканком.

Было напярэдадні 1 траўня. Вуліцы падмяталі, вокны мылі, ганкі шаравалі. Міліцыя наглядала, каб мястэчка выглядала сьветлым і прыбраным. Была разьвешана аб'ява, каб перад сьвятам тры разы ў дзень падмяталі вуліцы: а 9-ай гадзіне, а 15-ай і 21-ай. Усе грамадзяне шчыра выконвалі гэты зусім сваячасовы загад.

Мы асьцярожна праходзілі паміж узброеных доўгімі мятламі падлёткаў і дарослых. Прыходзілася пільна сачыць, каб не пасьці ў самы пыл. А пыл быў узняты такі моцны, што нельга было нічога разгледзець.

Каля вэтарынарнай амбуляторыі мы спаткалі нейкага жвавага піпканосага маладога чалавека ў вышыванай сарочцы. Правільней кажучы, ён наляцеў на нас і ледзьве ня зьбіў нас з ног. Ён некуды сыпшаўся.

Крэйна схапіла хлапца за рукаў.

— Ці не на дождж ты разьбегаўся?

Малады чалавек радасна ўсьміхнуўся дзяўчатам і, схапіўшы лоўкім манерам пад пашкі абедзьвюх дзяўчын, адразу зьмяніў кірунак свае хадзьбы разам з намі.

Крэйна пазнаёміла:

— Гэта тав. Шкулік Зізь, касір рабкопа і кіраўнік драмтуртка.

Я зірнуў на Зізю. Хударлявы, чарнамазы хлапец, зь вельмі кучаравымі згуртаванымі валасамі, але такімі вялікімі, што на галаве нібы сядзела сароччае гняздо. У яго былі бегаючыя бліскучыя вочы, чырвоныя бэконныя губы і крыклівы, тлумна-вясёлы голас.

Шкулік засьпаў:

— У мяне да вас прапанова і нават загад. Вы ведаеце, што заўтра будзе?

— Што будзе? Сьвята будзе.

— Гэта ўсе ведаюць, нават эмбрыёны. А ці ведаеце, мы заўтра наладжваем грандыёзную маёўку ў лесе.

— Аб гэтым мы ня чулі! — зацікаўлена ў вадзін голас прызналіся дзяўчаты.

— Дык вось, я прапаную вам запісацца ў мяне. Ганеце адзін рубель з вашага чароўнага рыла.

Мяне гэта як сярпом разанула. Паколькі ў маіх руках цяпер асноўныя спрунжыны культуры ў раёне, дык павінен-жа я наглядаць, каб людзі былі ветлівы, абыходлівы і ня выходзілі зь межаў прыстойнасьці.

Я зрабіў незадаволены выгляд і зьнішчаюча зірнуў на Зізю.

Крэйна зразумела:

— Яго сумазбродзьдзе даўно з глуздоў зьехала! Усё Шкуліку дазволена, усё з рук сходзіць.

Як здалася мне, Крэйна нават мяккімі вачыма, як маці, зірнула на Шкуліка, і мне было зайздросна.

— Не, мае глуды ўсе дома — адгрызнуўся Шкулік і, нядоўга думаючы, ушчыпнуў Крэйну. Гэты выбрык ён правёў пад акам-панімент уласнага голасу:

Як мой мілы ушчыпнуў,
Маё сэрца здрыгануў.

Крэйна мягка шляпнула яго па патыліцы. На дапамогу зьявілася і Зоя, якая, відаць, яшчэ раней атрымала ад Крэйны адпаведныя дырэктывы і працавала па метаду індывідуальных заданьняў. Не саромлячыся мяне, дзяўчаты ўзялі Шкуліка на рэmus, ірвалі яго за вушы, зь нябывалай актыўнасьцю чапляліся ў яго валосы, зь нячуваным зьдзекам адносіліся да яго ружовага твару. У гэтую юнацкую булку яны ўпіваліся, як у памідор.

Але і Шкулік лоўка калатушыў супраціўніц, хапаючы іх за рукі, бязьлітасна шчыплючы, дзе прыдзецца.

Такім чынам, штурхаючыся, раточучы, ойкаючы і вясёла стогнучы, дайшлі мы да выканькому.

Мая пазыцыя была досыць нявытрыманая. Мне хацелася схіпіць гэтага кудлатага хлапчука і расьцягнуць яго мыш якую, але прысутнасьць Крэйны стрымлівала мяне. Яна мне была міла, ня гледзячы на тое, што прыймала ўдзел у бясчынствах на вуліцы і дыскрэдытавала савецкага працаўніка.

Добра яшчэ, што на вуліцах пыл вялікі быў, і ніхто ня бачыў нашых учынкаў. На ганку РВК Шкулік спыніўся. Крэйна запытала:

— А хто яшчэ запісаўся?

— Будзе невялікая кампанія, але цёплая. Самыя цікавыя для цябе, Крэйна, людзі...

— Хто-ж гэта?

— У першую чаргу я...

— Ты? Ты заўсёды прылепішся. Безь цябе ніяк нельга.

Шкулік прыгніў адно вока, другім зірнуў на Крэйну, потым на Зою і, як чалавек барахольнага маштабу, шальмоўна падмігнуў. Яны абедзьве засьмяяліся.

Я хацеў пайсьці ў канцылярыю — гэты шылахвост Шкулік выклікаў у мяне паступова ўзрастаючае абурэньне.

Крэйна спыніла мяне:

— А вы будзеце на маёўцы?

— Калі вы будзеце, дык і я.

— Мы з Зойяй будзем.

— Добра! Можаце і мяне кааптаваць у склад цёплай кампаніі! — сказаў я Шкуліку. Ён запісаў мяне, узяў грошы і потым пералічыў удзельнікаў:

— Будуць: Торба, Мамон, Гарачы, Юзька Гыля, Сьмятанан-Бурчайла з жонкай, Сьвердзялюк, Хвзя бяз жонкі, Самчык, на-

стаўніца Крутарожкава, настаўніца Зазюлька, тэлефаністка Горбік...

— Жанчын можна ня пералічаць. Нас гэта зусім ня цікавіць! — заўважыла Крэйна.

— Зразумела, будучь яшчэ Зычок, Дулянок, Кудлянок і ўся сям'я Галавасьцікаў.

— А багародзіца з сынамі будзе? — запыталася Зоя. Усе пераглянуліся і аж сгануліся ад сьмеху. Я нічога не разумеў. Крэйна дала тлумачэньне:

— У нас ёсьць такая грандама, якую нехта назваў яшчэ гранд-отэльдама, а мы заведем багародзіцай. У яе тры надта вучоныя сыны: адзін спэцыялісты па сельскай гаспадарцы, другі юрыст, трэці нейкі дыплямат быў, адным словам, ня людзі, а багі. Яны, сыны, у Маскве і прыехалі сюды, каб усё сваё кодла забраць туды. Нават бабу стагоднюю забіраюць. Досьць жыць тут.

— Як прозьвішча іх? — запытаўся я.

— Багародзіца была два разы замужам. Першы раз была замужам за Курыцай, а другі раз за Курапатай. І сыны яе два ад Курыцы, а адзін ад Курапаты. Як Курыца, так і Курапата былі арандатарамі ў пані Більдзюкевічых і толькі за арэнду ў год плацілі 15.000 руб.

— Ого-го!

V. ВУЖ ЗАКАХАНЫ

Вечарам у той дзень быў урачысты сход усіх прафсаюзаў. Я няўхільна працягваў палітыку заваёвы сэрца Крэйна.

Сход быў у клубе пры народме. Клюб быў цесны, на другім паверсе, і ад залі народму быў адзелены тонкімі шалёвамі, празь якія добра было чуваць усё, што рабілася ў народме. А там у гэты час адбывалася рэпэтыцыя да першамайскага спектаклю, і людзі, якія прыймалі ўдзел, выварачвалі ўсе свае вантробы ад наплыву трагічных пачуццяў.

— Я заб'ю вас, як сабаку, генэрал! — крычаў нехта на сцэне.

— А-а-а! — задыхаўся другі ад злабы — гэта вы той самы анёл сьмерці, што здзекваўся над людзьмі!

На ўзвышшы ў клубе стаяў засланы чырваньню стол і вакол яго вельмі нізкія лавы.

У прэзыдыюм вызначылі 7 асоб: Крэйна высунула і маю кандыдатуру. Я зрабіў ёй пагрозу пальцам, але з прыемнасьцю пашоў і сеў. У прэзыдыюм абралі яшчэ жанчыну доктара, але яна адгаварвалася.

— У мяне на мястэчку цяжкія нарадзіны, і кожную хвіліну мяне могуць паклікаць.

— Тады і пойдзеце! — не згаджаўся сакратар райкому.

— Не, не і не! — змагалася доктарша. — Я лепш тут каля дзьвярэй сяду.

А сама акушэрцы ціха гаварыла, і я чуў гэта:

— Нялоўка мне, немаладой ужо, ісыці туды, ды сядзець куклай, глядзець на ўсіх.

Якая несьвядомасьць! — падумаў я. Калі мы ўсе селі за стол, дык не адразу змаглі вызначыць сакратара. Пры гэтым лавы не адпавядалі сваёй мэце: над сталом было добра відаць толькі нашы ілбы, а рот, нос і ўсё іншае было схавана ад вока прысутных.

Хацелі мяне вызначыць за сакратара, але я прасіў устрымацца.

Калі ўсё больш-менш супакоілася, і слова далі дакладчыку, я сеў збоку стала і пачаў асыярожна глядзець на Крэйну. Побач зь ёю сядзеў бухгалтар РВК тав. Лін. Яго я прыкмеціў у райвыканкоме. У гэты дзень ён вельмі часта прыбываў да Крэйны, нешта ціха гаварыў ёй, паказваў нейкія паперы, чытаў нейкія рэзалюцыі, тэзісы, мітусіўся, як уліцкаваны растратчык.

Лін быў досыць уважысты чалавек, у маіх гадох, бялявы, з доўгімі, пухватымі як вафлі, вусамі, блакітна-шэрымі мяккімі, з масьлянай вільгаццю вачыма і ружовым, як у сьвіньнёнка, тварам. Зірнуўшы на яго, адразу можна было канстатаваць, што гэты індывід мае значныя дасягненьні ў галіне сыстэматычнага паляваньня за ідэйна трухлявымі, але чароўнымі мяшчаначкамі.

Мяне моцна разанула па сэрцы, калі я пераканаўся, што Лін (і прозьвішча як у сук улеплена!) зусім ня слухае дакладу, а шчыльна, як вуж, абкруціўся каля Крэйны і мілосна нешта напывае ёй. О, кваліфікаваная падла! Як я хацеў-бы ў той час ціхенька падабрацца да яго шапкай нявідкай і вострай іголкай калянцў яму язык ці стабілізаваны зад.

Пасьля дакладу былі запытаньні. У прэзыдыюм было пададзена 7 пісулек, у якіх прасілі растлумачыць, што азначаюць словы: пэрыфэрыя, квінтэсэнцыя, прызма, рацыяналізацыя, стабілізацыя, уцілізацыя і г. д.

Пасьля афіцыйнай часткі абвесьцілі перапынак. Чакалі канцэрту.

Крэйна выйшла з народому. Я пасьпяшыў за ёю, бо хацелася хутчэй намацаць глебу для больш інтымных спраў. Але дзяўчына, вышаўшы з народому, як вадою разьлілася.

Сумны, з пачуцьцём нейкай смолі на сэрцы, я накіраваўся за глухую сыяну народому. Тамака было цямрава, і толькі троху далей высоўваўся змрочны сілуэт сынагогі, за ёю сілуэт другой сынагогі і трэцяй. Будынак народому да рэвалюцыі таксама быў сынагогай і самай пекнай з усіх 5 месчачковых сынагог. Але ў 19 годзе, дзякуючы няўтомнай энэргіі і маньязцтву двух людзей — настаўніка Калабухі і старшыні рэўкому Беларыбкі — сынагога перавярнулася ў добра абсталяваны з дэкарацыямі і мэбляй народом. Мне гаварылі яшчэ, як будавалі гэты народом. Калі выканком зачыніў сынагогу і пачаў шукаць людзей, каб перарабіць яе на народом, дык ніхто зь цесьляроў не пашоў на працу, ні

яўрэі, ні хрысціяне. І будавалі ўсё настаўнік Калабуха і старшыня Беларыбка. Зь імі яшчэ працаваў адзін чалавек, ды ён быў зусім глухі. І вось адзін раз, настаўнік Калабуха ўбіваў цывік у самы кумпал сынагогі. Прыладзіў драбіны і пачаў моцна бухаць па цывіку, але... драбіны пахіснуліся... Настаўнік затрымаўся на ўбітым цывіку і павіснуў на сцяне, а драбіны ўніз паляцелі. Ён закрыгчаў, але ніхто ня чуў... Зь ім працаваў і той глухі дзед, якому ўсё роўна было, ёсць Бог ці няма. І ён ня чуў крыку «ратуйце». А з вуліцы ніхто ня прышоў, хоць, кажучы, і чулі ўсё гэта. Толькі выпадкова дзед узняў вочы ўверх і ўбачыў, што трэба ратаваць. Цяпер часта апавядаюць гэту гісторыю.

Я стаў у змроку каля сцяны народому і разбіраўся ў сваіх думках. Было ціха. Ніхто сюды не заглядаў. Там, з другога боку народому, чуўся тупат бязьлікай колькасыці ног.

Раптам мае вушы схопілі стрыманы дзявочы сьмех і нізкі гудлівы працяжны голас мужчыны. О, як затахала маё сэрца, як заварушыўся мой мазгавы апарат!

Яна! Яна! А зь ёю Лін!

Яшчэ больш прыціснуўся я да сцяны, урос у яе. Два чорных цені прайшлі за народом і спыніліся.

Лін, як жаба пяшчотная, вёў сваю лінію:

— Крэйна, каб ты ведала маю горкую долю, ты ніколі не сьмяялася-б зь мяне... Як убачыў я цябе, на ўсё забыўся! Ты прыгажэй за сонца (Сабачае мяса! — сказаў я сам сабе), мацней за магнэс! Калі гляджу я ў твае вочы, я забываюся на прафсаюз (Сьвіньнячае вуха! Сёньня-ж гаварыў: мы, шапялёўскі пралетарыят, павінны паказаць профдысцыпліну!), на абавязкі і бачу толькі цябе, Крэйна! Ты стаіш днём і ноччу перад вачыма...

Крэйна яшчэ раз дзыгкнула сьмехам.

— Глупства! — сказала яна яму, а ў мяне на сэрцы лёгка, лёгка зрабілася. — Гэта вар'яцтва! Ці ня сорамна табе дзяўчыну спакушаць? У цябе-ж, паважаны таварыш, жонка, трое з паловай дзяцей!

— Ты сьмяешся, а я не магу жыць безь цябе!.. Хочаш, Крэйна, кіну жонку, буду жыць з табой!

— Я зусім ня думаю аб гэтым. Ніколі гэтага ня будзе! — ціха сказала яна.

— А памятаеш Лютнянскае поле? Памятаеш, сосны ў лесе шумелі, і мы з табой... Няўжо ня зьвернецца той час? Скажы, Крэйна!

— Мала што было! — ізь сьмехам адказала яна і зрабіла некалькі крокаў да народому.

Лін схопіў яе за рукі, прыціснуў да грудзей і з запалам, якога не чакаў я, узмацніў сваё наступленьне:

— Крэйна, пашкадуй мяне! Ты мне патрэбна, як паветра, як жыцьцё. Я звар'яцею, калі ты ня будзеш кахаць мяне... Слухай! Ня хочаш запісацца, будзем жыць так...

— О, гэта вельмі проста... Ты думаеш, я гэтага баюся?

— Слухай, Крэйна! Цяпер маёй жонкі няма. Паехала да маткі. Кінем усё тут, пойдзем да мяне — пагаворым. Ніхто ня ўбача... Я адзін на ўвесь дом...

Лін задыхаўся.

— Дзе ты цяпер жывеш? — запытала раўнадушна Крэйна, а ў мяне, як польшэм, грудзі абсмаліла. Гэта было нечаканае гора, ад якога паваліцца трэба было. Але я стаяў на месцы, як прыкалочаны да сцяны.

— Жыву я цяпер у 5-ым мундоме, ведаеш там, каля барака! — сказаў Лін, і ў яго голасе мне пачулася перамога.

— Што-ж, пойдм! Пагляджу, дзе ты жывеш! — проста сказала яна. Лін радасна і ціха засмяяўся, і сьмех яго быў, як у акулы імперыялізму.

У мяне як абарвалася што ў сяродку. — Дзяўчына вулічнага маштабу! — падумаў я, каб суцэшыць троху сябе. Што-ж? Другім можна — дабюся і я гэтае асалоды!

Я бачыў, як Лін крывацмокам прыліп да Крэйна, і яны ціха прайшлі каля мяне, не заўважыўшы маёй прысутнасці. На самым рагу народому Крэйна раптам вырвалася з цапаў Ліна і сур'ёзным голасам змяніла сытуацыю:

— Тут ёсць невялікая перашкода! Ня быць таму, аб чым просіш ты! Хоць і не працуйны ты, хоць і прыгожы і прышоўся да спадабы іншым дзяўчатам, але я пашукаю лепшага!

І шпаркімі крокамі, дзынкаючы сваім голасам, як балабончыкам, Крэйна пашла ў дзверы народому і кінула застыгла, як слуп, Ліна ў поўнай расхлябанасці.

— Ляцеў, як анёл, а ўдарыўся, як чорт! — ледзьве ня ў голас сказаў я, пераканаўшыся, што Лінаўскія прапановы не знайшлі практычнай рэалізацыі.

VI. У ШЭРАГАХ МЯШЧАН

Яшчэ з раніцы, як толькі сонца выступіла на арэну дзейнасці, Крэйна і Зоя пачалі рыхтавацца да гэтай маёўкі. Яны не пайшлі на маніфэстацыю, бо ад Шкуліка атрымалі дырэктывы пячы ўсялякія не адпавядаючыя сур'ёзнаму моманту канфітуры, смажыць цялячыя зады і набываць для такой плоймы неабходныя прылады для знішчэння ежы і пітва.

А я ў профсаюзных шэрагах пашоў на Пляц Волі. Па загаду націмла ўсе профсаюзы, арганізаваныя грамадзяне і школы выйшлі ў карэ.

Парад прыймаў старшыня выканкому тав. Сом. У яго было радаснае аблічча, ён гогалем абыходзіў нашы шэрагі, якія перад гэтым доўга выроўніваў у нітачку начміл. Я прыйшоў яму на дапамогу ў гэтым кірунку, і справа ў нас вельмі хутка пасунулася наперад. Тав. Сом кажны калектыў вітаў з пралетарскім сьвятам.

Потым адбыўся мітынг. Я выступіў з прывітальнай прамовай. Для свайго першага дэбюту ў Шапялёўцы я апрануў белую шаўковую з шырокімі адваротамі кашулю і, замест гальштуху, завязаў шырокім бантам чырвоную шаўковую істужку. Я ўпэўнены, што ўсе заглядаліся на гэты нячувана-вялізны, крывава-прыгожы, бліскучы бант! Мяне гэта ўзнасіла на няведамую вышыню, і я з захапленьнем вітаў усіх. Грудзі шырока ўздымаліся, думкі шпарка варушыліся ў галаве, цэлы вадаспад слоў моцных, запальных ліўся сам сабою. На вялікі жал, мне далі толькі 5 хвілін! Ці-ж можна было ўкласца ў гэты нікчэмны тэрмін? І я, забыўшыся на ўсё, разышоўся на ўсю моц! Я страціў успрыманьне часу, і мяне прымушаны былі спыніць, паслаўшы піянера з папярэджаньнем...

Дзень на 100 процантаў адпавядаў нашым жаданьням, быў на дзіва цёплы, сонечны, павясноваму пахучы.

Удзельнікі маёўкі сабраліся а 3-й гадзіне ў мясцовай школе. Згодна раней намечанаму пляну прыйшлі з рознымі клункамі, пакункамі, кайстрачкамі, бавульчыкамі. Жанчыны прымусілі мужчын выконваць ролю двухгорбых вярблюдаў, іх бязьлітасна нагрозілі і сьпераду і ззаду. Толькі мне неяк пашанціла. Крэйна ўсунула ў мае рукі нейкую мяшчанскую торбачку зь пяском, вагою ня больш 2 кілё. Я баўтаў ёю направа і налева.

Сабраліся ўсё, апроча тав. Сома, які прыслаў піскульку, што выяжджае на вёску.

Нашым правадыром зьявіўся начміл, які пад'ехаў на добрым вараным коніку. Да яго на каня па ўласнай ініцыятыве падсела жонка віннага кантралёра Сьмятаны-Бурчайлы, і наша прафсаюзнае войска пад камандаю гэтых верхавых сутуба дысцыплінавана рушылася ў дарогу.

За верхавымі ішла пара: сам Сьмятана-Бурчайла і жонка начміла Анэля з сынам-піянерам Тэрорчыкам.

Бурчайла злосна паглядаў на жонку. Я разумею чалавека! На яго месцы я не дараваў-бы жонцы такога стопроцантнага глупства: сесьці вярхом на каня, ды яшчэ шчыльна прыхіліцца да статнай фігуры начміла! А муж няхай нясе рознае барахло: прымус, імбрычак і нават завівальную машыну! За гэта па голоўцы не паглядзіш!

Анэля-ж таксама была незадаволена, крытыкавала кожны крок верхавых, перакідалася з мужам вострымі словамі.

Яе сыноч Тэрорчык, відаць, хацеў праехацца з бацькам і пытаў у маткі:

— Чаго гэта халер'я прычэпілася?

Пабачыўшы, што «халер'я» з канём не разлучыцца, хлопчык у канцы мястэчка пакідае нашу кампанію.

Уперадзе мяне ідуць настаўнікі Гыля і Юрлік і ўсю дарогу спрачаюцца аб шахматах. Гылі невялікая лысінка, чорныя ку-

чаравыя валасы на віскох, шальмаватыя і ў той-жа час сумныя вочы, пузаценькая фігура і ўпэўненая хада. У Юрліка жывыя, шэрыя, зь нейкім вясёлкавым бляскам вочы, карпаты, у форме піпачкі, нос, цапкія, нібы што ўсё мацаюць, рукі і лёгкая, як у танцы, што падгопвае, хада. Ён да кожнага сказу і нават слова дадае нейкі сваяасаблівы атрыбут:

— Гэта тое, як яго!

Я ніяк не разумею Юрліка. Для яго толькі два замілаваньні ў жыцці: прыгожыя дзяўчыны і шахматы. У першым кірунку я зусім разумею яго і ўхваляю яго чыннасьць, затое адносна другога нават не разумею, як можа чалавек хвалявацца гэтай мёртвай хадунлай справай?.. Услед за намі ідзе настаўніца Зязюлька з камсамольцам Дусікам, а Юрлік і вокам ня зірне — так завёўся з Гыляй у спрэчках.

— Як ты, разява, хадзіў?! — крычыць на Юрліка Гыля. — Ня ўмееш ты хадзіць! Я табе адразу мат прыляпіў-бы, каб ты, шэльма, ня скруціў!

— Калі я, гэта тое, як яго, скруціў? Нечым ваўку, гэта тое, як яго, дык лыкамі! — сьмяецца Юрлік, і яго сьмех выводзіць Гылю з роўнавагі.

— Ну, пабачым! Пабачым! Вось прыдзем у лес, раскладземся там, халера ты будзеш, калі ня возьмеш ад мяне мату.

Я запытаў:

— Няўжо вы захапілі?

Жанчыны з жахам паўторваюць маё пытаньне.

— А як-жа? Што-ж мы, гэта тое, як яго, будзем рабіць у лесе? — пытае Юрлік.

О, няшчасны сьляпец! Ня ведае, што рабіць у лесе вясною!

Я не адступаўся ад Крэіны і зь неаслабнай энэргіяй вёў сваю амурную лінію. Як прайшлі мы мястэчка, перашкодай на маім шляху зьявіўся Ягор Гарачы, загадчык народому. Яго лічылі мясцовым паэтам і часта называлі Пушкінзонам. Ён меў калматую, альховага колеру, галаву, падсьлёпватыя мышыныя вочы, жарабячы голас і нізкі, ліліпуцкі крываногі рост. Ён дагнаў нас і пачаў вінталём круціцца каля Крэіны. Ён хацеў усю ўвагу Крэіны ад мяне перацягнуць на сваю кургузую асобу. Доўга дэклімаваў верш, які пачынаўся словамі:

— Сэрца ня хоча стрымаць

Радасьці кіслай і сінгай!

За намі ішоў яшчэ тэлефаністы Сьвердзялюк з тэлефаністкай Горбік. У яе я заўважыў выдатныя грудзі, павеўны стан, гітарны голас, у яго — доўгі і тоўсты нос, моцныя лыткі, нізкі, троху хрыпаты, бас. Маёвачнікаў было шмат, усіх ня пералічыш. Мяне вельмі задзівіла тая акалічнасьць, што судзьдзя Торба ўсю сваю ўвагу накіраваў на Зою, тую самую, якую ён абазваў аднаднёўкай. Цяпер-жа ён добрымі вачмі аглядаў яе і ціха ўсьміхаўся.

Тав. Торба мае два абліччы. На судзе перад усімі выступае яго арганізацыйна добра аформленая фігура: высокі рост, непамерна-вялікія рукі, шырокія, магутныя грудзі, роўныя, белыя, як часнок, зубы, зусім голенае, дабрадушна-сур'ёзнае аблічча. Гэта выклікае нейкую апрыорную спагаднасць да яго. Калі я першы раз пабачыў яго ў судзе, я ў думках падкрэсліў тэзіс: чалавек з такімі прыроднымі перавагамі ня можа быць несправдлівым.

У той-жа час, як бліжэй пазнаёміўся я зь ім, судзьдзя — вясёлы чалавек, пракуда, філёзаф, які заўсёды здольны выкінуць фортэль, зрабіць дзівацтва, кінуць на агульнае карыстаньне моцнае слова, зачапіць за жывое, дацца ў знакі жанчынам, якіх ён заве «баядэркамі», закруціць якой-небудзь зь іх галаву і потым «накрыцца хвостом». Адным словам, нявытрыманы індывід.

Адзіноцтва ён ня пераносіць, як хваробы якой, і свой вольны час, якога вельмі мала, праводзіць сярод двохногіх стварэнняў, галоўным чынам «баядэрак». Ні сям'і, ні маёмасці ён ніколі ня меў.

Ідучы на маёўку, я пазнаёміўся таксама з маскоўцамі — Курыцай і Курапатай. Яны вельмі ганарова ішлі ў ар'ергардзе і вялі гучную незразумела-навуковую размову. Багародзіцы зь імі ня было. У Курыцы было ўмяржавана выдатнае пуза, пульхлыя зашчочыны, што наступалі на вочы, чорныя, як зьмейкі, бровы і вялікія рагавыя акулеры. Курапата быў высокі, шкілетны чалавек, зь безнадзейна выцягнутым мэханізаваным абліччам. Калі нас знаёмілі, першы назваў сябе Курыца, з націскам на «ы».

Месца маёўкі — глухі, прыгожы лес каля рэчкі. Там шмат курганаў, на якіх растуць магутныя дубы, бярозы і дрыготныя асіны. Лес на ўзвышшы, а ў даліне рэчка. Над рэчкай хмызняк, у ім у пераважнай большасці расьце калакалуша-чарэмха.

У гэты час чарэмха ў поўным росквіце, і пах яе, калі прышлі мы, вельмі прыемна казытаў пэрыфэрычныя нервы насавога апарату.

Бясспрэчна, шпацыроўка выклікала ў нашым арганізьме бурнае разьвіццё апэтыту. Вочы ўсіх аўтаматычна накіраваліся на клункі зь ежай. Агульнае жаданьне напоўніць сябе матэрыяй выказаў страхагэнт.

— Што-ж? — сказаў ён, вызвальваючыся ад прыгнечаньня вялікіх пакункаў — мне здаецца, самае лепшае, што можам мы зрабіць — гэта прыступіць да зьнішчэньня прынесенай матэрыі і пітва!

— І прыступіць зараз-жа! — адклікнуўся я. Без валакіты і бюракратычных скрыўленьняў.

— Матэрыю нельга зьнішчыць! — паправіў Торба.

— Давай, цябе зьнішчу, і сьлядоў ня будзе!

— Сьляды, браце, будуць! 8 год атрымаеш!

Жанчыны разаслалі вялікія белыя посылкі і ў вадно імгненьне вока маляўніча экспанавалі ўсю матэрыю. Толькі хлеб і булкі ня былі нарэзаны. Гэту працу даручылі Сьмятане і Торбе. Рэжучы здобныя запаленыя булкі, Торба невядома зь якой прычыны сказаў:

— Жыта ўсіх корміць, а пшаніца па выбару!

— Што з гэтага? — запытаўся страхагэнт.

— Нічога! Маўчы ды слухай, што людзі гавораць!..

Нават не чакаючы, калі ўсё будзе падрыхтавана, мы зь імпрэтам наваліліся на прадукцыю. Торба даў неабходныя камэнтары да гэтай нястрыманасці:

— Такія галадамірныя ўсе, што сабаку шалёнага і таго, здаецца, зьелі-б!

— Пытаньне счэрпана, дэбаты павінны быць скончаны, ня дуры мае галавы! — працуючы зубамі, нібы жорнамі, прагудзеў страхагэнт.

— Маўчы і еж, пакуль не запяш! — адказаў яму Торба, скрыльком вянгліны ляпнуўшы агента па твару.

Мужчыны шмат пілі гарэлкі і моцнай густой, як сироп цягучай, настойкі, замацаванай гарэлкай. Дзьве-тры шклянкі апошняй дзіўны настрой выклікалі ў мяне. У сваіх мускулах я заўважыў нейкую тэхнічную адсталасць: зьявілася нястрыманае жаданьне прыхіліцца да пляча Крэіны, захацелася, як жывёліна, глядзець у яе бяздонныя вочы, узяць яе мікраскопныя рукі ў свае і гладзіць дзяўчыну, як курачку-натапурачку; хацелася сьпяваць ёй гымны, упрыгожыць яе чало ружамі, уськінуць ёй на плечы шаўковыя тканіны і замацаваць уладу над ёю моцнымі пякучымі пацалункамі. Бачачы мае электрафікаваныя вочы, Крэйна адхілілася ў бок і частавала мяне:

— Ежце, ежце, а то нічога ня будзе!

А Торба адразу зьвярнуў увагу на маё захапленне Крэйнай. Між намі ён прасунуў нечакана сваю кэнтаўраву руку і напахоаў нас.

— Не, не! — сказаў ён. — Усёроўна нічога з гэтага ня будзе! Дабіцца, брат, ад яе чаго-небудзь — справа доўгая, як макарон.

Крэйна хацела відэльцамі калянцў яго пад бок, але Торба сваячасова ўхіліўся ад гэтай кары. Ён падсеў да Зой і пачаў частаваць яе, трымаючы за стан. Дзяўчына перапалохалася праяў гігантызму і пераскочыла на другі фронт. Торба сказаў:

— Казінае племя — дзеўкі! Нуль увагі і тры кілё пагарды!

Да мяне, як да начальства, з другога боку прысела настаўніца Крутарожка і пачала захапляцца сяньняшнім сонечным днём, лесам, пахам чарэмхі, курганамі, блакітнымі кветкамі, мятлушкамі і іншымі сараканожкамі.

Праўда, вельмі добра было ў гэтым лесе. Цьвіў сон, яго сінія балабоны калыхаліся ад лёгкага ветрыка на вялікай прасторы. Крутарожка нарвала пук кветак і дала іх мне.

Торба сказаў:

— Кіньце гаварыць аб мятлушках ды кветках! Вам гэта не да твару. У вас гэта штучна, суха! Прыгожа могуць гаварыць толькі няпрыгожыя жанчыны...

— Усімі задрэпанымі ідэі! — сказаў я, а страхант дадаў:

— Яго іншы раз мутарна слухаць. Трэпле, як лапатай пустой!

— Правільна! Правільна! — засьмяяўся Торба, і сьмех яго быў, як выбухі пяруна. — Рэж праўду-матку, покуль не зарэжаш, халеру! Але-ж усё такі ты сурагат, не чалавек!

Людзі ўсе ўжо троху падмацаваліся і пачалі парамі ці групамі зьнікаць у гушчарах лесу. На месцы засталіся тыя, якім ляна было скрануцца зь месца ад пералітага ў сябе пітва. Гыля і Юрлік расклалі шахматы: надзвычайна заўзята вялі змаганьне. Жанчыны доўга з агідай глядзелі на іх спаборніцтва, потым нечакана, моўчкі прыйшоўшы да згоды, раптам наваліліся на «шахі» і перамяшалі ўсё. Ваякі, як азьвярэлыя, кінуліся на жанчыны. Узьняўся такі вархал, што ніякіх кашгоўных прапановаў ужо ніхто ня слухаў. Віно бушавала.

Крэйна супакоіла ўсіх. Яна ўнесла прапанову рыхтаваць гарбату.

— Добра! Добра! — сусішаючы ўсіх, гаварыў Торба. — Гарбата — добрае зельле: і вантроба поўна і розум цэлы!

А я запрасіў Крэйну праветрыцца па лесе. Яна, троху падумаўшы, дала мне руку і мы адышлі. Торба крыкнуў:

— Трымай, брат, калі спаймаў!

Мы селі на курган недалёка ад усіх. Я моўчкі любаваўся Крэйнай. Ёсьць абліччы прыгожыя, як гэтыя сінія кветкі — сон. На іх хочацца глядзець і пакутваць непераможнымі жаданьнямі.

Гледзячы на Крэйну, я сьмяяўся шчаслівым жарабчым сьмехам. Яна здзіўлена пашырыла свае вочы і чакала, што з гэтага далей будзе. Тады я набраў моцы і сказаў:

— Крэйна! Крэйначка! Будзем з табой на ты? Добра?.. Далей слухай, што я скажу. Закахаўся ў цябе я — праўду кажу. Ты павінна зьвярнуць на маё захапленьне максымум увагі. У маім календарным пляне на сьняняшні дзень вызначана два бязьвін-ных пацалункі ад цябе. Гэтага я павінен дамагацца ад цябе, чаго-б мне гэта ні каштавала!

І сказаўшы гэта, ня доўга думуючы, я прыцмактаўся да чырвоных Крэйніных губ і запальна піў агністую кроў дзявоцтва!

Прышоўшы ў сябе ад неспадзяванасьці, Крэйна адштурхнула мяне і так моцна, што ледзьве не загурчэў далоў з кургана. Тон у тон мне Крэйна сказала:

— Не цалуй мяне, ты прыцягваеш увагу шырокіх мас!

Я зноў шчыльна прыхіліўся да яе, абхапіў яе калены рукамі і, гледзячы ў вочы ёй, задаў пытаньне:

— У які тэрмін ты, Крэйна, выканаеш маю запальную просьбу аб адзнаках тваёй прыхільнасьці і захапленьня?

Крэйна страціла прытомнасць ад сьмеху, потым схапіла мяне за рукаў і штурхнула далоў. Я ляцеў з гары, як бульба, і сьпеле-саваў сабе нос. Калі я ўзняўся ад зямлі, Крэйны каля мяне ня было.

Я зноў пашоў да купы. Там разгарэліся спрэчкі між настаўнікам Мамонам і маскоўцамі. Спрачаліся аб нейкім мандызьме. Ніхто нічога не разумеў, але з уздымам спрачаліся. Я таксама выказаўся супроць Курыцы і Курапаты. Мая лінія была вельмі выразная. Я заўсёды спрачаюся толькі тады, калі чаго-небудзь не разумею. А таму я сказаў:

— Усе гэтыя ідэі нам непатрэбны. Усё гэта — атрута капіталістычнай прадажніцкай прэсы!

Мяне падтрымаў Бурчайла:

— Я чытаю толькі кніжкі, на якіх ёсць лёзунг «Пралетарыі, злучайцеся!» А старыя кнігі нават брыдка чытаць!

Торба, памахаўшы галавой, сказаў яму:

— Гора ты чубатае!

Мяне гвалтоўна цягнула да Крэйны. Дзе мне адшукаць яе, каб разам не сьляшаючы брысці да дому, мякка прытуліўшыся да яе пяшчотна-цёплага пляча?

Ужо цямнела. Зоркі ціхія, няясныя саромліва запальваліся ў небе. Засынаючы, зязюля нейдзе блізка пракукала 5 разоў, са-лавей зацьвірчэў у чарэмхавых хмызьняках.

Я плюс яна!!! Вось формула маёй далейшай чыннасці — дынамічна мысліў я.

Неабходна хутчэй дайсці да фініша, неабходна мець пэўныя, канкрэтныя вынікі. Сяньня мая атака дала адмоўныя вынікі, у далейшым неабходна выраўняць лінію. Неабходна падыйсці да дзяўчыны ціха, мякка, як зьвер, як тая перапялёная тыгра, што неспадзявана ловіць сваю ахвяру і накіроўвае яе ў сваю запу! У гэты вечар, ці ноч, як будзем мы ісці да дому, я зраблю ёй даклад аб сваім гарэсным адзіноцтве. У думках я вызначыў асноўныя тэзісы дакладу і намеріў рэзалюцыю, прыняцця якой я буду дамагацца ад Крэйны.

Думаючы пра гэта, я нейкім нюхам ішоў па яе слядох. Я пра-шоў лесам над рэчкай і вышаў на старое гарадзішча. Тут я ледзьве ня страціў прытомнасці. Крэйна стаяла каля старой сасны, а зь ёю быў Лін. Лін! Якім чынам ён прыплыў сюды, калі яго з намі ня было?

Гэта одыёзная рыба ўзбунтавала ўсю кроў маю, сарвала мой плян. Я пакляўся ўжыць усе мэтады, каб Лін сышоў з майго шляху. Я падышоў да пары і штучна супакойна запытаў:

— А! І таварыш Вокунь тут? Здаецца, вас ня было з намі? Але лепш позна, чымся ніколі! Праўда, тав. Вокунь?

Нельга апісаць тое абурэнне, якое абхапіла Ліна, калі я наў-мысля перахрысціў яго. Ён, крыху адышоўшы ад Крэйны,

шчыльна прыступіў да мяне і, гледзячы чырвонымі ад злабы вачмі, зашыпеў на мяне, як вуж:

— Што вам патрэбна ад мяне? Я вас ня ведаю і ведаць не качу.

Плонуўшы, ён адварнуўся, схапіў Крэйну за рукі і шпаркімі крокамі пашоў зь ёю ў другі бок.

Я застаўся бязь «лініі». Я доўга сядзеў на гэтым заклітым гарадзішчы, доўга да крыві кусаў свае пазногці і невясёла думаў, што я папаўся ў кіпцюры красуні-авантурніцы.

VII. УВЯЗАЦЬ, УЗГАДНІЦЬ ТРЭБА...

Праз два дні пасля гэтых падзеяў я, каб забыцца на тую маральную поўху, якую нанесли мне на груньце каханьня, і зьнішчыць агульную апатыю майго арганізму, пачаў пільна займацца сваімі справамі.

Я — асноўны рычаг культуры ў раёне, мае абавязкі вельмі складаныя. Апрача непасрэдных функцыяў загадваньня культ-аддзелам і кіраваньня дзейнасьцю 80 настаўнікаў, у мяне ёсьць шэраг іншых, часам вельмі турботных, канфідэнцыйных і неакрэсьленых дырэктывамі, статутамі і дэкрэтамі абавязкаў.

Вось яны, мае абавязкі й функцыі:

Я — сябра РВК, старшыня дзіцячай камісіі, старшыня т-ва «Прэч несьвядомасьць», т-ва «Няхай гадуюцца дзеткі». Я — сябра праўленьня т-ва прыхільнікаў «здахаты на буржуазею». Я — раённы інспэктар працы і павінен бараніць служачых ад эксплёататарскіх замахав у загадчыкаў устаноў.

Я — сябра жаночай камісіі РКВ і ў гэты дзень па календарнаму пляну павінен быў абмеркаваць некаторыя пытаньні з старшынёй жанаддзелу тав. Домнай. Я — райліт і райахова здароўя, райМОПР, райхім. А самае дзіўнае для мяне гэта тое, што я сябра раённай абортнай камісіі.

Гэтыя абавязкі і функцыі я атрымаў у спадчыну ад папярэднікаў сваіх. А цяпер мяне запісалі яшчэ ў саюз паляўнічых і прапанавалі заўтра раніцою, як толькі вылезе сонца, прыняць удзел у ваблаве на бяспрытульных сабак мястэчка. Таксама не забыліся запісаць мяне ганаровым пажарнікам і прасілі прыняць удзел у пробнай пажарнай дэманстрацыі, якая адбудзецца праз тыдзень, ноччу ў нядзелю.

Адным словам, чалавек, у якога ёсьць вочы, вушы й мазгавы апарат, ня можа ня прызнаць, што міжгульгндзіцца мне некалі, ёсьць над чым працаваць.

А тут прышоў яшчэ Шкулік Зізь і настойна прасіў мяне ўзяць самую галоўную ролю ў п'есе «Мараль тав. Закандырына», якую яны пакажуць праз 3 тыдні публіцы. П'еса ў 7 дзеях і 48 малюнках і збор на карысьць т-ва «Прэч несьвядомасьць».

Мне даюць ролю нейкага Вірлы, які павінен ня толькі гаварыць і блішчыць вачыма, але яшчэ добра сьпяваць, скакаць, займацца стралянінай і фізкультурай.

— Для гэтага гэроя неабходна буйнае аблічча, паважная фігура, гучны, як Ярыхонская труба, голас і плястыка ў рухах! — сказаў Зізь.

Ну што ты скажаш? Прышлося мне згадзіцца: дзе-ж яны знойдуюць гэроя? Я ўва ўсякім выпадку на 100% задавальняю гэтым патабаваньням.

У гэты дзень я вельмі ўпарта і самааддана працаваў, парадкуючы ўсе паперы паводля маіх разнастайных функцыяў, пішучы на кожнай паперы рэзалюцыю для майго дзелавода, заносячы ў блёк-нот ударныя заданьні.

Побач із мной была Крэйна, і думка мая між волі накіроўвалася на яе. Я, шчыра кажучы, сачыў за кожным яе крокам, за кожным рухам. Яна абмежавала дзейнасьць свайго арганізму і сядзела нібы застыглая. Ні разу ня зірнула ў мой бок. Толькі пальцы, як малалетнія вар'яты, скакалі па машынцы.

Лін некалькі разоў падплываў да яе, але я, даўшы кляцбу ўсімі сродкамі перашкаджаць яму, веў сваю лінію. Як толькі ў дзвярах нашага пакою зьяўляўся яго глінабітны твар, я раз-жа, ні хвіліны не марудзячы, перастаўляў свой зэдаль такім чынам, што мая асоба займала ўвесь праход да Крэйны.

Лін падходзіў, тыц-мыц, а няма чаго рабіць. Гэтая гэніяльная палітыка размычкі між імі рабіла Ліна, як зьвера, разьёшаным. Нібы галодны таракан, ён злосна рухаў вусамі і кідаў на мяне агнямётна-злыя погляды. Па свайму ён быў у гэты момант нават прыгожым, і мне прышла ў галаву думка, што каб я быў мастаком, дык замацаваў-бы гэты інцыдэнт на малюнку «Галава мужчыны, разбэшчанага ад каханьня».

На вялікі жаль, нядоўга я здзекваўся над ім. Мяне выклікалі на мястэчка для ўвязкі, узгадненьня і ўрэгуляваньня некаторых пытаньняў з рознымі ўстановамі.

Першая ўстанова, што наведаў я, было профбюро. Я пазнаёміўся з старшынёй бюро тав. Мілёнкам і яго тэхнічнай сакратаркай тав. Беленькай. У яго ружовае аблічча, зграбна пашыты паджак, чырвоная шаўковая хустачка ў грудным кішэні, перапялёсы гальштушак, усе зубы ў роце і ціхая ласкавая, журчлівая гаворка. У яе здобная, батонная фігурка, заплыўшыя ружовым тлушчам вочкі, пульхлыя крахмальна-белыя ручкі і моцныя, крутыя ногі.

— Малачко з кроўю! — падумаў я, і на хвіліну маё фізычнае ўспрыманьне гэтай дзяўчыны выпіснула з мае галавы чароўны вобраз Крэйны.

Свайё гутаркай з профбюро я быў вельмі здаволены.

— У нашых савецкіх працаўнікоў, — сказаў я — няма грамадзкай рошчыны! З гэтае прычыны наша культпраца кульгае

на ўсе чатыры нагі! Нічым нельга зацікавіць, і нават мікробы рэлігіі пралезлі ў наш грамадзкі арганізм.

— Але! — сказаў тав. Мілёнак. — Я далучаюся да вашай думкі, што неабходна ўнесці новы змест у працу, надаць ёй і другія формы.

Мы ўмовіліся ў бліжэйшы час склікаць нараду па пытаннях культпрацы.

Я накіраваўся ў больніцу, але па дарозе зайшоў на тэлефонную станцыю. Яна зьмяшчалася ў папоўскім доме, на 2-ім паверсе, у невялікім пакойчыку, дзе супроць вакна стаяў столік з апаратурай і каля дзвярэй шафа.

Дзверы былі зачынены знутры. Я пастукаў, нейкі шлах там і ні слова. Тады я павялічыў інтэнсыўнасць грукату, пасля чаго пачуўся голас Сьвердзялюка:

— Зараз! Хвіліначку!

— Чаму вы зачыняецеся? — запытаў я, увайшоўшы ў каморку.

— А, ведаеце, заходзіць хто папала сюды ды варлыжуць рознае глупства, перашкаджаюць працаваць! — сказаў тэлефаністы.

Я пазваніў у РВК і запрасіў да тэлефону Крэйну.

— Тав. Шуфер! Гэта я — Самасуй — гавару з вамі... Да мяне ніхто ня прыходзіў?.. Калі хто прыдзе, няхай пачакае, я зараз прыду.

— Добра! — адказала яна адрыўным голасам.

Мне хацелася яшчэ аб чым-небудзь пагутарыць зь ёю, але ў гэты час дзверы шафы нечакана расчыніліся, адтуль зірнула перапалоханая дзяўчына і, закрыўшы твар рукамі, як птушка начная, маланкаю паляцела за дзверы. Усё гэта такім хуткім тэмпам здзіелася, што я і не разгледзеў, хто гэта быў.

Я моўчкі глядзеў на злачынцу. У глыбіні свайго арганізму я ўсімі фібрамі спачуваў яму, але, паколькі ў маіх руках спрунжыны новага быту, павінен-жа я з карэньнем зьнішчаць гантрэны!

Сьвердзялюк зацяжна курыў, потым засьмяяўся:

— Бывае, усё бывае! — сказаў ён.

— І даўно ў вас гэта распуста? — тонам судзьдзі запытаўся я.

— А вы спавядаць мяне хочаце?

— Брыдка гэта! Устаноўу перавярнуць у нешта непатрэбнае... Я гэтага так ня кіну...

— Што вы мне маралы чытаеце? Я і сам хацеў-бы адкасацца, але яны насыдаюць на мяне. Зараз адразу з 5 кручуся! Хочаце — калі-небудзь магу паказаць некаторыя фокусы?

— Я аб гэтых фокусах буду мець гутарку з тав. Сомам! — з гонарам адказаў я.

— Калі ласка! — насмешліва сказаў ён — Тав. Сом трохі ведае аб гэтым. Ён і сам мастак! Аднае жонкі яму мала!

— Як вы сьмееце? — крыкнуў я і ня ведаў, што яшчэ сказаць гэтаму франту зь яўнымі адзнакамі полавага дыморфізму.

У дзвятрах я стыкнуўся з настаўніцай Крутарожкай. Яна засаромілася і адвяла вочы ў бок.

Я мыгтыкнуў сабе нешта пад нос і прапусьціў яе ў тэлефонку, падумаўшы злосна:

— Градзі, градзі, галубіца!

Я зайшоў яшчэ на аграпункт, які быў побач з больніцай. Там я вельмі добрую прапанову даў аграномам: вялікімі чырвонымі літарамі ў канцылярыі вывесіць лёзунг:

«Праз карняплоды да сацыялізму».

Побач з больніцай была яшчэ адна ўстанова, куды я павінен быў зайсьціся. Гэта жанаддзел. Я правёў доўгую і цікавую гутарку аб культпрацы сярод жанчын. Загадчыца жанаддзелу тав. Домна Лузбан вельмі мужная асоба, гаворыць ультра-нізкім басам («як вецер гудзе патроху!» — падумаў я) і сьмела магла-б прыймаць удзел ня толькі ў жаночым, але і ў мужчынскім чэмпіёнаце. Яе сьмела можна назваць мядзьвігай. Калі яна па-сяброўску цісканула маю руку, я аж падскочыў да столі і заойкаў, як малое дзіцянё. Рост яе быў, фігуральна кажучы, такі махінозны, што боязна было за чалавека. Кажны яе крок гулка аддаваўся, як рух самакату. Мяшчанкі Шапялёўскія, якія мелі сваю ўласную арганізацыю «бабком», ня вельмі паважалі тав. Домну за яе адчынены характар і рашучае, бязьлітаснае змаганьне з мяшчанскім укладам жыцця і празвалі яе «танабілем». У Домны ёсьць муж — мініятура, якую яна можа аднёю рукою падняць у паветра і махаць гэтым, як поп кадзілам. На іншых мужчын яна не звяртае ўвагі і робіць выключэньне толькі для тав. Сомы. Кажуць, аднойчы на нейкай вечарыне (з досыць абмежаваным лікам прысутных) яна нават выступіла ў фізкультурным спаборніцтве з тав. Сомам і перамагла яго ў мядзьведжай барацьбе. Перадаюць — пасья гэтага старшыня, як кнот, запылаў фізкультурным каханьнем да Домны і, як сустрэнецца з ёю, усё мацае яе мускулы. А яна хоць-бы што! Што-ж, думаю я аб тав. Соме, жывы чалавек аб жывым і думае.

Тав. Домна ў кароткіх рысах пазнаёміла мяне з прадпасылкамі працы сярод жанчын і далучылася да думкі аб неабходнасьці склікаць культнараду.

Потым разам з Домнай мы завярнулі ў больніцу. Там доктар запрасіў нас у свой габінэт, і мы вырашылі 5 абортных спраў.

Першая справа батрачкі ў братоў Галавасыцкаў. Домна звярнулася да мяне з інфармацыяй:

— Галавасыцкікі — тры браты, жывуць у бацькі.

Адзін у сельска-гаспадарчай каапэрацыі, другі каморнік, трэці загадвае паравым млыном. Кажнаму зь іх гадоў пад 30, а ўсе разам ад сыці шалеюць! І вось цяпер чалядка цяжарна ад іх. Гэта ўжо 8-ы аборт яна робіць. Яны і грошы даюць!

Я выступіў за тое, каб батрачку адгаварыць ад гэтага гвалту над прыродай!

— Няхай яны і плацяць! А то паном толькі й гора, што живот баліць!

Мая прапанова была прынята, як разумная і сваячасовая. Тав. Домна шчыра пагаворыць з батрачкай, накіруе яе на правільны шлях.

Другая кандыдатура — 16-гадовай інтэлігентачкі, дачушкі адной настаўніцы. Дзяўчына нядаўна скончыла 7-годку, шчыра закахалася ў камсамольца Дусіка — і цяпер няшчасная сцэніроўка.

— Яе ратаваць трэба! — сказала Домна. — У гэткія гады мець дзіцё!? Гэта загубіць яе і дзіцё!

Я спрачаўся, але доктар і Домна перамаглі. Была ўжо 4-ая гадзіна, калі я ішоў да дому. Каля самай кватэры я заўважыў Ліна, які ажыўлёна гаварыў з Крэйнай.

Зноў ён! Зноў ён на маім шляху!

VIII. ГРАМАДЗКАЯ РОШЧЫНА

Цэлых тры тыдні я быў заняты пякельнай працай і ня мог пільна сачыць за злачыннай дзейнасцю майго канкурэнта Ліна. Некалькі разоў я выяжджаў на раён для правядзення калёквіюмаў. Да гэтай справы я падыхоў вельмі ўважліва й сумленна. Толькі дзье школы я прызнаў здавальняючымі з боку вучобы. Вучні не навучыліся грызці навуковае каменне сваімі маладымі зубамі. Яны ня ведаюць, хто кіруе рознымі галінамі гаспадаркі і культуры ў Саюзе, на Беларусі, ня ведаюць, што такое фашызм, імперыялізм, нават ня ведаюць, хто кіруе асьветай у раёне! На гэтыя недахопы нельга глядзець праз памяншальнае шкло (я ўсім так і гаварыў!), нельга адгаварвацца, што яны малеча і шмат чаго не разумеюць. Хто ў гэтым вінен? Зразумела — настаўнікі, гэтыя ліхтары ў раёне! За гэта ўпушчэнства я добра прашмараваў іх.

Толькі ў дзвюх школах на маё запытаньне, хто кіруе асьветай у раёне, вучні, як сьвядомыя байцы, адказалі:

— Асьветай у нашым раёне кіруе тав. Самасуй!

Шмат прышлося паклапаціцца мне і аб рамантаваньні школ. Я наведваў усе школы і хаты чытальні. Дзе толькі магчыма было, я склікаў сходы сялян і праводзіў ударную кампанію за новы быт.

На сходах я гаварыў сялянам агульнымі фразамі, так, як і трэба было. Я канкрэтна даводзіў, што ў сялян няма грамадзкай рошчыны, сьвядомасьці, дзякуючы чаму і бываюць пэрманэнтныя супярэчнасьці і паганы капіталізм яшчэ часткова мае стабілізацыю. Каб зьнішчыць гэтыя недарэчнасьці, я заклікаў сходы выказаць сваё канкрэтнае я і ўзьняць гармідар за новы быт!

Мяне ўсюды ўважліва слухалі і прыёмалі маю рэзалюцыю, якую я напісаў яшчэ ў Шапялёўцы, узяўшы пад увагу ўсе дэталі пытання.

Толькі ў в. Брылёўцы знайшліся суб'екты, якія аб'ектыўна з'явіліся рупарамі дробна-буржуйскай стыхіі.

Яны арганізавана выступілі супроць мяне. Адзін зь іх, па прозьвішчы Хвёдар Трайка, чалавек вельмі невялікага росту, увесь заросшы валасамі, як шчацінай, з лупатымі вочкамі і ў зрэб'і, нахабна глядзячы ў вочы мне, закончыў сваю прамову:

— Таварыш гаварыў, гаварыў нам, а мы сядзелі, як мамоны глухія! Нічога не зразумелі! Нейкая птушыная мова! Як грамахон гаварыў!

За Трайкай яшчэ іншыя хвасьцісты пасыпалі на маю галаву розныя ганебныя інсинуацыі й запытаньні. Я паабяцаў арыштгаваць Трайку, як склочніка, і тады раптам усе супакоіліся. Я з гонарам гаварыў сваю заключную прамову, і рэзалюцыя была ўхвалена пераважнай большасцю.

У другой вёсцы Забягаеўцы нейкі несьвядомы гарлапан замест мае рэзалюцыі сказаў:

— А я даю рэзалюцыю: не таўчы ў ступе вады, а ўзяцца за масты, за школы, за шляхі, за іншыя дзіркі ў нашай гарманізьме! А то ў нас, у Забягаеўцы, школа ў зямлю ўрасла і на прызьбе нават вырасла некалькі падасінавікаў!

Гэта выступленьне я кваліфікаваў, як правакацыю, дэмагогію, разьлічаную на танны эфэкт.

У трэцяй вёсцы, Радулі, вылезла адна манада, чырвона-рудая як агонь і, хітра ўсьміхаючыся, прыплюшчыўшы свае бегаючыя вочы, сказала:

— Мне ўжо больш за 50 год. І я доўга ўсё думаў і надумаў, што ёсьць самая дрэнная рэч. А цяпер ведаю, як паслухаў таварыша. Самая дрэнная рэч, калі розуму мала, ды калі жыта засееш, а яно не зародзіць. Маё ўсё!

А наогул, мяне вельмі добра прыёмалі і слухалі, што-б я ні сказаў. Часта віталі мой прыезд, як сваячасовы. Тыя хворыя зьявы, аб якіх гаварыў я, бязумоўна, ёсьць хваробы росту і ў вагульны малюнак не павінны ўваходзіць.

Для ажыўленьня культпрацы на вёсцы із мною выяжджаў загадчык народому, пясняр Гарачы. Сялянам на сходах ён чытаў сваю паэму «За тваім гарбатым носам нічога ня бачу». Ён сапраўды стаўся тварам да вёскі. Вечарамі кандыбоберам хадзіў зь дзяўчатамі па вуліцы, на ўсе грудзі цягнуў вясковыя прыпеўкі і, каб высока ўзняць сьцяг паэзіі, сам новыя прыпеўкі прыдумаў. Яны вельмі спадабаліся на вёсцы. Некаторыя і мне ўлезлі ў галаву:

Галіфэ маё худое
Разарву я да кален.
Думаў з восені жаніцца —
Маўчыць дзевачка, як пень.

*

Каля нашага ваконца
Прашкандыбала цяля,
Я за хвосцік ухапіла —
Думала маё міля!

Гарачы дзяўчат навучыў сьпяваць рамансы, чаго яны раней
ня ўмелі. Асабліва спадабаўся раманс:

Труну зялезную пастаўлю,
Абальлю яе сьлязамі,
Абсаджу яе квятамі.

О, дзяўчаты на вёсцы добрыя, крамяныя! У ваднэй вёсцы на-
ват я захапіўся складаньнем прыпевак. Я пазнаёміўся зь дзяўчы-
най Хадоркай Белабокай і на ўспамін аб дзвёх ночках, якія пра-
гуляў зь ёю, склаў прыпевачку:

Баліць сэрца і пячонка —
Мэтазгодная дзяўчонка,
Баліць тулава, нага —
Не забуду цябе я!

А калі зьвярнуліся мы з Гарачым у Шапялёўку, мне сказалі,
што за гэты час Лін некалькі разоў прыходзіў да Крэйны і нала-
джаў пасяджэньні зь ёю, зрабіў зь ёю 5 экскурсіяў на Лютнян-
скае поле і лес, зь невядомымі мэтамі (нібы на кірмаш?!), правёў
экспэдыцыю на канэх у в. Пільну. Мала гэтага, вечарам у сваім
пакоі ў РВК зачыніўся зь ёю і правёў вечар самадзейнасьці, пры-
чым на брудэршафцік была высмактана адна бутэлька чырвонага
і зьездзена два кілё лахардзікаў.

Гэтыя сумныя весткі, як варам, абварылі мяне. Вечарам маё
пжельнае пачуцьцё зайздрасьці павялічылася ў пяць разоў, бо ў
пакоі Крэйны пачуўся непераносны для мяне голас Ліна, самаў-
пэўнены, здаволены. Адчуваў сябе гэгэмонам.

Мне цяжка было стрымаць свой шалёны тэмперамэнт. Хаце-
лася ўварвацца ў іх мяшчанскае адзіноцтва агнёвым клубком і ўсё
пераварнуць дагары нагамі. Я нагою моцна пагрукаў у іх сьцену
і даў сыгнал маўчаць і ня перашкаджаць мне займацца дзяржаў-
нымі справамі.

Лін на гэту прапанову справіў іго-го, а Крэйна пярснула. Праз
хвіліну яны вышлі на вуліцу, а я, каб пазбыць дрэнны настрой,
пачаў галіць вусы, бараду і нават усю галаву. Гэтая працэдура з
прычыны майто тэмпарамэнту не прашла бязбольна: я параніў

сябе і вельмі моцна за вухамі, на самай макушцы і, як касой, зрэзаў барадаўку, якая мела рэзыдэнцыю на патыліцы.

Шмат крыві страціў і на хвіліну выпнаў з галавы Крэйну, сьцішаючы кроў, што цурком бегла з маея поўнакроўнай асобы.

Працы і ў мястэчку шмат было. За тыдзень я пабываў на пасяджэнні крамнай камісіі, мэтадычнай камісіі, склікаў сход інтэлігенцыі мястэчка і местачковага актыву, схадзіў на гурток па вывучэнні пастаноў XV з'езду, зрабіў пасяджэнне ў лесе па агляду нявывезеных дроў, схадзіў ажывіў працу сельска-гаспадарчага гуртка, правёў урачысты сход ячэйкі Мопру і наладзіў вечар спайкі з вайскоўцамі ў фізкультуры. Гэта праца троху затрымлівала бунт у крыві.

Прыехаўшы, мне прышлося вельмі няпэўную справу вясці і нават выклікаць абурэнне цёмных сялянскіх мас.

Прыходзіць да мяне настаўнік Мамон і, як старшыня нейкага т-ва, просіць даць загад аб канфіскацыі наступных рэчаў: у гр. Сандрыгайліхі старасьвецкага пісталета вагою да 3 пудоў, у гр. Андрэя Выбейдуха старалатынскай кнігі, па якой ён займаецца чорнай магіяй і наводзіць цень на ўсіх добрых людзей, у гр. Багдана Злыбядухі рукапіснай кнігі, па якой ён лечыць жывёлу і людзей ад механічнай хваробы трасцы...

Мамон з сабою прывёў яшчэ нейкага маскоўскага мастака, які дамагаўся, каб я даў загад нацыяналізацыі некаторых абразоў у мясцовай царкве, бо яны павінны быць вывезены ў Маскву, як маючыя ўсесаюзнае значэнне.

Гэта: абраз Хрыста з трыма насамі, абраз сьвятога Љнды, вельмі падобнага на зялёную рапуху, абраз «Вочы мае выну ка Госпаду», на якім нейкі хударлявы, хворы, відаць на лейкемію, сьвятоша трымае на руках вочы свае і кажа прывітальную прамову Богу, урэшце, вельмі каштоўны абраз «Узыграўся малойчык у чэраве маім», на якім анатамічна разрэзана чэрава цяжарнай жанчыны, і ў гэтым орыёле сядзіць эмбрыён і на скрыпачцы рэжа.

Ой, колькі няпрыемнасцяў прынеслі мне ўсе гэтыя вымудры Мамона! Праўду кажучы, я і здружыўся зь ім за гэты час і знайшоў свой двойнік, але колькі перашкод! У далейшым мяне чакае яшчэ больш перашкод, але я смела пазіраю ўперад. Пералез пярднімі нагамі, пералезу і заднімі! — як кажа Торба.

Шмат энэргіі і дыплёматычнай лоўкасыці прышлося мне ўжыць, каб пераканаць тав. Сома ў неабходнасці даць загад аб канфіскацыі ўсіх гэтых рэчаў. Я паказваў дэкрэты, статуты, абержнікі. Урэшце даручылі міліцыі зрабіць канфіскацыю.

У гр. Сандрыгайліхі ніякага старасьвецкага пісталета не знайшлі, затое адшукалі каля гумна нейкую дзіўную прыладу, прызначэння якой ніхто ня ведае. Ня то бамбамёт, ня то агнямёт, ня то мінамёт. А нейкі вэтэран імперыялістычнай бойні сказаў нават,

што гэта свечка генэрала Махныткі, ракета такая. Сама Сандрыгайліха, гаварыла:

— Няхай мае і ногі адсохнуць, і рукі адломяцца, і валосьсе павылезе, калі я ведаю што-небудзь!

Андрэй Выбейдух у пратаколе падпісаў:

— Апрача саманавейшых кніг, ніякіх старалатынскіх ня маю і, як радзіўся, ня меў.

А Злыбядуха Багдан даў паказаньне:

— Я загаварваю людзей і жывёлу бязь ніякіх кніг і за ўсё сваё жыццё ў мяне ня знойдзена ніякіх кніг. Я і ня ведаю, што яны такое.

Мамон упарта даводзіў, што грамадзяне хаваюць гэтыя каштоўныя рэчы ў суседзяў.

Прышлося павальна ператрусіць усіх грамадзян. Гэта выклікала нябывалае і нячуванае ажыўленьне ўва ўсім грамадзкім жыцці вёскі. А калі да гэтага далучылі яшчэ канфіскацыю славуных абразоў, дык грамадзяне зусім ашалелі. Фанатычна настроеныя жанчыны ледзьве не пабілі мяне, калі я ішоў па вуліцы.

Тав. Сом, як толькі дайшлі да яго чуткі аб гэтым, паклікаў мяне ў кабінет і насеў:

— Што ты робіш? На якога д'ябла патрэбна табе барахло гэта?

— Гэта пытаньне вельмі важнае! — з гонарам адказаў я. — Гэтыя рэчы маюць усесаюзнае значэньне!

— Дурыла ты ўва ўсесаюзным маштабе! Паглядзіш на цябе, здаецца, нічым прырода не пакрыўдзіла. А толькі розум нейкі здзіваці.

І загадаў зараз-жа спыніць кампанію.

ІХ. ТОНКАЯ МЭХАНІКА

А далей падзеі разгарнуліся шалёным тэмпам. Мы склікалі на раду па культпрацы ў раёне. Былі прадстаўнікі ад мясцкомаў, школ, жанаддзелу, райкому, камсамолу. На тэму аб спосабах ажыўленьня культпрацы даклад зрабіў я. Удзельнікам нарады я прапанаваў:

— Неабходна ў народме правесыць шэраг лекцыяў на жыватрапетныя тэмы!

— Заснаваць гурткі пры клюбах, асабліва рэкамандаваць два гурткі: упартай самаадукацыі і гурток па вывучэньні пэрспэктываў!

— Увесыць ў практыку культпрацы індывідуальныя даклады паасобных сяброў прафаб'яднаньняў. Сутнасьць іх: таму ці іншаму сябру ў вабавязкавым парадку трапануецца зрабіць даклад агульнаму сходу аб сваёй грамадзкай, савецкай і сямейнай чыннасьці за вядомы пэрыяд.

— У плянавым парадку правесыць па вёсках абгаварэньне двух дакладаў: аб Сун-Ят-Сэне і аб юрыдычным ці фактычным шлюбам.

Прапановы былі прыняты. Спрачаліся толькі аб індывідуальных дакладах і даручылі, як першую спробу, на бліжэйшым агульным сходзе заслухаць такі індывідуальны даклад. Нарада вызначыла тэмы папулярных лекцыяў і вылучыла лектараў. Мамону даручылі лекцыю «Аб стварэнні сьвету», мне — «Аб гангрэнах нашага часу», тав. Домне — «Аб ролі жанчыны наогул і ў прыватнасьці», настаўніку Гылі — «Аб рэлігіі, як стадыі мазавага шалёньства».

Калі абмяркоувалі пытаньне, каму-ж даручыць гэты індывідуальны даклад, я высунуў кандыдатуру Ліна і Крэіны. Гэтыя кандыдатуры выклікалі агульнае задзіўленьне, хацелі адхіліць іх, але я лоўкім чынам замацаваў за імі. У мяне ў галаве ў гэту хвіліну варушыўся цікавы плян помсты і Ліну і ёй, Крэіне.

Не магу я забыцца на яе. Гэта вышэй мае прыроды. Як Гарачы сьпявае ў сваім рамансе:

Лягу спаць я на белай ложы,
Каханьне спаць мне не дае!

У вапошні момант дзяўчына вельмі наруглівай зрабілася. Робіць усё насупор мне. У сваім пакоі вельмі гучна, выклікаюча сьмяецца. Літаральна кажучы — іграе на струнах мае душы. Калі я загавару зь ёю, чым-небудзь зачэпіць за жывое мяне, у вочы рагоча, як трохгадовая жаробка.

— Калі-ж ты такую лінію вядзеш, смазьлівая каньюнктура розных частак цела, дык і я-ж давяду табе цьверж свае натуры! — зладасна думаю я, ідучы з нарады.

Праз тыдзень прызначылі агульны сход. На абвестку яго занесьлі лекцыю Мамона і індывідуальны даклад Ліна. Сабралася шмат народу, што і клуб не зьмясьціў усіх. Прышлося адчыніць дзьверы і з вуліцы слухаць.

Мамон прышоў і нават ня ведаў, што яму далі даклад — лекцыю. Тав. Мілёнак сказаў:

— Праз 10 хвілін твая лекцыя, тав. Мамон!

— Мая лекцыя! Аб чым?

— Аб стварэнні сьвету.

— Дзіўна!.. Нічога ня зробіш! Добра! Што-небудзь скажу!

І зняйшоў, што сказаць. Нават разьвесяліў.

А вось калі чарод дайшоў гаварыць Ліну, той быў вельмі зьбянтэжаны. З пуду пачаў гаварыць у нос, часта ваду піў і нёс нейкую лухту, нявытрыманую на ўсё 100 працэнтаў.

К канцу свайго дакладу Лін увесь пад пенаю стаў. Я ўзброіўся блёкнотам і даў яму запытаньні: як ён праводзіць свой вольны час, дзе бывае, куды ў госьці ходзіць, у каго ён быў 15, 18, 23 і 25 чэрвеня, якія яго адносіны да жанчын наогул і да супрацоўніцы РВК тав. Шуфер Крэіны ў прыватнасьці, што адчувае ён, калі сядзіць побач з Крэйнай Шуфер і, урэшце, як выконвае тав. Лін свае абавязкі перад сям'ёй.

Другі, больш устойлівы індывід, магчыма, і даў-бы мне належны і рашучы адбой, але Ліна я захапіў неўспадзеўкі і ён яшчэ больш замітусіўся. Толькі цяпер ён зразумеў, што гэта я наваліў на чалавека гэты недарэчны для Ліна даклад. Лін глядзеў на мяне, як выпса, як зьвярына затуканая.

Крэйна сядзела чырвоная, як каліна ўвосень, не падымаючы вачэй угору.

Я востра перажываў перамогу. У спрэчках сказаў:

— Наш абавязак зьвярнуць увагу на жыццё і паводзіны сваіх таварышаў. У іх жыцці ёсць гангрэны, якія трэба выразіць, зьнішчыць, не даваць разьвівацца. Мы павінны сыстэматычна правяраць становішча працы на нашых вузлавых вучастках працы. Трэба ў кожнага правяральца якасьць працы, яе зьмест. Праца павінна быць творчай, свядомая, не такая, як у тав. Ліна. Ён нават ня ведае, дзе быў, што рабіў, жыве бяз тэорыі, бяз пэрспэктываў. А мы павінны памятаць, што бяз тэорыі чалавек лезе ў балота. Тав. Лін ня толькі сам гэта робіць, але цягне ў балота й другіх. Мы павінны дзергануць яго і сказаць: «Тав. Лін, прыдзі ў сябе, ты паўзеш па гнілому шляху распусьты!»

Лін не дачакаўся заключнага слова:

— Здахата на ўсіх, на вас! Чаго ад мяне хочучь! Яшчэ-ж нічога ня было! Сьвішчу я на ўсе гэтыя самасуеўскія запытанні, прапановы, парады. Якая яму справа, дзе я быў? Дзе быў, там няма; куды прышоў — там ёсць! Усюды нос свой утачыць хоча! Якая яму справа? Кажны чалавек сваім стылем жыве! Тут, таварышы, асабістая глеба, што ён прычапіўся да мяне! Ён захаваўся ў Крэйну Шуфер, дык з хворай галавы валіць на здаровую.

— Гэта ня факт! — пачырванеўшы, закрыкаў я.

— Гэта ня факт, а фактар! — сказаў Лін.

На дзіва знайшліся людзі, якія пачалі абараняць пазыцыю Ліна. Супроць мае лініі выступілі тэлефаністы Сьвердзялюк, тэлефаністка Горбік, Зоя Люсарэнка. А самае няпрыемнае на гэтым сходзе было тое, што адзін таварыш зь Менску, які рэвізаваў РВК, выслухаўшы нашы спрэчкі і даклады, заявіў:

— Толькі злачынная фантазія можа прыдумаць такую нуду, глупства і здзікуства. Я прапаную кароткую рэзалюцыю — аддаць тав. Самасуя таварыскаму суду за такія даклады, за такую культ-працу!

Я не пабаяўся, што ён зь Менску, і супакойна сказаў:

— Гэта — ініцыятыва профбюро, я толькі выконваю яго даручэньні!

Менскі таварыш абстрыкаўся. Але страшэнны тлум узняўся на сходзе. Замужнія сямейныя жанчыны прынялі мой бок і з пагардай глядзелі на Крэйну, якая разьбівае сям'ю Ліна, а ўся моладзь рашуча выступіла за Крэйну і, не саромячыся, у вочы гаварыла мне, нібы я сваімі ганебнымі ўчынкамі і прыдзірствам узмацняю шэрагі мяшчан. Нехта нават прыкруціў электрычнасьць

і тады другі правакатар пусьціў у мяне скруткам паперы. Гэтыя жарты мне не спадабаліся. Я плюнуў, хутчэй вышаў з клібу і паляцеў дамоў.

На плошчы мяне дагнаў Лін, ішоўшы падпашку з Крэйнай. Нахабна загаварыў штучна-добрым голасам:

Я раю вам, тав Самасуй, жаніцца! Гэта для вашай асобы неабходна, вы сталі-б больш супакойнымі, не рабілі-б такіх дуракоў, як сяньня, а галоўнае — дурні не зьвяліся-б на сьвеце!

Я фур'ёзна падскочыў да Ліна, схапіў яго за грудзі і нічога лепшага ня прыдумаў:

— Ты паскуднік, цэнтральны гад!

Лін моўчкі схапіў мяне за рукі, крыжом перакруціў іх і пры ліхтарным сьвеце насымішліва глядзеў у мае вочы.

— Я запішу табе гэта крываваымі літарамі! — вырываючыся зь яго рук, сказаў я, адчуваючы, што ён мацней за мяне і ўжыць цяпер вулічную фізкультуру будзе для мяне небяспечна.

Х. СЬМЕРЦЬ МІЛЭДЗІ

Незадача ня прыходзіць адна, а заўсёды цягне за сабою шэраг іншых. Цяпер я хацеў-бы, каб усяго гэтага ня было: супакойна жылося-б, і жылот лепш варыў-бы! Цяпер-жа літаральна паносная гісторыя! Усе глядзяць на мяне, як на пошасьць якую, ледзьве палыцамі ня тыкаюць.

Я і сам ня ведаю, які чорт лысы падштурхнуў мяне прыняць удзел у гэтай шалёнай аблаве на бяспрытульных сабак!

Праз два ці тры дні пасля апісаных вышэй падзеяў прыходзіць да мяне ў РВК старшыня саюзу паляўнічых тав. Дулянок і кажа:

— Трэба як мага хутчэй зрабіць аблаву на сабак, аб якой, памятаеце, мы з вамі гаварылі. Тады прыйшлося адкласьці. А цяпер іх столькі набегла, што жудасьць бярэ. Тэрарызуюць насяленьне. Ёсьць выпадкі шалёных. Далей марудзіць нельга.

— Рабеце! — кажу я. — Нічога ня маю супроць, нават вітаю. Толькі гэта не з мае кампэтэнцыі. У мяне культпраца.

— Добра вам гаварыць: рабеце! У нас няма кіраўніка, каб правесці гэту складаную апэрацыю.

— А вы? Старшыня павінен ведаць, як арганізацыйна аформіць аблаву!

— Я нават і страляць ня ўмею — прызнаўся ён. — Мяне высуулі, каб я праводзіў пэўную лінію. А вось вы, як усе кажучь, можаце звярганіць ўсё гэта ў 5 хвілін.

— Ня ў пяць. Але мне няма часу.

— Дык гэта-ж ня ў дзень будзе, а на золачку, як толькі развіднее, калі сабакі...

— На зарэ ты яе ня будзі — сказаў я мэлянхольна, успомніўшы чорныя вочы Крэйны. Не, не і не! Не хачу я гэтай сабачай какафоніі! У мяне вушы будуць балець.

— Тав. Самасуй! У нас няма іншага выхаду, толькі прасіць вас. Вы і страляеце добра і найлепшы арганізатар.

Так падмаўлялі яны мяне. Прызнаючы мяне найлепшым арганізатарам, яны лілі вадзі на млын майго гонару і ўжывалі лоўкі падхалімаўскі мэтад. Я толькі цяпер пачынаю бачыць усе гэтыя спрунжыны. Магчыма, Дулянка падгаварыў Лін, каб чым-небудзь дыскрэдытаваць мяне або замарыць грамадзкай чыннасьцю.

Пасьяла доўгіх разоў я даў згоду. Я накідаў плян атакі на сабак, вызначыў на пляне мястэчка пункт для кожнага застрэльшчыка, вылучыў ударныя адзінкі, запрапанаваў мець двух санітараў на выпадак раненьня і г. д. Я прадбачыў усё.

Па дадзеных мясцовай статыстыкі, такіх сабак было ня менш 73 асоб — лічба ў нашых умовах жудасная.

У склад нашай застрэльнай дружыны ўваходзілі, апроча Дулянка і мяне, які атрымаў вярхоўную ўладу, яшчэ 7 міліцыянэраў, на чале з начмілам Какоцькам, начпошты Белабрыска, настаўнік Ігнат Міхайловіч, камсамалец Дусік, настаўнік Сашок і іншыя сябры саюзу паляўнічых, усяго лікам да 30 асоб.

Перад аблавай была нарада, на якой падрабязна разглядалася баявая задача, і кожнаму было дадзена пэўнае заданьне.

Апэрацыя праходзіла бліскуча, як па нотах усё ігралася. Галоўны ўдар мы нанеслі каля местачковай бойні, дзе звычайна ў гэты час бадзяюцца, задраўшы хвасты, сабакі.

Палажыўшы там каля дзесятка забітымі, мы галоўную сабачую масу пагналі па вуліцах мястэчка, дзе іх чакалі застрэльшчыкі. І вось узнялася такая страшэнная страляніна, што абудзіліся грамадзяне. Іх спалоханыя твары высунуліся ў вокны і крычалі: «Ай, ратуйце! Рэжучь!»

Мы супакойвалі народ, як умелі, і некаторым санітары нават давалі валер'янавыя кроплі — так добра ўсё было прадбачана.

Толькі аднаго я не прадбачыў. Калі ў стратэгічным захапленні я бег па Больнічнай вуліцы, дык каля мундому № 5 на мяне накінулася нейкая жоўтая сучэнцыя і, ні слова ня кажучы, пачала шкумардзіць мае зусім яшчэ новыя штаны. Яна такія вострыя зубы мела, што празь мінімальна кароткі момант адной штаніны як ня было. Я трэснуў яе па сабачай мордзе. Тады яна зь нячужавым гавам укусіла мяне за абедзьве лыткі і нават адарвала ладны шматок мяса.

Я ледзьве ня страціў прытомнасьць і нечалавечым голасам зароў:

— Ратуйце! Паміраю! Шалёны сабака! Я галасаваў, што было моцы, яна яшчэ з большым імпэтам ірвала мяне.

Тады, кіруючыся нейкім інстынктам самазахаваньня, я бахнуў у галаву ёй. Сучэнцыя цяўкнула і скончыла жыцьцё.

Я перавёў дух, прысеў на лавачцы і хацеў клікнуць санітара, каб ён ёдам мяне памазаў ці што. Сабака наўна быў шалёны.

Раптам дзьверы адчыніліся, выскачыў ускалмычаны Лін і, пабачыўшы здарэньне, не сваім голасам закрычаў:

— Што ты зрабіў, гад? Нашто ты забіў яе? Я-ж цябе самога прыкончу! Лін кінуўся да сабакі і, падымаючы яго няжывое цела, сумна гаварыў:

— Мілэдзі, Мілэдзечка! За што ён цябе? Што ты яму, няшчасная, зрабіла? Кроў гаду на вочы наступіла! Вось яны крывавыя літары!

Лін схапіў нейкую даўбешку і кінуўся на мяне. А я накіраваў стрэльбу прама ў яго галаву. Гэта мела эфэкт. Лін перапалохаўся і, як агонь, пыхнуў праз прасла. Пералізаючы, зачапіўся за цвік, штурмануўся аб зямлю і разарваў штаны.

Кроў цурком лілася з мае нагі і трэба было ратавацца. Хоць сабака і добраякасны быў, але ўсё бывае. Можна ён толькі-толькі ашалеў.

Я выбыў з шэрагаў застрэлышчыкаў. Дружна засталася бязь кіраўніка. Праўда, апэрацыя ня спынілася і мела здавальняючыя вынікі (было забіта 20 эгзэмпляраў — процант значны), але развіталіся з жыццём некаторыя сабакі, якія нічога агульнага ня мелі зь бяспрытульнасьцю і загінулі за сваю салідарнасьць.

На мяне некаторымі грамадзянамі была пададзена скарга тав. Сому і ў нарсуд. Такім чынам, мяне ў два забоі пачалі біць. Бясспрэчна, усё гэта падвухрыў Лін. Сом паклікаў мяне і зноў наваліўся:

— Які ты вапрук! Дзе ні павернешся — шкоды нарабіш. Зноў на цябе незадаволены. І адкуль у цябе юр гэты? Жаніўся-б ты, Самасуй, можа тады было-б куды энэргію ўлаць!

— Я, тав. Сом, не хацеў у гэту гісторыю ўлязаць. Мяне гвалтам уцягнулі. Апрача таго, я шмат пацярпеў! Вось бачыце!..

— Ведаю, ведаю. Трэба было-б цябе ня так яшчэ! Трэба было-б табе...

Я выпшаў з габінэту і, ня глядзячы на боль, які адчуваўся ў назе, упарта працаваў увесь дзень. Думкі самыя невясёлыя раіліся ў маёй галаве. Я праклінаў сябе, што «чырвонымі літарамі» адпомсціў Ліну, забіўшы яго сабаку.

— Прарок! Скула мне ўбок! — касьціў я сам сябе.

ХІ. ДУШ!

За сьмерць сваёй Мілэдзі Лін распачаў плянавую помсту. Кажны дзень у РВК ён соты раз апавядаў пра трагічнае забойства сваёй сучкі.

— Якая разумная была мая Мілэдзі! Разумней за некаторых людзей. Як добра яна бараніла сваё жыццё! Усе штаны яму ў мэтлахі разьнясла, за нос, за вуха, за ногі ўкусіла. Няшчасная!

Што ты зробіш! Гэта-ж не чалавек із стрэльбай! Чым яна сябе абароніць! І такога ні ў чым непавіннага сабаку забіць!

Так гаварыў за сьценкай Лін.

А пасля абеда ён прыходзіў да Крэіны. Прыходзілі і другія галдадрымы, мае ворагі. Усе яны садзіліся на лавачцы каля саду, супроць майго вакна, і Лін пачынаў апавядаць пра гэроіскую сьмерць сваёй сучкі. Тут ён яшчэ больш дадаваў: нібы яна мяне скусала ўсяго і сьпераду і ззаду, нібы я тры разы страляў і ўсё не пападаў. Лін так рассусоліваў гэту гісторыю, што немагчыма было ўтрываць. Адзін раз я высунуўся ў вакно і закрываў:

—Брэшаш ты, паганая рыба, ня так усё было.

Усе нахабна засьмяяліся. Гэта вывела мяне з раўнавагі. Я зноў пачаў шукаць моманту, каб адчапіцца ад Ліна.

Крэйна канчаткова адмяжавалася ад мяне. Не хацела і слова сказаць мне, хоць я асабіста ні словам, ні пальцам ніколі не пакрыўдзіў дзяўчыну. Яе раўнадушша распаляла мяне. Яе вобраз сьніў я кожную ноч, хоць, па праўдзе сказаўшы, сон ня браў мяне. Перад самым сьветам з пагулянкі прыходзіла Крэйна, яе праводзіў Лін. Яго крокі чуліся пад вакном, і мяне ахапляла зьвярыная лютасьць.

«Чаму я прычэпіўся да Крэіны? Няўжо безь яе мне сьвет зачыніўся?» — часта думаў я і, каб забыцца на Крэіну, маляваў яе ў сваёй думцы ў самым агідным стане, у самым неэстэтычным фізіялягічным працэсе.

Нічога не дапамагала. Я і кахаў яе і люта ненавідзеў.

У гэты час пажарнікі наладзілі начныя вучэбныя манэўры. Мне хацелася расьсеяць свае думкі і паглядзець на гэта збоку. І вось ноччу, калі людзі паўспаліся, пажарнікі забілі сьпгнал. Як маланка, усе яны падняліся на ногі. Адным махам запрэглі коней у таратайкі, напоўнілі бочкі вадою, прыладзілі куды трэба драбіны, забралі кішкі, насосы і з грукатам накіраваліся па вуліцах. Але куды ехаць і што рабіць? На гэтае пытаньне ня было адказу ў пляне.

І вось тут мяне нейкая шалёная муха ўкусіла. Я прапанаваў паказальнае тушэньне пажару правесьці на мундоме № 5.

— А там ніхто ня жыве? — запыталі.

— Здаецца, адзін чалавек жыве, але ў самым заднім кутку, дык ён і не пачуе нічога. Ды і дах там зьлезны якраз.

Такім чынам уся кавалькада з форсам пад'ехала да гэтага дому. Праз хвіліну зьлезны дах мундому абліваўся вадою, прыладжваліся драбіны, і па іх, як чэрці, лезьлі пажарнікі. Тлум быў грандыёзны. Я стаяў, заклаўшы рукі, і з маральнай уцехай глядзеў на гэта пекнае зьвішча.

Раптам вакошка ў доме адчынілася, на хвіліну высунулася галава Ліна, зноў схавалася, а ў пакоі пачуўся жаночы голас і, як здалося мне, голас Крэіны. Як забілася сэрца маё! Я ня мог су-

пакойна разважаць, схапіў кішку і пачаў абліваць ня толькі дах, але й вокны, і сьцены. Я нічога ня чуў, нічога ня бачыў.

Я прышоў у сябе толькі тады, калі ўбачыў у начной сарочцы азьвярэлы твар Ліна. Ён з кулакамі накіраваўся ў мой бок. Тады я ня доўга думаючы, з галавы да ног абдаў яго вадою і гэту апэрацыю спыніў толькі тады, калі Лін рэтыраваўся. На зьмену яму з чапляй у руцэ вылецела нейкая мясёная жанчына і прымусіла ўсіх нас у баявым парадку пакінуць пазыцыі. Як пасья даведаўся, гэта была жонка Ліна, якая перад гэтым нечакана прыехала дамоў і спыніла такім чынам залёты свайго бугайчыка.

Цяпер супроць мяне кампанія ўзьнялася. Кажуць — я падарваў свой аўтарытэт. Тав. Сом шукае прычыны, каб мяне прыстойна сьпіхнуць. Лін напісаў (думаю, што ён) карэспандэнцыю ў газету, дзе падрабязна зьмясьціў маю біяграфію і маю чыннасьць за апошнія 3 месяцы. Факты ўсе ўзяты з жыцьця, але як яны пададзены, як асьветлены, як ілюстраваны і камэнтараваны? Усё пададзена пад злачынным сосам, каб зьнішчыць мяне. Я таксама не маўчу. Таксама пішу ўва ўсе газеты і даводжу — Лін ёсьць растратчык, распусьнік і белагвардзеец, а Крэйна ёсьць Офэлія, якую трэба накіраваць у Салавецкі манастыр.

Але ад усяе гэтай калатні ў мяне лядашна на сэрцы. Думаю спыніць сваю культпрацу і ўзяцца за зямлю. Гэта мяне супакойвае, і я ня вельмі турбуюся:

— Ат! Пройдзе ўсё, а я застануся.

Менск, 9. XII. 1928.

(Канец першага скрутка)

СКРУТАК ДРУГІ

І. ЖЫЎ ЧАЛАВЕК, ЖЫВЕ ЯГО ВАНТРОБА

Папярэдняя інтрыганцкая фаза разьвіцця, у якую ўступіў і, дзякуючы напружанай барацьбе з бузацёрам і сьвістулянтам Лінам, вельмі моцна грукнула мне ў галаву і наскрозь пракалола ўсю маю істоту. Тая склочная культура, якую разьвёў вакол мяне Лін, вельмі зьнясіліла мяне. Я хацеў ужо адбой біць. Хацеў кінуць, рынуць усё ды асесьці на бацькавай гаспадарцы.

Але раптам, нечакана для мяне, тэмп шалёнай барацьбы зь Лінам значна зьнізіўся, і падзеі пайшлі ў мой бок.

Цяпер, калі я пішу гэты другі скрутак сваіх запісак, мая пазыцыя больш-менш умацавалася. Зразумела, і цяпер небасхіл майго грамадзка-вытворчага жыцця яшчэ ня зусім бяз хмараў. Небясьпека яшчэ засталася. Той антысамасуіны блёк, які стварыў Лін, час ад часу дае сябе адчуваць. Гэта прымушае мяне рабіць няверагодна ўдалыя манэўры й сваячасова разрываць павуцінныя варожых мне пэрсанажаў і арганізацыяў.

За мінулы пэрыяд свае дзейнасьці я дабіўся значных дасягненьняў. Цяпер я досыць прыкметны працаўнік акруговага маштабу. Я ўжо ня жыву пад знакам вадалея. Жыцьцё маё цяпер арганізавана афармавалася. У мяне добрая кватэра з цэнтральным ацяпленьнем, электрычнасьць, мармуровая купель з дожджыкам, добры сад, а ў ім пышныя кветкі, якія разносяць дуротны пах і напаўняюць увесь арганізм салодкімі, бязьмежнымі марамі. Я вельмі ўпадабаў сваё цяперашняе жыцьцё і гляджу на яго з «псыхалюбаваньнем». Праўда, нялёгка далосся гэта!

Я праявіў максімальнае напружаньне сіл і шмат творчай энэргіі сканцэнтраваньня, каб узяцца на гэту вышэйшую стадыю ў разьвіцці грамадзкага жыцця. У далейшым мне трэба будзе адпаведным чынам зафіксаваць гэты свой сацыяльны і матар'яльны стан і дабіцца далейшых посьпехаў.

Пэўная доза асыярогі, якую набыў я за пройдзены адрэзак часу, ёсьць парукай, што тыя цяжкасьці, якія сустрачаюцца на маім шляху, будуць мною пераможаны. Яны ня ліквідуюць майго грамадзкага «я».

Часта прыходзіць мне ў галаву прыказка Торбы:

— Жыў чалавек, жыве яго вантроба!

Цалкам далучаючыся да гэтых слоў, я досыць аптымістычна гляджу на далейшае разьвіццё падзеяў.

Я добра ведаю, што кашаль бяз колік нікуды ня варты (Торба), і што трэба выпіць да самага донья келіх гарчышнага жыцця, толькі пры гэтай умове зразумееш і адчуеш слодыч існавання наогул.

Вось прадпасылкі майго аптымізму. Нядаўна мяне канфідэнцыйна інфармавалі ў цэнтры:

— З восені мы маем намер перакінуць цябе сюды на вельмі адказную працу. Згодзен?

Мяне гэта вельмі ўсхвалявала і выклікала нястрыманае маральнае здавальненне. Гэта прапанова найлепшы сьветка маіх шматлікіх дасягненняў. І я даў генэральную згоду на перакідку.

Сьпяшу падкрэсьліць: у нашым жыцці няма яшчэ выстарчай плянавасьці. І мне нямэтазгодна браць прыклад з таго цыгана, які круціў сонцам, або праяўляць нездаровае імкненьне скупсьці цецярука, калі яшчэ не злавіў яго. А таму я да часу маўчу і не праяўляю публічна свае здаровае ў прынцыпе экспансіі.

Замест разважанняў аб далейшых хвалюючых пэрспэктывах я лепш занатую падзеі, якія адбыліся ў Шапялёўцы пасля той ганебнай баталіі зь Лінам, што ацвярззіла мяне і пераканала ў неабходнасьці мэтавай цвёрдай устаноўкі і плянавага прынцыпу ў маёй далейшай чыннасьці. Занатаваць падзеі наспела неабходнасьць. Бо, калі іх разглядаць у цэнтральным аспэкце, дык магчыма, яны і ня маюць першараднага значэньня, але для мястэчка Шапялёўкі і раёну іх значэньне можна параўняць зь геалёгічным пераваротам.

А для мяне пройдзены этап мае выключную гістарычную цікавасьць. Разгортваючы ў сваёй галаве ход мінулага жыцця ўва ўсіх дробязях фактычных абставін, я бачу:

— Не малую ролю ў культурнай рэвалюцыі, што адбывалася ў Шапялёўцы і мела ўдарна-кампанейскі характар, адыграла і мая пэрсона. Справу, якую гістарычны лёс усклаў на мае плечы, я выконваў так добра, як п'яўка кроў сьсе (з разьвітальнай прамовы, словы Мамона).

Кароткая заўвага. Тры чалавекі ў Шапялёўцы зрабілі ўплыў на маю фразалёгію і памаглі фармаваньню маіх мастацкіх пачуцьцяў.

Гэта трыяда: судзьдзя Торба, загадчык нардому пясняр Гарачы (Пушкінзон) і настаўнік Мамон.

Што датычыцца першага, дык у самым пачатку мінулага лета я ў садзіку каля сваёй кватэры (дзе і Крэйна жыла) знайшоў няхоцьцю кінуты блёкнот Торбы. Там былі запісаны яго штодзёныя прыказкі з прычыны розных актуальных здарэньняў. Гэта быў скарб для мяне. Я тады некалькі разоў перачытваў гэты помнік эпохі. Пасля з-за гэтага блёкноту, дзякуючы маёй нявытрыманасьці (язык — мой вораг!), увосень была праведзена ўдарная кампанія. Быў наладжаны паказальны грамадзка-таварыскі суд

над Торбай. Аб гэтым у запісках я мімаходам скажу. Цяпер хачу падкрэсьліць адно:

— Ня глядзячы на тое, што на судзе я фігураваў у якасьці пракурора і паводля дадзеных мне вышэй стаячай арганізацыяй дырэктыў сурова выкрываў антыграмадзкія паглады і думкі Торбы (— Як сабака віляў у чаўне! — гаварыў мне пасья Торба, які ня вельмі злаваўся на мяне) і разышоўся з былым прыяцелем ува ўсіх напрамках, але Торбаў блёкнот я ціхаматна перапісаў сабе на ўспамін і часта пад нос мармочу сабе няўміручыя прыказкі Торбы. Часта густа яны для мяне, як рэлігійны опіюм для народу, як валер'янавыя кроплі для нэрвова-стомленых, замардаваных людзей. Магутная моц слова!

Пра песьняра Гарачага скажу: яго шалёная фантазія, прызнаюся, троху ськіўнула і мяне з розуму. Яго паэмы вытрыманыя ў стылю рэвалюцыйнага трубадурства, зьяўляюцца яскравым доказам, як вырасла за гэты час наша паэзія, як вырасьлі масы, якія культурныя турботы апаланілі іх думкі ў наш час. Я паддаўся ўплыву яго паэзіі, як чулы баромэтр.

Пра Мамона будзе ў далейшым сказана.

А цяпер, пасья пададзеных заўваг, я пераходжу да справы.

Шпарчэй скачы, маё пяро, і, нічога не хаваючы, чорным насьнем зафіксуў мінулае!

II. ВЫРАЎНАЦЬ ЛІНІЮ !

Аднойчы, калі цьвілі ліпы, і ў паветры духотна п'яным і гарачым плылі струмені ліпнёвага паху і квітнеючых сенажацяў, я стаяў на мосьце і глядзеў, як паціху бегла вада невялічкай рачулкай. Мост быў пад горкаю, каля могілак за мястэчкам. Лог ля рэчкі бялеў увесь рамонамі.

Цяжка было на сэрцы. Газэтная кампанія, узнятая супроць мяне Лінам, выклікала вультра-фіялетава настроі. Я глядзеў на белыя, бязьвінныя рамонаы й думаў:

Ой, рамон-зельле кудравае!

Скажы мне, рамон-зельле,

Айдзе мая доля ліхая

Бітым шляхам валачэцца?

Ніякага выразнага адказу ад расьліны я не атрымаў. Ды й што мне параіла-б няшчасная кветка, якая сама, мусіць, думала, як праз 2 ці 3 дні гострае джгала касы дзікунска насьмяецца з прыгажосці прыроды ў імя харчова-утылітарных запатрабаваньняў?

Доўга думаў я над рэчкаю (да рэвалюцыі яе звалі Сіняй рэчкай), а калі дамоў ішоў, у галаве маёй быў цьвёрда задуманы і добра сканструяваны плян. Як відаць, мяне ня так лёгка зламаць. Жыцьцё ў мяне пырскае з усіх каморах арганізму. Як відаць, бліскачае, гарачае сонца, сіняе, блэхмарнае неба і лёгкі, лагодны

ветрык супольна апрацавалі маю думку ў пажаданым напрамку і стварылі мой плян. Ад пэсымізму ня было і сьледу.

Зьмест пляну: праз 3 ці 5 дзён я афіцыйна падаю заяву аб вызначэньні мне месячнага тэрміну для адпачынку. Дамоў да бацькі не паеду. Адпачынак правяду тут, у Шапалёўцы!

Кажны мае рацыю прызнаць гэты плян дзівацкім. Але, калі лёгічна да канца прадумаць усю мясцовую сытуацыю і разгледзець яе пад кутом барацьбы за вытрыманую лінію, дык больш разумнай пастановы нельга вынесці.

Я прызнаю, што ў першы пэрыяд свая шапалёўскае чыннасьці з майго боку шмат было зроблена палітычна няверных крокаў. Неабходна хутчэй выраўнаць лінію і зноў заваяваць страчаны аўтарытэт. Вось асноўны стымул, які рухаў мною, каб застацца ў Шапалёўцы. З другога боку, усе зробленыя раней памылкі выплывалі з таго, што я ня ведаў усіх умоў працы і на новай пасадзе зьявіўся, як Піліп з канпель. Праўда, Торба раіць:

— Трэба ўсюды торкацца, як Піліп з канпель! У гэтым сакрэт перамогі ў жыцці.

Але, на мой пагляд, жыццё поўнасьцю яшчэ не падкрэсьліла правільнасьць прыведзенай думкі. Мамон цалкам падтрымаў мяне:

— Табе, Самсон, патрэбна дэталёва пазнаёміцца з чатырма формамі савецкай працы наогул: з арганізацыйнай працай, вытворчай працай, тарыфна-эканамічнай і культпрацай. У працэсе штодзённай працы ня лёгка гэтага дасягнуць. Заўсёды ў цябе ёсьць бягучая праца, якую нельга ні прадбачыць, ні акрэсьліць, ні падлічыць.

Я сказаў:

— Мне трэба, дружа Мамоша, супакойна правярць і тэарэтычна ўдасканаліць асноўныя ўстановаўкі працы...

— А для гэтага трэба, як ты сказаў раней, тэрмінова ўзяцца за індывідуальнае вывучэньне кожнага шапалёўскага працаўніка ў мэтах належнай арганізацыі раённай культпрацы і плянавага ахопу ёю розных пластоў насяленьня — паспяшыў сказаць Мамон.

— Так, так! Толькі тут, наглядаючы, як трэці элемент, жыццё розных савецкіх устаноў, я адшукаю цэлы шэраг новых форм, рычагоў і мэтадаў карыснай і грамадзкай працы наогул. Цяпер я добра бачу, што мы ў сваёй культпрацы часта ўжывалі нясучасныя мэтады, і гэта выклікала такое непажаданае абвастрэньне суадносінаў...

Празь пяць дзён я свой плян поўнасьцю правёў у жыццё. Мне далі месячны адпачынак. Адначасна з гэтым навалынінае паветра, якое згусьцілася над маёю галавою, нібы само сабой разрэзлася. Неяк раптам усё ўлагодзілася.

Я зрабіў яшчэ адзін крок, які зьявіўся пераломным момантам. Я падаў заяву ў райком аб сваім шчырым жаданьні працаваць

у шэрагах партыі. Сакратар райкому тав. Андрасаў здзіўлена зірнуў на мяне:

— Гэта справа добрая, і, праўду кажучы, загадчык культ-аддзелу павінен быць партыйным. Толькі не чакаў я... Нявытрыманы ты працаўнік. Часам такой лухты нарабіш, што партыйцу ніякім чынам нельга дараваць...

— Я выраўнаю сваю лінію... Я хачу быць задаволеным вашым кіраўніцтвам на ўсе 100 процантаў! — сказаў я.

— Добра, добра! Пабачым. Трэба, каб два камуністыя із ста-жам далі заручку...

Сакратар правёў із мною доўгую гутарку, падрабязна дапытваючы маё крэда і маю куррыкулю віту. На ўсе пытаньні я даў падрыхтаваныя адказы. Пытаньне ўскладнялася толькі тым, дзе я знайду вытрыманых доўгалетніх камуністых, якія ведалі-б мяне з добрага боку. Усе-ж думаюць: я — паветраны чалавек, за мяне цяжка ручаць. Пасьля доўгіх шуканьняў у памяці я напісаў ліст камбату тав. Арахвейчыку, зь якім мы калісьці здалі белым 4 кулямёты, а самі ледзь-ледзь улалэхалі. У той час як я, так і ён зь вялікай асьцярогай ваявалі за сацыялістычную бацькаўшчыну і з наківу разумелі адзін аднаго.

А цяпер як?.. Кажуць — Арахвейчык зусім зьмяніўся.

Так яно й ёсьць. Праз тры дні прышоў ад яго ліст, які для мяне быў уважыстай маральнай даўбнёй...

«Тое, што ты надумаў, лічу найвялікшым сусьветным глупствам. Партыя — ня дзеўка, якую можна спакушаць бяскарна. Зарубі сабе гэта на тваім кірпатым носе!.. Які ты будзеш камуністы? Толькі сьмяшыць людзей будзеш! Кажучы фігуральна, цябе трэба каленам пад мяккія часткі штурхаць да сацыялізму!.. Ты, бачу, зусім не зьмяніўся і добраму не навучыўся. А трэба, трэба! Во ў людзей дурні здыхаюць, а ў нас як з вады вылязаюць!...

Гэты абразьлівы ліст на 100 процантаў атруціў мне два дні. Зноў у галаве замітусіліся зрадныя думкі. Зноў паўстала перспэктыва завярнуць аглоблі фартуны на бацькавы гоні.

Два дні поўнай дэмаралізацыі! Трэба было на што-небудзь адважыцца.

На трэці дзень я схапіў ліст зрадніка Арахвейчыка, перачытаў тры з палавінай разы і ў мэтлахі разьнёс яго. Тады адразу лягчэй зрабілася ўнутры, быццам ліманаду выпіў. Нават засьмяяўся і вышаў на вуліцу. Я накіраваўся ў райком, каб узяць назад сваю заяву й сказаць:

— Тав. Андрасаў, я лічу сябе мала каштоўным элементам у шэрагах партыі і не стаю на вышыні камуністычнай сьвядомасьці.

На вуліцы я пачуў вельмі цікавую размову дзьвёх дзяўчынак, ішоўшых сьпераду за мяне. Адна зь іх была з чырвоным

гальштукам, чысьценька апранута і гаварыла другой, у старэнкай, зношанай вопратцы:

— Ведаеш, Гэнька, я з табой больш дружыць ня буду. Ты беспартыйная, а я партыйная...

— Ай, Ліда, не кажы так, а то я заплачу...

— Цяпер мне можна толькі з партыйкай гуляць, а калі буду з табой, дык магу залезьці ў балота і абрасьці мяшчанствам!..

Другая дзяўчынка сумна павесіла галоўку...

Размова дзяўчынак падкрэсьліла маю думку:

— Займаючы такую адказную пасаду, як мая, трэба быць партыйным. Няёмка быць беспартыйным!

І я прыняў цвёрдую пастанову:

— Няхай Лін укусіць сябе за вуха, а я буду ў партыі. Тады ён загаворыць із мною іншым тонам, будзе поўзаць, лісьліва глядзець у мае суворыя вочы, будзе лавіць на ляту кажнае маё слова! Тады і рыбачка Крэйна зьменіць свае халодныя адносіны да мяне. Я буду ў яе вачох разумным, прыгожым і цікавым! Лін ня будзе больш пагражаць мне: я цябе ў таганрог скручу за сьмерць сваёй Мілэдзькі. Ня ён мяне, я скручу яго! Тады рафінадная пыса ня будзе ўжо ўсім і кажнаму даводзіць, што я бытавая зьява, што ў любым раёне БССР ёсьць свой Самасуй.

З таго дня я цвёрда пачаў дамагацца партыйнай кандыдатуры, акуратна хадзіў на партыйныя сходы й праявіў вялікую актыўнасьць. На сходах я заўсёды трымаў блёкнот у руках і пасля кажнага дакладу вусна задаваў вялікую колькасць пытаньняў. Хутка я пачаў адчуваць, што мая вага расьце, і трэба толькі замацаваць спрыяючы стан рэчаў.

У гэты час тав. Сом паехаў на курорт, на Каўказ. Я блізка пазнаёміўся з Соміхай. Кажны дзень я знаходзіў прычэпку, каб зайсьці да яе і пасядзець вечарам на ганку пад цянёвымі ліпамі.

Добрая яна жанчына, сакаўная! Гладка разабраныя на два фронты чарнявыя валасы, заўсёды чырвоная хустачка на галаве, яе масьліны вочы, доўгія павекі, падатны на грубыя ласкі мясёны рот і ўся ў гарачых мязях постаць здаровай вясковай жанчыны пад 30 год. Э-хо-хо! — як кажа Торба. Уся кроў мая хадунном хадзіла кажны раз, калі яна ціснула маю руку і ўсьміхаючыся расчыняла поўны рот белых пэрлямутаў.

Мяне цягнула да яе дзікае мужчынскае пачуцьцё, спрадвечны стымул працягу племя людзкога. Зусім ня тое з Крэйнай. Ня толькі зьявыны інстынкт быў падставай майго закаханьня ў дзяўчыну, але і нейкі зусім ценкі матар'яльна магнэс. Хацелася схпіць яе, як пісклёнка, абшчапіць яе галаву і гладзіць, гладзіць, надрыўна стогнучы ад ласкі. Але аб гэтым я ўжо пісаў...

У Соміхі я сустрэўся з жонкай Ліна. Яна ў маёй асобе знайшла хаўрусьніка супроць Лінаўскага здрадніцтва.

Лініха часта гаварыла (як мы былі адны) пра свайго распуснага мужыка, пра Крэйну, якую клялася зжыць ізь сьвету. Я ўва ўсіх галінах інфармацыі спачуваў ёй.

Паводля слоў Надзеі, жонкі Ліна, апошні зусім выскрабся зь сямейнага кола, пасля заняткаў некуды зьнікаў і варочаўся толькі тады дамоў, як разьвідняла. Адзін раз Надзея, усхваляваная, паведаміла мяне:

— Гэта праклятая Крэйна галаву яму скруціла. Але я пастаяла за сябе, за дзяцей! Як сустрэла іх разам на вуліцы (падсьцерагла такі), адразу трах яму поўху з аднаго боку, з другога, а яе за косы, ды аб землю! Шкада толькі, што ня ў дзень было...

Гэты інцыдэнт лёг непразходнаю сыцяною між рыбай і яго жонкай. Лін узяў 2-тыднёвы адпачынак і паехаў быццам на сваю бацькаўшчыну.

Толькі ўсе ўпарта гаварылі:

— Кінуў Лін і жонку і Шапялёўку!

Хутка гэта спраўдзілася. Адзін раз сядзелі мы на ганку ў Соміхі. На імя Надзеі прышла тэлеграма. Бедная жанчына ўзьняла ўгару рукі і застагнала, прадчуваючы гора. Лін тэлеграфавалі ў мэтах згусьціць фарбы:

«Супольнае жыцьцё немагчымае. Страшэнны галоўны боль валіць мяне з ног. Дахтары кажуць: яшчэ тыдзень сямейнага жыцьця — і я скончу ўсе разьлікі агрэсыўным паралюшам. Ня шукай мяне, дай супакой».

Надзея страціла прытомнасьць, дачытаўшы да канца гэтыя глыбока здрадніцкія словы, а я, як толькі жанчына зноў атрымала здольнасьць хоць на 20 процантаў чуць і разважаць, пачаў сучацца:

— Дарагая! Менш сьлёз і стогнаў сэрца! Ня вы адна! Цяпер мужчынскае зладзейства бязьмежнае, і адзін сродак ёсьць для абясшкоджваньня распуснікаў — гэта суд. Скарыстайце яго на ўсе 100 процантаў! Цяпер, тав. Надзея, ня верце мужчыне, хоць ён клянецца, хоць ком зямлі глынецць зь яйцо, як перасьцерагае ўсіх жанчын пясняр Гарачы ў сваёй паэме «Кроў і зьлезза». Праўда, скажу вам, тав. Надзея, што паэма гэта цяпер ужо не актуальная. Яна напісана з эпохі, калі, як вам добра вядома, за фунт шчавелю плацілі мільён. Цяпер для нас гэта — ужо пройздзены шлях!..

Так супакойваў я разбураныя сыстэматычнай здрадай Ліна нэрвы няшчаснай жанчыны, ахвяры мужчынскага зьвераломства.

На мястэчку толькі Торба паспрабаваў «зразумець» Ліна і абараніць прынцыпы вольнага каханьня:

— Лін? Кажны з нас — лін. Кажнаму з нас перажыванае ня смашна!

А ў мяне лядашна было на сэрцы. Крэйна не пакідала мае галавы і моцна там засела. Часта я думаў:

— Якая мне справа да таго, што Крэйну празмусыць Лін і выпіць да дна келіх дзявоцтва? Няўжо сьвет клінам сышоўся на Крэйне? Што яна мне? Яна сваю полавую волю аддала Ліну, гэтай адыёзнай рыбе? Што тут дзіўнага? Адзін любіў, другі кахаў, а трэці ўзяў! — так кажа Торба і мае рацыю. Каб Лін не закахаўся ў дзяўчыну, магчыма, ніхто і ня прыкмеціў-бы, што Крэйна — краля, якіх няма ў адміністрацыйных і этнаграфічных межах БССР.

Торба фармуляваў маё захапленне Крэйнай:

— Таму яна табе да ўпадобы, што Лін увіхаецца за ёю. У людзей так і бывае: тая карова малошна, якую воўк зьесьць.

Такімі доўгімі разважаньнямі спрабаваў я сябе, спрабавалі і людзі мяне адцягнуць ад Крэйны. Але гэта спроба не дала каштоўных вынікаў. Сэрца, як і раней, моцна грукацела пры думцы аб Крэйне.

Крэйна цяпер сумавала і, як зьнік Лін, нібы маскавалася ў пацыфізм. Нават із мною гаварыла некалькі дзесяткаў слоў у дзень і нічога не варушыла зь мінулага. Міжвольны адыход Ліна (і магчымыя новыя зладзейскія залёты на новым месцы) зрабіў на яе моцны ўплыў. Яна ні на кога не зьвярталася ўвагі, і прышоўшы пасьяла заняткаў, ухопіўшы якой-небудзь ежы, або адна або зь Зісем ішла на Лютнянскі шлях. А я з узрушаным мэханізмам сэрца, троху счакаўшы, усьлед за ёю ішоў за мястэчка, там каля могілак садзіўся над ровам, як анёл сьмерці, і пільна сачыў за хадой Крэйны. Я глядзеў у чыстае, дагараючае фарбамі поле, хацеў бачыць, ці шуміць дуброва зялёная лютнянская, ці зырчэіць дарога шырокая шапалёўская, ці ідзе, дробна ступае Крэйна, радасць мая недасяжная.

Позна вяртаўся я дамоў. У цемні вечару ўжо цяжка было распазнаць прадметы, асабліва кіруючыся маім дрэнным зрокам, і я часта гакаўся ілбом аб бярозы, асіны і дубы на могілках. Я наляпляў сабе значных памераў гузы, сущышаючы сябе толькі адным:

— Не радзімае — сойдзе!

Часта боль ад гэтых прыгод быў непэраносным, і сьлёзы мае былі, як боб неўмалотны. Так пакутваў я за Крэйну.

А тым часам жыцьцё ішло сваёю ступою. У гэты пэрыяд я яшчэ больш сышоўся з Мамонам, і нам абодвым канчаткова абрысаваліся асноўныя прынцыпы культурнай рэвалюцыі ў раёне. Гэта праблема запаланіла нас. І мы падрабязна абмеркавалі спосабы выкананьня трох лёзунгаў нашага часу:

— Навуку ў масы! Мастацтва ў масы! Хараство ў масы!

III. СОНЕЧНАЯ КАМПАНИЯ

Цяпер, халодным розумам аналізуючы мінулае, я канкрэтна бачу, што я з Мамонам шмат памылак рабілі і часам зрывалі правільную ўстаноўку на заваёву шырокіх мас. Але ў той час Мамон так красамоўна, пераконваюча гаварыў, такія рэзоны за няўхільнае пашырэнне нашых ідэяў прыводзіў, што толькі чалавек, пазбаўлены мінімальнай порцыі развагі й кансалідацыі крытычнай думкі, ня прызнаў-бы ідэі і методы іх афармлення адпавядаючымі моманту.

Пэрспектыўны малюнак нашай далейшай культпрацы быў такім захапляючым, што я хутчэй хацеў праявіць гэраізм і звярнуць на гэта ўвагу Крэіны.

Пасля доўгага начнога абгаварэння з Мамонам усіх дэталей культпаходу ў Шапялёўцы і ўзгаднення асноўных прынцыпаў кампаніі ў вадпаведных органах (профбюро, райком і інш.) мы канчаткова вызначылі сабе праграму чыннасці. Канечная мэта — прасунуць культуру ў масы. Для паспяховага правядзення гэтага лёзунгу ў жыццё Мамон лічыў неабходным спачатку даць фізкультуру масам. Яго фармулёўка:

— Мы павінны спачатку быць здаровымі, а пасля будзем мець права быць разумнымі.

Я спрачаўся зь ім:

— Спачатку трэба кінуць навуку ў масы, бо народ пакутуе ад слабых развіцця мазгавых паўкуляў.

Мамон пераканаў мяне ў правільнасці свайго пагляду, і мы першым этапам фізкультурнага выхавання мас намецілі арганізацыю солярыя каля Сіняй рэчкі.

На другі дзень мы правялі мабілізацыю грамадзкай думкі на конт неабходнасці правесці гэта культурнае мерапрыемства ў парадку ўдарнасці. Камсамольцу Дусіку, як самаму актыўнаму элементу ўва ўсіх галінах працы моладзі, мы казалі:

— Наш заклік да сонца, вады й паветра павінен быць здабыткам усяе камсамольскае і беспартыйнае моладзі, усіх працоўных індывідаў!

Дусік праявіў ініцыятыву і з быстрынёй маланкі склікаў сход камсамольцаў і пераросткаў-піянэраў. На сходзе ён інфармаваў:

— Мы доўга шукалі такой формы масавай грамадзкай працы, якая давала-б карысць, здароўе і была для нас цікавай. Цяпер гэта форма знойдзена. Перад намі сонца, паветра, вада, а мы ня ўзялі іх на рэбус, ня прыцягнулі да адказнасці. Няхай яны працуюць нам, як мы працавалі паном!

Мамон у сваім слове намалёваў бязмежна шырокую пэрспектыву аздараўлення шапялёўскіх мас.

Крэйна таксама была на сходзе і ў піку мне крытыкавала наш плян.

Моладзь аднадушна ўхваліла нашы тэзісы і пасля сходу вёчарам правяла пампозную факельную праходку зь лёзунгамі за сонечную кампанію.

Такім чынам, мы ў парадку дэманстрацыі пачалі ўцятваць у кампанію насяленьне. Кампанія ў самым пачатку дала ўжо добрыя вынікі. Мамон радасна гаварыў мне:

— Бачыш, нам толькі адзін дзень прыйшлося ўжываць кампанейскія мэтады вэрбоўкі прыхільнікаў сонца, паветра й вады! Далеі ўсё, як па маслу, пойдзе!

На другі дзень, як толькі мы з Мамонам а 9 гадзіне прышлі да рэчкі й абралі мясціну, каб распрануцца (цяпер гэта месца зрабілася вурочышчам, усе яго завуць пожняй Самасуя), мы ўбачылі, што з усіх бакоў мястэчка зь песнямі і бязь іх да рэчкі накіроўваецца моладзь. Празь мінімальна кароткі тэрмін усе пожны каля рэчкі былі, як макам, засеены стрыкатымі групамі моладзі, а паветра густа напоўнілася іх тлумлівымі галасамі.

Надвор'е цэлы тыдзень было сонечнае, на небе ні хмаркі, і моладзь цэлыя дні ў трусах і бязь іх праводзіла ля рэчкі.

Канкрэтна выявіліся неабмежаваныя магчымасці ў разьвіцці гэтай культпрацы, і я прапанаваў Мамону й Дусіку, як арганізатарам сонечнай кампаніі:

— Нам ня трэба звязваць формамі гэты грамадзка-карысны рух, але неабходна ўсё-такі нябывалы культурны ўздым мас уціснуць у межы закону.

— Як гэта зрабіць? — запытаўся Дусік.

— Трэба напісаць у Спорт'інтэрн, каб ён прыняў нашу арганізацыю — адказаў Мамон.

— Арганізацыі яшчэ няма... — заўважыў я.

Мамон і тут знайшоўся. Схапіў шматок паперы і буйнымі літарамі вывеў:

— ШАЧ. Статут.

Мы нічога не разумелі. Які ШАЧ, на што ШАЧ?

Чорт ведае што!

Мамон растлумачыў:

— Наша арганізацыя будзе звацца ШАЧ. Поўны тытул: Шапалёўская Асацыяцыя Чырвонаскурых.

— Добра! — казалі мы з Дусікам у вадзін голас. Заўтра мы напішам у Спорт'інтэрн. Нам нельга марудзіць ні хвіліны. Нам-жа трэба адшукаць матар'яльную базу, бо выявіўся вялікі рост актыўнасці, і перад намі стаіць рэальная небяспека стыхійнага росту...

— Але! — сказаў Мамон. — Трэба будзе спыніць гэты стыхійны рост, ад стыхійнага росту нам трэба перайсці да якаснага, каб праца пайшла ўглыбкі.

Нам прыйшлося грунтоўна падумаць аб далейшых перспэктывах гэтай формы культпрацы. Перад намі была пагроза вульгарызавання нашай ідэі. Моладзь цэлы дзень праводзіла на сонцы каля

рэчкі. Усе сенажаці і некаторыя засевы там былі бязьлітасна стапаны. Адночы ўраньні прышоў я да рэчкі, зірнуў на сенажаці, на жыта, на грэчку — і жах ахапіў мяне. Маё быўшае сялянскае нутро запратэставала, але, раздумаўшы хвіліну, я махнуў рукой:

— Рэвалюцыя ня бывае без ахвяраў!

У моладзі я заваяваў аўтарытэт. Над рэчкаю цэлы дзень вісеў галас, найвялікшы гармідар у сьвеце. Дзеці адарваліся ад бацькоў, ад хаты, ад гаспадаркі. Часта бацькі зь дзягамі фурыёзна зьяўляліся на сольеры і праганялі дзяцей дамоў, а па майму адрасу дазвалялі сабе надзвычайна абразьлівыя словы.

Была для нас і досыць вялікая няпрыемнасьць. Сяляне арганізавалі мітынг пратэсту каля рэчкі. Старшынёй мітынгу быў Ахрэм Руды, які ўвесь цяжар пратэсту ўзваліў на мяне. Ад імя сялян ён патрабаваў, каб я, зьяўляючыся ініцыятарам гэтага сусьветнага глупства, сплаціў ім за зьбітыя сенажаці, склычанае жыта і зафэканую бульбу.

Быў самы разгар сонечных ваннаў, і я голы прымушаны быў супакойваць несьвядомыя масы. Ня страціўшы раўнавагі, я ўзяўся ў бокі і, высунаўшы ўперад грудзі, упэўненым голасам пачаў разьбіваць довады Ахрэма Рудого. Вось стэнаграма маіх слоў:

— Тав. Руды! Ты жорстка, фатальна памыляешся! Ты павінен грунтоўна ўлічваць агульна-палітычнае значэньне кампаніі за новы быт, якую праводзіць наша моладзь! Культурная рэвалюцыя, якая зьяўляецца ўдарным лёзунгам нашага часу, патрабуе карэннай перабудовы нашага быту, аздараўленьня ўсяго цела, прыгнечанага буржуазіяй і фашызмам... Без пралетарскай культуры цела ня можа быць сацыялізму...

— Які гэта сацыялізм! — закрычалі сяляне і пальцамі тыцнулі ў мяне. — Вось які трахтар ты разгадаваў! Як бізун ляжыш, ды лшчэ сьмяяешся з нас.

Я абразіўся й сказаў:

— Нашы сялянскія масы несьвядомыя... Яны глядзяць на фізкультуру, як на мэтад выламваньня чалавека, як на фізвыш, але той (тут голас я моцна ўзьняў), хто выварыўся ў пралетарскім катле і закапіўся дымам фабрык і заводаў, той ня будзе так несьвядома, абстрактна гаварыць!

Я шырокім гэстам паказаў на сенажаці і сказаў абурана:

— Вам на тры рублі прынеслі шкоду, і вы такі галас узьнімаеце? Сорам!

Ахрэм нахабна зірнуў мне ў вочы:

— Ты сядзіш у канцэлярыі ды пяром скрыгаеш. Што ты ведаеш аб нашым гарапашным жыцці?

— Я сам селянін! — з гонарам заявіў я.

— Ты селянін? — пачулася некалькі галасоў, і пракаціўся аглушны рогат разбэшчанай масы.

— Ах вы, чортавы дзеці! — залямантаваў я, падбег да першага, якога ўбачыў, селяніна з касой, выхапіў зь яго рук касу і ў вадну хвіліну плаўна замахаў касой. Памойму, уся сялянская праца ня мае сэнсу, і толькі касьба мне падабаецца — фізкультурная праца!

Я вярнуўся да групы пратэстантаў і пераможна пазіраў на іх. У вачох маіх грала актыўнасьць і гэраізм. Я нават не запыхаўся, хоць і быў вельмі злосным ад праяў някультурнасьці і цемры. Я сказаў яшчэ раз:

— Нам трэба весьці прапаганду агульнай культуры! Нам трэба праводзіць урбанізацыю вёскі! А вы з прычыны свае несьвядомасьці і замкнёнасьці цэлавых інтарэсаў ня йдзеце нам на сустрэчу. Вы маглі-б для нашай культпрацы ўнесці шэраг каштоўных прапаноў. Дык-жа не! Вы хочаце забіць ініцыятыву!

— Каго мы хочам забіць? Мы нікога ня хочам забіць. А цябе дык пацягнем у суд.

— Я не баюся. Справа ў верных і цвёрдых руках. Мы вывучаем формы й мэтады, мы актывізуем насяленьне. Вы знаходзіце структуру нездавальняючай? Калі ласка — у суд падавайце.

— Ня спусьцім, ведай гэта! Глупства нейкае гародзіць, ды яшчэ кланяйся яму.

Мне нечага было сказаць, і я кінуў словы Мамона:

— Нам спачатку трэба быць здаровымі, пасля — разумнымі. Ахрэм азірнуўся на мяне і сказаў замест адвітання:

— Трасца ўсім вам, трасца нашым ворагам.

Усе пайшлі ўслед за Ахрэмам, бубнячы пад нос.

Відавочна, што мы ніякім чынам не маглі спыніць сонечнай кампаніі. У яе ўцягваліся ўсё новыя кантынгентны. Сяляне скасілі свае пожні, і мы далей бесьперапынна вялі сваю працу. Мы наладзілі першую раённую шапялёўскую алімпіяду. пры чым ува ўсіх галінах алімпійскіх гульняў пяршынство атрымаў я, і мая вага сярод моладзі вырасла да казачных памераў. Цяпер я ўжо не баяўся за свой лёс.

Сяляне падалі на ШАЧ у суд, і Торба сказаў, што прысудзяць здорава:

— На два месяцы тваёй самасуеўскай пэнсыі. Ня судзіся зь бедным.

— Дудкі я ім заплачу! — супакойна адказваў я, ведаючы, што за маёю сыпёною моладзь.

На рэчку пачалі прыходзіць і настаўнікі. Сонца і беспрацоўе вельмі прыцягальныя. Гыля і Юрлік прыносілі з сабой шахматы і газардавалі да вышэйшай меры. Гэта зьявілася найлепшай агітацыяй за культурнае часаправаджэньне.

Увесь час ля рэчкі ляжаў і дэклываваў пясняр Гарачы, які наглядаў быт моладзі ў мэтах ідэялізаваць яе ў сваіх паэмах. Ля рэчкі ім напісана славутая паэма «Дні мае крутыя». Шкода толькі, што ў мяне цяжкая памяць на вершы, а між тым у паэме ёсьць

месцы, хвалючыя да стогнаў фізіялягічных. Там былі радкі, якія да вар'яцтва падабаліся ўсім. Нешта:

Ў 17 годзе парвалі мне радасці цуглі.

Дротам калючым пралезлі у грудзі.

Сьціснулі торбу сардэчную

Вяроўкаю помсты.

За гэты час я на сонцы вельмі папрыгажэў. Зь люстэрка на мяне глядзеў зусім іншы чалавек: супакойна-моцныя вочы, уладна-сьціснуты рот, упэўненыя рухі. Але сонца ня выгнала з мае галавы Крэіны. Яно распаліла цела нястрыманай пякотай каханьня, напоўніла кроў ліхаманачным пульсам, у кожную каморачку ў арганізьме стрывжнем паставіла паланеючы агнём матар'яльна спакусны абраз Крэіны. Да вар'яцтва даходзіла жаданьне напіцца крывавага піва каханьня.

IV. ГОСТРЫ ГАСТРЫТ

Два тыдні майго адпачынку пранесліся досыць ціха. У пачатку жніўня мой бястурботны небасхіл ахмарыўся. Шэраг дажджовых дзён — і я міжвольна зрабіўся ахвярай свайго сладастрашша (Гарачы). Адночы, калі ўся прырода жалосьліва суголіла і прасіла сонца, пашоў я на тэлефонку, пагутарыў зь Сьвердзялюком і хутка вельмі блізка сышоўся зь ім.

У яго нязьмерна больш тонкія пачуцьці, чым я раней думаў. Мяне ў гэты час цягнула да прымітыўных форм каханьня і ў пошуках ціхай, на ўсё згоднай, фізычна ня брыдкай жанчыны я сустрэўся зь Сьвердзялюком, як надзвычайным махінатарам у справах натуральнага каханьня.

Складаная натура — Сьвердзялюк і часта, як жывы, стаіць ён у маіх вачох. Дзе ты цяпер Сьвердзялюша? Па якой зямлі сягаюць твае борздыя ногі? Каму ўсьміхаюцца твае містычна-зьявыныя, часоў неоліту ці бронзы вочы, такія непераможныя для жанчын? Вочы, вочы! Колер іх як у мутна-вадзянога зялёнага шкла ці, яшчэ лепш, як у вады зь віру глыбокага.

Ня ведаю, дзе ён цяпер і каго ў сучасны момант абымаюць яго доўгія, цапкія рукі. Зьехаў ён, кінуў Шапялёўку, замардаваны адначасным каханьнем пяці дзяўчын. Ёсьць інфармацыя, што Сьвердзялюк перажыў гэту стадыю шалёньства і ад полігаміі пасьля пакутнай барацьбы з сабою перашоў да моногаміі. Ужо і адростак ёсьць у яго. Што-ж? Усё цячэ, усё старэе, усё разумнее.

А тады Сьвердзялюк жывы быў, як уюн. У два махі пазнаёміў мяне зь дзяўчатамі, якія марылі аб моцным, на ўсё жыцьцё расьцягнутым каханьні.

Аднаго вечару, калі дождж бубнеў у вакно тэлефонкі, сядзеў я там зь дзьвюма дзяўчынамі, замяняючы Сьвердзялюка, якога некуды панесла вятровае ліха. Адна зь дзяўчын — настаўніца

Цыцоха, кабетка так сабе, смазьлівая Божая цёлачка. Другая — новая тэлефаністка Мычка, якая знаёмілася з працай, дзяўчына беленькая, уся ў кужалёвых кудзёрках, зь лёгкадумным бляскам у вачох. На яе ўскладаў я вялікія надзеі.

Я завёў вучоную гутарку на вольныя тэмы.

— Біялёгічна завяршона толькі тая жанчына, якая прыймала ўдзел у нараджэньні новага чалавека. Кожная жанчына павінна імкнуцца да гэтага.

Настаўніца Цыцоха сказала:

— Ня ведаю, што будзе далей, а цяпер у мяне да дзяцей няпераносная агіда. Сам сабе такую дурату чалавек напусьціць. Народзіць дзяцей, а пасля ўсё жыццё пакутуе, вазькаецца зь імі, аддыхі ня ведае.

— А я інакш думаю! — сказала тэлефаністка Мычка. — Я — вольная жанчына і ніколі ня буду залежыць ад мужчыны. І замуж у прынятым сэнсе слова не пайду. На што мне гэтыя кайданы? А дзіцёнка буду мець. Вяз гэтага нейкая пустэльня ў жыцці.

Мяне гэта моцна трусанула. Гэткі жаночы гэраізм і аўтаномія! І як нагадвае адну прыродную зьяву, аб якой паведаў мне настаўнік-прыродавед:

— Некаторыя павучыкі-саміцы жываглотам зьядуюць самцоў пасля таго, як апошнія добра выканалі заданьне.

Я сказаў тэлефаністцы:

— Хоць замуж не пайду — дзіцёнка буду мець! Дык што-ж? У чым перашкода? Калі ласка, Параска!

І я досыць нявытрымана зарагатаў.

Дзяўчына нечакана абразілася, уся заружавела і, як ластва перад дажджом, замітусілася па пакоі, потым зьбегла.

На другі дзень яна падала заяву ў мясцком сувязі і ў профбюро тав. Мілёнку. Скардзілася, што я зьняважаў яе ў афіцыйнай установе ў прысутнасьці настаўніцы Цыцохі.

Мясцком сувязі ўнёс прапазыцыю ў профбюро аб выключэньні мяне з шэрагаў профсаюзу за абразу савецкай перадавой жанчыны, але тав. Мілёнак сказаў мне:

— У парадку ўдарнасьці прасі прабачэньня ў тэлефаністкі.

Каб унікнуць гострых непаразуменьняў, я зламаў сваю ўпартасьць. Прасіў выбачэньня.

Пасрэднікам у гэтай справе быў камсамолец Дусік, які прыдумаў лоўкую камбінацыю. Сабраў некалькі дзяўчат і хлапцоў і арганізаваў начную экскурсію ў саўгасны дзіўны парк. Там і адбылося маё прымірэньне з тав. Мычкай.

Дасягнуўшы згоды, я ўжо не адходзіў ад яе ні на крок. Мы адлучыліся ад кампаніі і ноч скончылі на самым краю парку, там, дзе ўначы бялела бязьмежнае мора грэчкі і яе мёдны пах круціў галаву, напаўняў істоту выразнымі імкненьнямі.

Мы сядзелі пад белай бярозай. Белая бяроза бязь ветру шумела, калі я, прытуліўшыся да пляча дзяўчыны, паакторску выконваў ролю спакусніка. Мы вярталіся дамоў, калі апошняя зорка патухла ў небе.

Я дзівіўся: як непаслядоўныя жанчыны!

Дзяўчыну звалі Люля. — Люля, сустрэнемся яшчэ раз?

Сьвердзялюк пазнаёміў мяне з другой цікавай дзяўчынай — Сошай-Дошай. У яе блакітныя вочы, выпукленыя, як бурбалкі вадзяныя, тонкі нос Клеапатры, лебядзіная шыйка, стрыжаная галава і добра абсталяваны грудны сэктар. Знаёмячы нас, Сьвердзялюк шапарнуў мне на вуха:

— Беражыся зь ёю! Справа тут тонкая! Чырканеш няўдала сярнічку — шмат будзе турбот.

— Не разумею твае алегорыі!

— На яе мае пляны райком. Ці ня жэніцца ён...

— Разумею цяпер. Няўхільнае абвастрэньне адносінаў з сакратаром на грунце каханьня.

У галаве маёй адлюстравалася фігура сакратара з насупленымі вачыма, нэрвовымі ўздрыгамі губ і нагамі з доўгай трансляцыяй. Параўнаў зь ім Сошу-Душу і падумаў:

— Прыгожая будзе яму бабулька. Ня кіне.

У той-жа дзень вечарам мы сабраліся ў народме на рэпэтыцыю. Я падхалімнічаў з Сошай-Дошай, пераконваў яе, што нікому так не падыходзіць роля Люркі, як ёй. Угаварылі.

На другі дзень мяне выклікалі ў райком, была заслуханая мая справаздачка аб культпаходзе і пляне далейшай працы. Мімаходам сакратар параіў мне ня ставіць п'есу, якую ўчора рэпэтавалі, бо яна ідэялягічна нявытрыманая. Дзіўна толькі, скуль ведае гэта сакратар, калі самай п'есы ня чытаў і ў вочы ня бачыў. Я згадзіўся з ім.

Але тым-жа вечарам Соша-Доша сказала:

— Тав. Самасуй — палахлівы заяц! П'есу трэба абавязкова падрыхтаваць і паказаць публіцы.

Відаць роля местачковай прымадонны вельмі да густу прышлася дзяўчыне, а магчыма, былі яшчэ якія меркаваньні. Відавочна толькі адно: дзяўчына выразна ішла насупор свайму жаніху. А я стаўся між двух агнёў. Яна камандавала мной, як чорт піпкай. У перспэктыве — зноў калізіі, зноў пачаў закручвацца вузел драмы.

Не паспеў я ўсё гэта абдумаць, як новая хмярэча да мяне прычапілася, ды такая хмярэча, што высунула мяне на мяжу між жыццём і сьмерцю.

Гаспадыня мая (Хайка Каплун), каб яе пярэнь на галаве троху смалянуў, на сьняданьне засмажыла мне рыбу, ды нейкую дзіўную, з доўгім хвастом і вялізнай галавой (ні хваста, ні галавы я ня бачыў!) і накарміла мяне. Мала гэтага, калі я, зьнішчыўшы

ладны кавал гэтай ядзі, падзякаваў гаспадыні, як яна, як авантурніца чыстай вады (у гэты час мой язык аблізваў мае губы), сказала:

— На здароўе! Будзьце тоўсты! Ежце із смакам яшчэ!

І, нібы заклапочаная маім здароўем маці, наліла мне яшчэ порцыён. Я ўмахаў яго. Паклала яшчэ. І той апынуўся ў тым-жа месцы.

Праз гадзіну як схапіла мяне за жывот, дык тату-маму крычаў, забыўся, як мяне завуць.

Пасля па мястэчку дзейкалі, што мая гспадыня, замест рыбы, засмажыла зьмяю. Гэта зусім магчымы варыянт, бо, па-першае, бязь Ліна гэта агідная гісторыя не абыйшлася, па-другое — усё цела маё пакрылася нейкімі цёмнымі плямкамі — няяўны сымптом зьмяёвай атруты. Я і сам ня ведаю, якім цудам у жывых застаўся. У першую чаргу я ўськінуўся на гаспадыню:

— Вы мяне атруцілі. Каб рыбу есьці — на гэта ў мяне курсу ня было. У турму пасаджу, хоць памру!

Гаспадыня ламала рукі і божкалася, што яна ні ў чым ня вінна.

А мяне такі нявыносны боль заламаў, што я, ня помнячы нічога, застагнаў як недарэзаны вяпрук, і стралой паляцеў у больніцу.

Як на бяду мне, доктарша, якую ўсё мястэчка за матку прызнавала, паехала ў вадпачынак, а доктар Крутагалоў (каб яму галаву адкруціла!) паехаў на эпідэмію трасцы. Ніякой эпідэміі ня было, але пасля высвятлілася. Ды ён і ня доктар быў, а захапляўся жаночай фігуральнай структурай. Як прыдзе ў больніцу прыгожая дзяўчына, дык ён загадае ёй распануцца ды тры з палавінай гадзіны выстуквае, вымацвае яе.

На мястэчку ёсьць яшчэ прыватнік — доктар Зэлік. Дык добрыя людзі рагочуць, заходзяцца ад сьмеху. Падумаўце: ня мог пазнаць, што яго жонка цяжарная і на працягу 9 месяцаў усім дурыў галаву:

— Маю жонку трэба везці ў Маскву пад апэрацыю. У Беларусі няма такіх вучоных.

У жываце, бачыце, нейкі вопух, паводля яго слоў, арганізаваўся і расьце, расьце. А як прышоў фінал ды жонка застагнала і хутка дзяўчынку прывяла ў жыцьцё, дык ён вочы свае выпукліў.

Дык гэты доктар мог мяне на той сьвет накіраваць і дапамогу даў-бы ў вадмоўным сэнсье слова.

У больніцы засталася толькі акушэрка. Нават фэльчароў як вадою змыла. Жанчына памацала мой напуклены жывот, паціснула ў розных мясцох. Пры кажнай маніпуляцыі я галасіў:

— Ой, здыхаю! Ратуйце! Ня дайце разлучыцца з жыцьцём!

Спакойна сказала:

— Гостры гастрит!

Дала нейкіх парахоляў. Тут нейкая баба прычапілася да акушэркі:

— У мяне жывот баліць, як цяжкое падыму. Дык і ў мяне гайстрыт? Што-ж ён такое? Гліст такі, ай што?

— Гліст, гліст, — замахала на яе акушэрка.

Баба высунулася ў прэзні пакой і сваім суседкам:

— У мяне гліст, такі гостры, як іголка. Гостры гайстрыт. Ён зь мяне ўсё шлуньне выпягвае.

Мне не да сьмеху было. Прыняў зелье, ледзьве завалокся дамоў, а там яшчэ горш падкацла.

Саромна мне было стагнаць на сваёй кватэры — не хацелася, каб мае енкі чула Крэйна. Узаўрэў я, але сьцягнуўся з ложка і паплёўся ў сасоньнік каля вёскі Вялікія Насы. Там на ўзлоньні прыроды сярод сыпеючых аўсоў і грэчкі я «охаў, ёкаў і стагнаў», як апяяў у вершу маю цяжкую хваробу Гарачы.

Птушкі сьпявалі, сьвяціла гарачае сонца па дубох зялёных, па соснах стромкіх, а я з болю грыз зямлю і кулдыкаўся, як уюн атручаны.

Урэшце не хапіла ўсьцерпу. Бачу, сьмерць нямінуча — не закрыешся анучай. Пабачыў на дарозе падводу, зь ёю ледзьве жывы даехаў дамоў.

Там мяне чакалі двое людзей: селянін Мікіта Корда, які разы два вазіў мяне па раёну, і выкладчык прыродазнаўства ў сямігодцы настаўнік Яжджыль.

Мікіта, пабачыўшы мой зялёны твар, замітусіўся і выбег з пакою. Празь пяць хвілін вярнуўся:

— Во баба мая вам раду прыслала! Праглынеце гэта — усё як рукой зьніме. Калі не адно, дык другое.

Я зірнуў на Мікіту. У ваднэй руцэ ў яго былі нейкія сушаныя грыбы, а ў другой карэц з вадой. Мікіта тлумачыў:

— Тут два грыбы. Адзін, во гэты — завецца чортава яйцо, дужа палзіцельны грыб ад рэзі ў пузе, трэба яго праглынуць ды-зэпіць во гэтай сцаленай вадой з крынічкі. А калі не пасобіць, дык тады праглынуць другі грыб. Ён завецца пірдзіна, дужа сьмярдзючы грыб, але ўсё як рукой зьніме.

Прыродавед схапіў грыб у рукі:

— Дзіўна! Як народ кавярае навуковыя назвы. Гэты грыб палатыні завецца лікапэрдум. Відаць, што тут была калісьці до-сьць высокая культура, калі ў народзе была пашырана латын-ская тэрміналёгія.

А мне зусім ня было справы да лікапэрдума.

— Мне нічога не дапаможа! — крычаў я, калі Мікіта пхаў мне ў рот другі грыб і даваў запіваць вадой. — Нічога! Сьмерць мая прышла. Мяне атруцілі. Зьмяю засмажылі замест рыбы.

Мікіта прасьвятлеў:

— Дык тады нагавор трэба. Я ўмею ад вужакі й сіпучай зьмяі.

Я ўжо ляжаў, як няжывы чыў, што гаварылі над маім вухам, але ніякага руху зрабіць ня мог. Мікіта сыцснў мой жывот і шаптаў:

— Ехаў Міхайла-архайла, сьвяты папіхайла, на агняной кабылі, з гострай мячой у руцэ. Мячой выразаў, агнёй выпякаў, па імхох, па балотах адсылаў; вы, гады, не зявайце, свае джгалы вымайце, у балоты напраўляйце. А не, то клікну Міхайлу-архайлу, сьвятога папіхайлу, ад вас і пылу ня будзе. Агнёй запячэ, мячой засячэ, мятлой разьмячэ. Дасьць па зубак, па трэцяму языку!...

Я ляжаў у няпрытомнасьці. Мікіта і настаўнік Яжджыль пашлі дамоў, на зьмену ім прышоў Мамон. Боль зноў узмацніўся. Я стагнаў:

— Дружа мілы, Мамося ясны, забі мяне, ратуй мяне ад пакуты гэтай!

Захліпваючыся словамі, плачучы, разлучаўся зь нескарываным жыцьцём і даваў Мамону свае апошнія распараджэньні, як быць з маімі прычындаламі, што сказаць матцы. Часам нібы ў тумане ўспамінаў Крэйну і праяўляў надзвычайную моц волі. Я імкнуўся пяць, каб троху спыніць ці сыцішыць грандыёзны боль у маёй вантробе. Я сьпяваў прыдушаным голасам, ад якога ў Мамона валосьсе ўгору ўздымалася:

— Баліць-жа мой жываточак —

Мусіць я памру.

Ой пайдзеце, прыгядзеце,

Каго я люблю!

І раптам дзьверы адчыніліся. Крэйна! Вочы яе сумныя, спачуваючыя, не насмешлівыя. Ні слова ня кажучы, бярэ шклянку з вадой, сыпе туды лыжку стоўчанага вугалю (бярозавага!!!) і тонам, не дазваляючым дыскусіі, кажа:

— Выпі, тав. Самсон!

Я выпіў і празь дзьве хвіліны боль адступіў. Я плакаў з радасьці і цалаваў яе калені. Заспакоены заснуў. У маіх галавах сядзела Крэйна, а я сьніў, што маё чало яна ўпрыгожыла ружамі.

IV. ВАГА РАСЬЦЕ

Пышуць, пышуць конікі, мяне вязучы. Ня пышыце конікі па буйным шляху! Я еду ў вакуровы горад за інструкцыямі перад новым навучальным годам. Каб хутчэй дабіцца атрымання розных матарыялаў і асыгновак, я на грудзёх прымацаваў адзнакі сяброўства ў сямнаццаці грамадзкіх арганізацыях. На маіх шырокіх грудзёх яны ўсе зьмясьціліся й выглядалі вельмі пераконваюча. Крэйна, забачыўшы мяне ў гэтым экстравыдатным стане, нечакана пырснула высокаю нотай сьмеху:

— На што так абчапіўся, тав. Самсон?

— Еду ў вакуровы горад, дык каб больш вагі было!

Практыка паказала, што мая прадбачнасьць была мэтазгоднай. У вельмі кароткі тэрмін я наваліў дзьве падводны кніжкы ды рознымі пісоўнымі прыладамі і накіраваў іх у Шапялёўку, а сам застаўся на два дзянькі ў горадзе.

Я быў на гастролях Дзяржаўнага тэатру і ў музэі. Бачыў «Цара Максымільяна». Тэатр і музэй штурханулі мяне хутчэй распачаць правядзеньне культурнай рэвалюцыі ў Шапялёўскім раёне. У мяне ўзьнікла вельмі каштоўная думка аб арганізацыі раённага вандроўнага тэатру і паказальнага навукова-мастацкага музэю. У кандыдаты дырэктара вандроўнага тэатру я ў думках вызначыў выкладчыка фізвыху і сьпеваў тав. Бычанка.

На трэці дзень свайго прыезду ў вакаровы горад я нечакана сустрэў Крэйну. Я ня верыў сваім вачом, думаў, што здань вандруе па бульвары.

— Якім чынам вы тут? — запытаў я, імкнучыся ў гэтыя пражэктныя словы ўкласьці ўсю сваю пяшчоту.

— За вамі ўсьлед паехала. Бяз вас сумна там, месца не знаходжу! — усміхнулася Крэйна й дадала:

— Цётка ў мяне тут жыве! Дні тры прабуду!

А я, шаволячы вусамі, падумаў:

— Няпраўду кажаш, дзяўчына! Аборт ад Ліна!

Нібы ўгадваючы мае думкі, яна пачырванела і пасьля хвіліны маўчанкі дала мне свой адрас.

Вечарам я зь нейкім грукатам сардэчным прышоў да Крэйны. Быў момант найвышэйшай урачыстасьці. Першы раз яна без насьмішкі аднеслася да мяне. Першы раз я быў на самоце зь ёю.

Яна завяла мяне ў глухі куточак саду, дзе кусты парэчкі і маліны маглі захаваць якую хочаш загадку прыроды.

Пасьля доўгіх інтрадукцыяў, калі мой энэргічны запал захапіў і яе фізіялёгічную базу, Крэйна раптам абшчапіўшы мяне за шыю, схававшы свой твар на маіх грудзёх, парыўна зашапталала:

— Ты мне даўно, даўно мілым быў. Толькі віду не хацела даваць. Мучыла і цябе і сябе!.. А ведаеш, ці ведаеш, мой ідал, за што я пакахала цябе? За вар'яцтва тваё, за бязьмежнае фантазьства і непакой...

— Любі мяне за што хочаш! — адказаў я і ледзьве не заціснуў Крэйну вярхоўкаю свайго каханьня.

Крэйна правяла мяне праз хвортку на вуліцу, калі ўсходзіла сонца, і рукой паказала кірунак.

Я думаў яшчэ каля трох дзён прабываць у горадзе, каб гостра перажываць шчасьце перамогі, але на другі дзень я пабачыў тав. Сома, які прыехаў з курорту і цяпер на выканкомаўскіх канёх думаў ехаць у наша мястэчка. Ён прапанаваў і мне ехаць. Зразумела, я не адмовіўся, хоць увесь арганізм паланеў агнём Крэйны.

Дарогаю я сказаў тав. Сому:

— За гэты час, як вас ня было ў Шапялёўцы, вельмі цяжка было працаваць. Хто можа даць такое аўтарытэтнае накіраваньне, як вы? А між тым увесь час трэба быць на варце і трымаць правільную лінію ў працы. Цяпер, прыступаючы да новага году, я хацеў-бы разам з вамі вызначыць асноўныя лініі працы па цэламу шэрагу тэарэтычных і практычных пытанняў.

— Ты, Самсон, за гэты час іншым стаў, паразумнеў троку — усьміхнуўся, як кэнтаўра сярэдай вялічыні, Сом і моцна ляпнуў па плячы.

Я аж заойкаў. Шкода, што нялоўка начальства сваё трэснуць.

— Што-ж! Давай пагутарым! — сказаў ён, запальваючы танную папяроску.

Я зь кішэні выпцягнуў блёкнот і кажную думку тав. Сома занатоўваў. Зразумела, што ў пісаньне і я сам потым нічога не разабраў, бо калёсы дрыгацелі, і мы падгопвалі вельмі моцна.

Урэшце я сказаў:

— Цяпер я ўявіў сабе, тав. старшыня, якія формы працы вы лічыце неабходнымі на бліжэйшы адрэзак часу. Я напружу ўсе свае здольнасьці, каб забясьпечыць рэальнае выкананьне ваших меркаваньняў. Цяпер мне наогул лягчэй працаваць будзе, бо я падаў заяву ў партыю.

Сом зноў бэцнуў мяне:

— Бачу, што ўразумнеў троку!

Пасьля прыезду ў Шапялёўку тав. Сома мне пачалі давяраць у РВК і бачыць у маёй асобе шчырага працаўніка.

Кажны вечар я заходзіў да Соміхі. Сома зазвычай ня была дома. На маё дзіва, Крэйна, хоць і вярнулася хутка ў Шапялёўку, але зноў халоднай да мяне сталася, і я ніякім чынам ня мог зламаць лёд яе сэрца. Я папрабаваў гвалтам вярнуць страчаную пазыцыю, але нечакана атрымаў ад дзяўчыны вельмі гулкую поўху і прымушаны быў, каб гісторыю не раздулі ў піку мне, рэтыравацца, сказаўшы ёй:

— Ведзьма з лысай гары, якога трасца табе трэба?

На другі дзень позна вечарам, калі я рабіў моцны на Лютнянскім шляху, я пабачыў Крэйну і зь ёю нейкага мужчыну. Пара так шпарка пранеслася, што я не разгледзеў, хто гэта. І калі другі раз я падсыярог яе, седзячы на могілках, дык аслупянеў: зь ёю быў Сом!

— Другую рыбу спаймала! — падумаў я горка. Цяжка гэту рыбу перамагаць мне!

І сэрца маё заледзянела. Магчыма, гэта мела і станоўчыя вынікі ў вагульным пляне. Кажны вечар я хадзіў да Соміхі і адчуваў сябе ня менш здавальняюча, як і Сом з Крэйнай. Праз Соміху мой уплыў у Выканкоме павялічваўся. Зразумела, я пра-

цаваў і па іншай лініі. Я акуратна хадзіў на партыйныя сходы і там быў вельмі вытрыманым, задаваў, праўда, шмат пытанняў, але самых агульных, ня гострых, выконваў усе нагрукі, якія мне даручалі, нікога не зачапляў, ня крытыкаваў, а калі прыходзілася галасаваць, дык рабіў гэта, ня доўга думаючы, і глядзеў толькі, каб галасаваць за тое, за што большасць галасавала.

Вынік маіх вытрыманых паводзін: РВК вызначыў мяне для правядзення шэрагу ўдарных кампаніяў і ў першую чаргу камандыраваў мяне ў Галышоўскі сельсавет для правядзення сходу.

Едучы туды, я папрасцей апрапуўся, узьдзеў на плечы зацухмолены фрэнчык імперыялістычнай эпохі і гэткай самай даўнасьці галіфэ. Апошнія, бязумоўна, не маглі выклікаць абурэння сялянскіх мас, бо былі верхам пралетарскай моды, урбанізавалі, так сказаць, вёску.

Асноўнымі пытаннямі на сходзе былі: 1) мой даклад аб Сун-Ят-Сэне; 2) даклад старшыні сельсавету тав. Дрозьдзіка аб пазбаўленьні некаторых груп насяленьня выбачных правоў.

Далей намячаліся бягучыя справы: 1) інфармацыя жанарганізатара: а) аб месячніку барацьбы зь някультурнасьцю; б) разгляд справы аб экзэкуцыі над грамадзянкай Суклетай Жлобай.

У сваім дакладзе, каб быць больш зразумелым, я падрабязна высветліў нашу лінію і сказаў:

— Капіталістычныя рапухі шквяруцца, яны хочуць праглынуць нас. Імперыялістычная вантроба, ці, па нашаму кажучы, імперыялістычны каўбух жарэ ды жарэ чалавечае мяса пад прыкрыццём папяровага бюракратызму Лігі Нацыяў, якую правільнай трэба назваць Лізкай Нацыяў і сьцэрвай сусьветнай — такая паскуда яна!

Прызнаюся, кажучы аб Сун-Ят-Сэне і становішчы ў Кітаі, я заблытаўся і ня ведаў, якая розьніца між Чан-Кай-Пшы і Ка-Ка-Фэнам і іншымі сусьветнымі гадамі, але я гаварыў упэўнена, мне нельга было праявіць сваю несьвядомасьць, бо гэта нявыгодна ў першую чаргу і мне, і РВК.

У спрэчках ніхто і славечка ня кінуў аб кітайскіх справах, усе не на тэму казалі:

— Чаму карова 40 руб., а боты 30 руб.?

— Калі мы навучымся працаваць без кампаніяў?

— Калі нашы шляхі ўромантуюць, замест палацаў у гарадох школы пабудуюць, земляўпарадкауюць нас ды абрэжуць кулакоў?

У заключнай прамове я абышоў гэтыя пытаньні, бо яны не вязаліся з маім дакладам, і сказаў:

— У нас сілы хопіць! Мы знойдзем сродкі, мэтады й напрамак! Мы будзем біць буржуазэю толькі ў галаву. Няхай яна ведае, што пралетарыят і сяляне не такое дзіцё, каб хоць і сем няняк меўшы ды быць бязносым.

Сход ухваліў рэзальцюпо:

— Прызнаць, што кітайскі народ давяршыць пачатую справу!

Тав. Дрозьдзік у сваім дакладзе інфармаваў сход аб неабходнасьці пазбавіць выбарчых правоў усіх канавалаў, як непрацоўных элемэнтаў.

Узьнялася цэлая завіруха, але, дзякуючы ўдалай дыплёматыі тав. Дрозьдзіка, сход падаўляючай большасьцю ў вадзін голас зафіксаваў гэта пазбаўленьне і прызнаў іх ворагамі савецкай улады.

Адносна месячніку барацьбы зь някультурнасьцю прызналі мэтазгодным правесьці яго на працягу трох дзён і абралі для гэтага камсад. Тут быў невялікі інцыдэнт, які характарызуе нашу тэхнічную адсталасьць. Калі прыймалі рэзальцюпо аб утварэньні камсаду, пры слове «замацаваць» нейкі пракуда, якога звалі Мацей Сялівончык, баўтаючы галавой ад непераможнага сну, узяўся і сказаў:

— Вы сабе замацоўвайце хоць да сьвету, але я пашоў сабе спаць!

Я асьцярожна схапіў яго за каўнер, вярнуў на лаву і пасароміў за нявытрыманасьць.

Апошняе пытаньне: разглядалася скарга Суклеты Жлобы, якую на сходзе ў вадным засьценку высеклі за тое, што адмовілася жыць з мужыком.

Я ня ведаў, якую пастанову прыняць і рашыў тараіцца з Сомам. У яго нюх ёсьць. Такім чынам, мы пытаньне з прычыны позьняга часу зьнялі з абгаварэньня. Суклета лаяла нас на чым сьвет стаіць.

Вярнуўшыся ў Шапялёўку, я цэлую ноч напалёт гаварыў з Мамонам, у якіх умовах трэба праводзіць культурную рэвалюцыю ў Шапялёўцы. Пасьля доўгіх меркаваньняў мы прызналі неабходным правесьці надворную рэарганізацыю местачковага быту. Мы склалі праект упрыгожваньня Шапялёўкі лёзунгамі, плякатамі, зьмены назвы вуліц на больш гучныя, рэвалюцыйныя, новых шыхьдаў на крамах і падрабязных напісаў на хатах. Праект мы зацьвердзілі ў Райкоме і РВК і, не марудзячы, распачалі дзейнасьць пад лёзунгам: «Хараство ў масы».

Пры кажнай установе мы арганізоўвалі камсады, якім даручылі рэдагаваць усе лёзунгі, якія будуць прыносіць грамадзяне, і прысылаць нам.

Для маляваньня лёзунгаў мы мабілізавалі ўсё бліжэйшае і местачковае настаўніцтва і школы ў цэлым. На працягу трох дзён у школах ішла дружная праца ў гэтым напрамку. Кажная група намалявала да пяцідзсяці лёзунгаў. Матарыял мы лёгка дасталі.

Згодна прадпісцы Райкому ў каапэратывах мы забралі ўсю чырвоную мануфактуру з 75% сьвідкай.

Пасья адбору лёзунгаў мы самыя лепшыя зь іх увязалі і ўзгаднілі і потым прымацавалі каля самых ударных пунктаў мястэчка: школаў, больніцы, лясніцтва, крам, заездных дамоў і каля ўсіх студняў.

Каля школы-сямігодкі на вялікіх падпорах мы зьмясьцілі найвялікшы па выкананьню лёзунг:

— Далоў усьмішку міжнароднага капіталу!

Каля больніцы — у зялёных фарбах зграбны лёзунг:

— Ня будзем хварэць! Даём слова павялічыць жорсткую працоўную дысцыпліну на 14%.

Каля самых варот царквы — мастацка размаляваны лёзунг:

— Разгонім змрок і зёл, які напусьцілі на нас цар і буржуазея сьпераду і ззаду!

Каля камсамолу — згодна прапановы Дусіка:

— Абвесьцім бязьлітасную барацьбу зь мяккім целам. Няхай жыве сталёвасьць ува ўсім!

У варотах саўгасу ў выглядзе маладзіка мы прымацавалі лёзунг:

— Прэч карлікавую гаспадарку!

Каля ўсіх студняў — лёзунгі-парады:

— Пі ваду сьвежую, чыстую, вараную! Ня плюй у крыніцу!

На сьценах народому красаваў лёзунг, маляваны рукою самога пазы Гарачага:

— Нам трэба роўнасьць і каханьне,

Захапленьне і мілбраньне!

Для маляваньня сямі вялікіх плякатаў мы ўпрасілі ў парадку грамадзкай навалкі працаваць мастака Бялянку, таго самага, які пачаў усё лета хадзіць выключна ў трусах і думае на зіму працягваць гэты каштоўны экспэрымэнт. Ён вельмі гарды чалавек. Пра яго таварышы па пэндзлю кажуць:

— Такі гарды, што стоячы езьдзіць.

Бялянка свае лёзунгі маляваў на плошчы, каля народому. Яны былі на вялікіх фанерных шчытах і не зьмясьціліся-б ні ў якой кватэры. Мастак увесь аддаваўся працы. Каб ніхто не расьсяваў яго творчай энэргіі, Бялянка каля сябе прымацаваў аб'яву:

— Прэч несьвядомыя забойцы мастацтва! Ня перашкаджайце аддавацца сьвятому мастацтву і ствараць вечна-пекныя рэчы!

Калі аб'ява ня дзейнічала на некаторых нявытрыманых індывідаў, Бялянка браў у рот сурчок, і прарэзьлівыя гукі напаўнялі ўсю плошчу й палохалі людзей. Гэта быў умоўлены знак. Зьяўляўся міліцыянэр і накіроўваў людзей прэч ад месца творчай працы.

Праз тыдзень напружанай працы Бялянка здаў нам пяць грандыёзных плякатаў. Адзін зь іх, які маляваў дружбу рабочых і сялян, мы ўмацавалі на даху Шапалёўскага ўнівэрмагу, і яго

можна было добра бачыць за тры вярсты ад мястэчка. На плякаце рабочы сваёй вялікай мазольнай рукою ціскаў ня менш вялікую лапу селяніна. Іх рукі былі дзіўным акордам, былі самымі вялікімі рэчамі на малюнку, большымі за ногі й галовы.

Далей наша чыпнасьць выявілася ў тым, што ўсе бяз выключэння вуліцы, завулкі і перавулкі мы загадалі па новаму называць. Больнічную вуліцу пачалі зваць вуліцай тав. Сома. Я ўнёс прапанову і самую Шапялёўку перамяніць на Сомск, але старшыня азвярэў (нявытрыманы мой крок!) і гразіў мне звальненнем. Хадораўскую вуліцу мы назвалі Вуліцай вызвалення жанчыны ад пялюшак. Іншым вуліцам мы далі такія самыя рэвалюцыйныя назвы, як і ў іншых гарадох нашай рэспублікі.

У эстэтычных мэтах мы дабіліся замены трох шыльдаў новымі і ў адміністрацыйным парадку правялі важнае мерапрыемства: на кожнай хаце надпіс прымацавалі: хто жыве, калі нарадзіўся, якое сацыяльнае паходжэнне. Апошняя вельмі цяжка было ўзгадніць і правесці ў жыццё, але ўпартая воля да выканання канчаткова намечанай мэты, перамагла ўсе перашкоды. Шапялёўка стала на новы шлях культурнага будаўніцтва!

VI. ПРАПАГАНДА АГІДЫ ДА СТАРОГА

Мамон на паседжанні камсаду сказаў:

— Нам трэба зламаць кансэрватызм і пасыўнае супраціўленне нашаму культбуду! У гэтым напрамку музэй адыграе актуальную ролю.

— Нам трэба правесці музэйную кампанію, папулярызаваць і стымуляваць гэту працу!

Мы склалі грандыёзны плян арганізацыі музэю. Некаторыя сябры музэйнага т-ва, запісаныя намі ў парадку профдyscyпліны, крытыкавалі гэты плян, знаходзілі:

— Шмат грукатні і балбатні.

Я ім даводзіў, што ніводнага пляну бяз гэтага ня бывае, неабходна дэкарацыя, якая радуе вока і слых.

Пад музэй мы знайшлі нейкую плюгавую капліцу, зверху прыладзілі ськінуты ветрам кумпал. Выйшла нешта накшталт маўрытанскага пахавальнага помніка.

Вялікую шыльду зрабілі: «Шапялёўскі дзяржаўны музэй імя тав. Андросава».

На працягу трох месяцаў вялася напружаная праца па запаўненні гэтага музэю. Я цалкам і поўнасьцю аддаўся гэтай працы. Аб Крэйне думаў толькі тады, калі клаўся спаць і за сьценкай чуў яе крокі і ціхае мэлёдычнае напываньне. Месца Крэйны ў маім арганізме заняла Соміха, і пасля моцна засела Соша-Доша. Яе сапраўды звалі Сахвейка, але ўсе прызвычаліся зваць Соша-Доша зь невядомых мне прычын. Здаецца, Сьвердзялюк

першы даў гэта імя. З Сошай-Дошай у мяне насыпавала нейкая рамантыка.

Мы думалі не сьпяшацца з адчыненнем музэю, але цэлыя дні, асабліва калі былі базары ці кірмаш, народ валам валіў і грукаў у дзьверы капліцы, а хлопчыкі вісам віселі на вокнах і глядзелі. Такім чынам, пад націскам зацікаўленых мас мы ўрачыста адчынілі музэй. Прагнасьць мас да культуры была такая вялікая, што мы прымушаны былі прасіць начміла тав. Какоцьку наладзіць парадак. Быў доўгі хвост навядальнікаў.

Было на што паглядзець!

У цэнтры музэю ў мэтах прапаганды агіды да старога панскага ладу быў пастаўлены знойдзены ў маёнтку князя Мрачкоўскага мармуровы помнік каханаму сабаку. На падстаўцы стаяў паважных разьмераў сабака і ў прэдніх лапах трымаў урну. Надпіс: «Каханаму Бульдогу Ваўкадавічу». На другім баку: «Сьпі супакойна! Не пачуць мне больш тваей ласкавай журчлівай брахні, не паціснуць тваю шляхетную лапу. Твой сумны ўладар князь Мрачкоўскі».

Больш за 30 пудоў важьў гэты помнік.

Каля гэтага помніка стаяла вялікая каменная баба вагою да 80 пуд. Яе знайшлі на беразе Сожа і шмат клопот і грошай затрацілі, пакуль усьцягнулі яе наверх. Перавезьлі ў музэй знойдзеную каменную труну і майстэрню каменных прылад і нейкую дагістарычную міску вагою да 40 пудоў.

Музэйная чыннасьць вельмі разгарнулася. Сабралі 17 пудоў чарапкоў начыненья і костак першабытнага чалавека, якога Мамон упарта называе пітэкантропусам, і два вагоны мамутавых костак. Гэтыя косткі мы не змаглі ўсе размясьціць і экспанавалі толькі самыя вялікія сулдыгі, якія сваімі звышнормавымі разьмерамі выклікалі жах у людзей. Сяляне ўпарта гаварылі і нават божкаліся:

— Гэта даўней людзі такія жылі. І косткі гэта не зьвярыныя, чалавечыя. А цяпер людзі зусім здрабнелі.

Прышлося правесьці ўдарную кампанію па растлумачэньні гісторыі зямлі і аддаць школу пад выстаўку мамутавых костак. Усё мястэчка з жахам глядзела на рэшткі вымерлых зьвяроў.

У музэй мы сабралі найвялікшы запас старажытных рэчаў: драўляны бязьмен з булдавою каля 4-ох пудоў, нейкі ідальчык, знойдзены ў валатоўцы, які выябражаў сабой барана на калёсах, нейкі надмагільны камень з фашысцкім знакам, значэньня якога ніхто з нас не зразумеў, і толькі Мамон выказаў дагадку:

— Пад гэтым камянем яшчэ ў X стагодзьдзі ўземляўпарадкаваўся, кажучы сучаснай мовай, нейкі млынар.

Аб гэтым Мамон напісаў грунтоўны досьлед і паслаў у Акадэмію Навук.

Былі яшчэ экспанаваныя: цікавы рукапіс XV стагоддзя «Аб гаспадарчым выхаванні жывёлы», дзеньнік абжэрства (XVI ст.) і зборнік вершаў XVII ст. — «Ён і яна».

Шапялёўцаў больш за ўсё цікавілі экспанаты зь мясцовага жывецця. Так, згодна маёй прапанове, скульптарам Вэдам былі зробленыя два манэжы: першы ўяўляў копію жыхара вёскі Галадранкі Яўтуха Абжэры, які мае рост 2,3 мэтры, а вагу 7 пудоў, ня мае пуза, а есць як у прадоньніцу. Нядаўна яго жонка пайшла некуды й не паспела даць яму аніякіх дырэктыў. Дык што-б вы думалі? Ён сам палез у печ, зьёў чыгун бульбы, нарыхтаваны для кормнага парсюка, буханку хлеба 10 хунтаў і ражку зь цялячым пойлам выпіў. Я спэцыяльна выяжджаў з доктарам Крутагаловам, каб дасьледваць гэты этнаграфічны тып. Нарыс аб ім мы зьмясьцілі ў зборніку.

Другі манэжэн зрабілі з бабкі, якую ў вёсцы Дрыгавічы абавязкова клічуць разам з акушэркай. Цікавы факт супрацоўніцтва! Трэба яго зафіксаваць.

Апрача гэтага, я заказаў скульптару бюсты старшынні РВК тав. Сомы і сакратара райкому тав. Андросава. Мастак і вучні намалявалі партрэты адказных Шапялёўскіх дзеячоў, у тым ліку і мой. Я быў намаляваны ў белай кашулі зь вялізным чырвоным бантам.

Ніхто не разумеў, на якога д'ябла мы экспанавалі ў музэй хамут. З гэтае прычыны мы далі тлумачэньне:

— Гэты хамут у вёсцы Галалобаўцы, як памірае вядзьмак, надзяваюць сабе на шыю, залязаюць на печ і глядзяць адтуль у вочы таму, хто памірае. Тады, згодна, забабонаў, можна ўбачыць сьмерць у поўным яе агідным і жудасным выглядзе.

Зьмясьцілі мы ў музэй і здымкі банды Сапліўца ў поўным складзе і зброю бандытаў.

Але самую вялікую ўвагу прыцягваў знойдзены ў мясцовай царкве плякат царскага часу. На ім, у самым цэнтры, у сонечных праменьнях сядзеў абвешаны царскімі цацкамі Мікалай Крыжавы, побач зь ім Аліса Распусная. Між імі ляжаў голы царанёнак, а зьверху анёлы ляталі і нясьлі рэкламу да Бога:

— Ты ўзрадаваў нас творам тваім!

Калі я першы раз убачыў гэты плякат, я бахнуў аб зямлю і з моцай трох конскіх сіл застагнаў:

— О, вар'яцтва бязьмежнае!

Гэты гістарычны скарб, які добра агітуе за новае, я забраў у музэй.

Гваздом нашага музэю быў антырэлігійны аддзел. У ім былі мошчы сьвятога Љындзія. Я спэцыяльна езьдзіў за імі ў Баркалабаўскі кляштар і там, можна сказаць, гвалтам вырываў зь кіпцору фанатыкаў, прэлатаў. Раней гэта быў сьвяты, у ядвабныя

дарагія тканіны і каменныя ўбраны. Нейкая таемнасьць велюмам абівала сьвятога і прымушала цёмных людзей замусольваць тканіны шчырымі пацалункамі. А цяпер, калі мошчы былі прывезены ў Шапалёўку, і я разгарнуў іх да апошняга рызьзя, там быў чорны, чорны чэрап. Вочныя ямкі былі залеплены шэрай глінай. Гнілыя, счарнелыя зубы глядзелі дакорам сьмерці, ські-віцы сумна былі сыціснуты, і рот ніякай каштоўнай прапановы ўжо ня мог унесці. Сулдыжкі рук бяспомачна былі скрыжаваны на грудзёх, а на назе была нейкая прыкарэлая поўсьць. Магчыма, гэта нага і не чалавечая была.

Над машчамі мы далі тлумачэньне:

— Былі мошчы сьвятога Лынды, а цяпер — згрэбсьці ды на сьметнік. Інакш скарыстаць нельга!

У гэтым-жа аддзеле быў мастацкі партрэт мясцовага папа, зазьняты ў той момант, калі ён п'яны ў царкве заместа «Верныя, верныя, Богу памолімся» раптам пусьціўся скакаць і пяць папулярную Шапалёўскую песьню «Кармалюгу».

Як пасля мы даведаліся, Кармалюга быў папулярным мясцовым паўстанцам XVII ст. Мамон нават даводзіў, што Кармалюга і Кармэлук — адна асоба.

У сувязі з заснаваньнем гэтага аддзелу, нам давялося весці шалёную барацьбу з рэлігіяй наогул.

У нашай культпрацы вялікія перашкоды былі з боку рэлігійнага т-ва «Божыя дзеці». Т-ва арганізавала рэлігійны дыспут, на які нейдзе выкапала размазную архірэя і ўдалымі наскокамі моцна дыскрэдытавала мой і Мамонаў аўтарытэты. На дыспуте прысутнічала ўсё насяленьне Шапалёўкі і было сьветкай нашага пасрамленьня. Мы былі злоснымі ў найвялікшым маштабе. Мамон прапанаваў мне:

— Давай зьнішчым іх дашчэнт! Арганізуем другі дыспут і зьявімся ўзброенымі да пярэдніх і задніх зубоў!

«Божыя дзеці» зьявіліся на дыспут. А мы прывялі ў падмогу сабе самага сьмелага ў Шапалёўцы чалавека Лявона Шандараку. Узрост 40 г., былы шахцёр. Яго лічылі вельмі хітрым чалавекам і з гэтае прычыны звалі Лёвачкай. Ён часта заходзіў да мяне і бліскуча апавядаў скаронныя народныя апавяданьні, а калі даведаўся, што я сохну з-за Крэіны, дык даваў мастацкі аналіз Крэіны з усіх бакоў, асабліва з боку фізіялёгічнага і фортыфікацыйнага.

Гэта ў мяне і злосьць выклікала і разам з гэтым прыемнае ласкатаньне пэрыфэрычных нэрваў.

Лёвачка прапанаваў нам свой удзел:

— У гэтым самым дыскуце я так выступлю, што яны павек не забудуцца. Гэтага ліса архірэя і Божых дзяцей у сьмярдзючую ямку заганю!

На дыспуце ён арыгінальна падтрымаў нас. Было так. У самы распал спрэчак выступіў я і замарыў іх сваёй двухгадзіннай прамовай. Яны думалі спыніць мяне:

— Тэрмін вашага слова скончыўся!

А я зірнуў на іх зьнішчаючым поглядам:

— Цяпер я скажу па сутнасці справы!

Ды яшчэ гадзіну гаварыў і паганіў іх бязьмежна.

Пасля мяне слова ўзяў архірэй і давай крыць мяне. Тут Лёвачка ўзышоў на сцэну, узяў руку, што хоча гаварыць, і калі ўсё раптам сыцхла, ён... Тут я ня ведаю, як пісаць і як кваліфікаваць учынак Лёвачкі. Запіскі мае ўсё-ж вельмі прыстойныя, і яшчэ ня было ў іх ніводнага вульгарнага слова. Але абяцаўшы пісаць усё, як было, нічога не хаваючы, я прымушаны трымаць сваё слова. Кажучы асьцярожна, Лёвачка вытварыў некалькі досыць гулкіх гукаў і супакойна сышоў із сцэны.

Гэты салют зрабіў моцнае ўражаньне як на веруючых, так і на бязбожных масы. Першыя, забыўшы закон аб любові да ворагаў, разбэшчаныя кінуліся на сцэну і на мяне, пагражаючы адкалатушыць усіх, хто пад рукі пападзе, а бязбожнікі аплёдысmentaмі падтрымалі апошнія выступленьне прамоўцы. Лёвачка не пасароміўся выйсці на сцэну і даць кніксэн. Такім чынам, мы перамаглі, хоць гэта перамога была Піравай перамогай.

У раёне я таксама вёў гэтую кампанію. Усюды я вазіў з сабою шкiлеты чалавека й малпы і даводзіў, што розьніцы няма, што ня Бог стварыў чалавека, а ён сам разьвіўся з малпы.

Адначасна з гэтым я наладжваў і культпаход: чытаў сялянам газету, прыладзіў гучнагаварыцель. Але і тут я сустрэўся з поўным неразуменьнем задач нашага часу. Сяляне, пачуўшы гучнагаварыцель, казалі:

— Нам гэтыя цацкі непатрэбны! Лепш ты купіў-бы нам малатарню, ці арфу, ці жнейку, ці яшчэ што...

Праўда, ня глядзячы на гэтыя несьвядомыя словы, усе цікавіліся апаратам і праз тры дні ён ужо не працаваў.

Так несьвядомыя людзі ня хочуць бярэгчы каштоўную рэч, за якую заплацілі 400 рублёў.

Кампанію за новы быт у самай Шапялёўцы мы праводзілі бяз усялякіх ідэйных хістаньняў.

Нашаму музыку мы даручылі напісаць цэрэманіял чырвоных хрэсьбін, вяселья і хаўтур. Апрача гэтага, мы зрабілі цікавы эксперымэнт лепшай арганізацыі камсамольскага жыцця.

Адзін раз, стомлены культпрацай, сядзеў я каля грубачкі ў сваёй кватэры (была зіма) і напываў свой узылюблены раманс «Гостры меч праколіць маю вантробу».

Прыходзіць група камсамольцаў пад кіраваньнем Дусіка.

— Тав Самасуй, адшукай памяшканьне пад наш клюб! У старым цесна, брудна, антысанітарыя...

— Які будынак па суседзтву з вамі? — пытаю я.

Яны адразу зьмікіцілі, у чым справа, і кажуць:

— Там жыве кулак Рыгор Лахмандуда.

— Кулак? Вялікі падагак? 150? Дык раю вам выкурыць яго.

Праз тыдзень яны так і зрабілі, рэквізавалі яго сельска-гаспадарчы інвэнтар і арганізавалі там сваю невялікую камуну пад назвай «Агародніцкае т-ва».

Але праз тыдзень пасля заняцця хаты яе зусім разуверзілі. Там ужо стала дрэнна жыць, бо яна была не дастасавана да ўмоў масавай працы. А кулак знайшоў на нас управу. З акруці мне прышла вымоўка, што лезу не ў свае справы і скрыўляю лінію, а РВК загадалі спыніць гэты «саматужны сацыялізм». Так назвалі ў вакузе наш цікавы росток новага жыцця. Я да гэтага часу ня згодзен з гэтым. Праўда, мая вага, як рашучага, новага чалавека, павялічылася. Нават Сом, ня гледзячы на мой афронт, сказаў сакратару:

— Такія людзі нам патрэбны. Часам дзірку якую заткнуць. Але яго трэба ў рукі ўзяць, тады Самасуй будзе добрай прыладай для знішчэння старога.

VII. ПЯКЕЛЬНАЯ ПРАЦА

Я з'явіўся ініцыятарам заснавання Шапалёўскага навуковага т-ва, якому ў першую чаргу загадаў стаць на шлях сяброўскіх узносаў. Потым мы абралі ганаровых, правадзейных сяброў, супрацоўнікаў, карэспандэнтаў і дапішчыкаў т-ва, падзялілі яго на 7 сэкцыяў і 18 падсэкцыяў.

Таварыства паставіла шэраг практычных мэт. Адна зь іх: «магчыма поўнае вывучэнне кожнага працаўніка з боку яго прыстасаванасці да ўмоў нашага адказнага, бязьлітаснага, захапляючага часу».

Кажучы словамі Торбы:

— Трэба кожнага працаўніка разглядаць, ці можа ён выканаць загад пралетарыяту: «будуй, а не глядзі ў неба!»

Вывучыўшы кожнага працаўніка, можна будзе для кожнага грамадзяніна скласці правілы ўнутранага распарадку, знайсці кадры падрыхтаваных працаўнікоў і знішчыць шкодны паралелізм. Толькі тады мы ня будзем ісьці задам наперад!

Падумаўшы ўважліва над гэтым, мы рашылі правесці анкетную кампанію. На машыныцы мы аддрукавалі 3000 анкет і раздалі іх усім шапалёўскім працаўніком. Але як пачалі прыходзіць запўнення анкет, мы пабачылі, што трэба з аб'ецдлы пачынаць палітычнае і культурнае выхаванне працаўнікоў.

Так страхагент запоўніў анкету:

1. Пасада... мястэчка Шапялёўка Магілёўскай акругі.
2. Прозьвішча... страшны агент, як кажуць сяляне.
3. Імя... Дзямід.
4. Як па бацьку... сын селяніна.
5. Сацыяльнае пахаджэнне... згодна тэорыі Дарвіна.
6. Узрост... 2 аршыны 7 вяршкоў.
7. Пол і сямейнае палажэнне... сямейны хлапец 50 гадоў.
8. Асвета... Электрычнасці няма, выключна газай.
9. Прафэсія... 64 рублі 78 капеек.
10. Пэнсія... яшчэ не даслужыўся.
11. Маёмасць... жонка, трое дзяцей.
12. Партыйнасць... бязбілетны партыец.

Была склікана нарада, на якой у мэтах падвышэння культурнага ўзроўню савецкіх працаўнікоў прызналі сваячасовым і мэтазгодным заснаваць насыценгазэту. Склалі рэдкалегію ў складзе Мамона, Дусіка і мяне і пачалі абмяркоўваць пытаньне аб назьве газэты. Вырашэньню гэтага важнага пункту было прысьвечана два з палавінаю пасяджэньні. Ніяк не маглі прыйсьці да згоды. Тут нават у мяне з Мамонам ледзьве ня склалася разрыўная сытуацыя. Ён настойваў:

— Газэту трэба назваць «Чырвоная Пуга», бо яна будзе несьведомых падганяць да сацыялізму.

Дусік уносіў прапанову назваць газэту «Чырвонае Шапялёўскае Вока».

Торба хацеў назваць «Гостры Чырвоны Зуб».

А я даваў сваю кароткую назву — «Пераможны Кліч Шапялёўскага Райвыканком».

Кажны адстойваў сваю назву, і ў спрэчках мы па 7 разоў бралі слова.

Я пераканаўся, што дабром нічога не даб'ешся і заняў выглядальную пазыцыю, пакуль усе спрэчнікі не замарыліся і не захацелі піць. Тады я зноў прапанаваў сваю назву, а яны, замораныя папярэднім палемікай, далі сваю згоду.

На другі дзень наша газэта пачала выходзіць штотдзённа.

Загадчыку 7-кай Малахольнаму я загадаў напісаць урачысты фэльетон з прычыны нашай новай перамогі на культфронце, а тав. Гарачаму «Нашы дасягненьні» — паэтычны глед у вершах. Іншым настаўнікам прапанаваў агульна-агітацыйныя артыкулы аб зьніжэньні сабекошту, аб хлебных загатоўках, аб формах увязкі з рознымі ўстановамі.

Нам удалося ўцягнуць у газэту ўсіх працаўнікоў. Пісаць мы навучыліся лёгка, бо трэба было зрабіць нязначную працу: зь вялікіх артыкулаў друкаваных газэт скласці маленькія ў пяць радкоў. Як прыклад, прывяду ўзорны артыкул вэтфэльчара Бяс-

хвосцьціка на тэму: «Што дала сялянам савецкая ўлада». Ён напісаў: «Савецкая ўлада дала сялянам зямлю й волю. Няхай жыве савецкая ўлада, зямля і воля! Вэтфэльчар Вяхвосьцік».

Часта нам не хапала часу для пісаньня газэтных артыкулаў і для перадрукоўкі іх на машыны. Машыністка справіла гевалт, як сказаў наш дзелавод Арон Шык. Супрацоўнікі РВК пісалі артыкулы ў часе заняткаў, і гэта выклікала тармазаваньне ўсяе працы. Апошняя прымусіла нас адмовіцца ад штодзённага тэрміну выпуску газэты, і мы пачалі выдаваць адзін раз у тыдзень.

Рэдагаваньне газэты было турботнай, пякельнай справай. Дашччыкі былі няпісьменныя і задзёрыстыя. Былі такія паважныя фрухты, якія нікога не шкадавалі і разносілі ў пыл.

Шмат пісалі пра мяне, але я гэтыя карэспандэнцыі з прычыны элемэтарнай няпісьменнасьці і недапушчальна грубага тону накіроўваў у свой архіў, а большую частку аддаваў аўта-да-фэ. Таксама я не прапушчаў карэспандэнцыі, накіраваныя супраць тав. Сома.

Шмат было закідаў супроць судзьдзі Торбы, як шкоднага ў савецкіх умовах філэзафа. Пісалі, што ён у часе судовых працэдураў дазваляе сабе ўжываць моцныя прыказкі, дзівацкія прыслоўі, якія потым распаўсюджваюцца ў народзе і перадаюцца з вуснаў у вусны, пераходзячы нават межы раёну. У гэтай зьяве рэдкалегія справядліва ўбачыла ідэялёгічную небясьпеку і апублікавала, нават супроць маёй думкі, найбольш гучныя карэспандэнцыі.

І тут нечакана для мяне райком высунуў мяне выкрыць ідэялёгічныя хістаньні Торбы на грамадзка-паказальным таварыскім судзе, які арганізаваў райком.

Гэты працэс ня быў чыста-судовым і зьяўляўся першай спрабай нават у Рэспубліцы.

Мая пазыцыя была цяжкая. З аднаго боку, я быў прыхільнікам некаторых прыказак Торбы, з другога боку, яго нават лічыў сваім прыхільцам, як, мусіць, і ён мяне. Але нічога ня зробіш. Дырэктыва вышэй за ўсё, як сказаў Торба.

Я падрыхтаваўся. Мая прамова мела эфэкт. Мне вялікую дапамогу зрабіла кніжачка Торбы. Я біў прама ў лоб. Ні аднаму пракурору ў свеце не ўдавалася так выкрыць усю падваліну працэсу, як мне...

Калі я атрымаў слова для свае прамовы, я выпцягнуў зь кішэні Торбін блёкнот і ўрачыста заявіў, загадкава ўсьміхаючыся:

— Вось помнік эпохі — дзеньнік няпрызнанага філэзафа Торбы.

Твар Торбы на хвіліну зьмяніўся, нібы зьмяя ўкусіла, — яго губы сударгава зарухаліся, і ён прашаптаў:

— Якая здрада! Не пасароміўся скрасьці, сыцягнуць!

Я патрабаваў ад суду прыцягнуць Торбу да адказнасці за абразу мяне ў часе судовай працэдур. Яго заўвага распаліла мяне, і я зьявіўся бізуном справядлівасці для Торбы. Прыводжу частку сваёй судовай прамовы, якая была квінтэсэнцыяй усяго судовага працэсу:

— Таварышы судзьдзі, сумленныя грамадзяне і вольная публіка!

Хто такі Торба? Торба — атрутнік, шкодны эксплёататар працоўнай думкі рабочых і сялян! Ён настаўнік, у горшым сэнсе гэтага слова, нашай моладзі, ён ідэйны хістальнік і бязьмен без галавы! Яго трухлявая філязофія прыводзіць да мяшчанскага ўхілізму, культурна-буржуазнага зьдзічэнства і бязьмежнага разьвіцця самадурства. Усё гэта можна знайсці ў яго блёкноце.

У практычнай працы Торба працтвае гэту крывую лінію, не зьмяншаючы тэмпу. Яго прыказкі вядомы ўсяму раёну. Аб гэтым яскрава сьветчыць той факт, што на працэс сабраліся ўсе быўшыя кліенты Торбы.

Каб быць аб'ектыўным, скажу, што частку філязофіі Торбы можна прызнаць. Некаторыя тэзісы яго правільныя, пад імі кажны разумны чалавек двума рукамі й двума нагамі згодзен падпісацца. Другія яго тэзісы яшчэ патрабуюць досьледаў на прадмет выяўленьня іх шкоднасці, патрабуюць разгляду іх празь люпу часу і дырэктывы вышэйшайчых арганізацыяў.

Напрыклад, каштоўнымі экстрактамі жыццёвай практыкі ў нашых умовах працы зьяўляюцца такія тэзісы Торбы:

1. Чалавек думае, а райком кіруе!

Зусім слухна сказана.

2. Што пішы, а што ў галаве насі!

І гэта як у сук улеплена. Дзіўна толькі, як сам Торба ня выконвае свайго тэрміновага загаду. Тут трэба дадатак яшчэ: што пішы, што гавары, а што ў галаве насі!

3. Там дрэнна, дзе нас няма.

Гэты тэзіс можна фактамі давесці, а факты ўпартая рэч.

4. Калі-небудзь, братка, дагаворышся!

У поўным і цэлым згаджаюся, бо мы наяўна бачылі, да чаго дакаціўся, дагаварыўся сам Торба.

5. Тады круці лазу, як маладая яна!

Правільна, як і тое, што ў каня 4 нагі і 1 галава.

6. Пры нас сьвет настаў, што і поп засьвістаў.

Зголзен.

7. Ад вады п'яным ня будзеш.

8. Ня дзівіся, калі авечку стрыгуць, каб і самога не абгалілі!

Вязумоўна, дзівіцца на чужую бяду сорамна і небяспечна. Хто супроць? Няма! Аднагалосна!

9. Увесь век вывучай номэнклятуру!

Добра сказана, лепш, чым старое «Век жыўі — век вучыся». Паднаўляць свае веды трэба ўва ўсіх галінах, таксама і ў номэнклятуры.

А цяпер я вам прывяду прыказкі Торбы, якія яшчэ трэба ўважліва прааналізаваць з боку формы, зместу, гукавога складу і г. д., каб падрабязна высвятліць іх якасную каштоўнасць.

1. Не дражні чорта. Чорт чортам сьмярдзіць!

Каго разумее Торба пад чортам, калі наогул, згодна дэкрэту, чарцей няма і быць ня можа?

2. Дорага ды агіла, дзёшава ды гніла.

Незразумелая думка.

3. Сьвет вялік, а дзеца нейдзе.

Мусіць трэба: буржуазны сьвет... Патрэбна ўдасканаліць думку...

4. Хто высока лятае, той нізка сядзе!

Не разумею, супроць каго гэта накіравана. Няўжо Торба хоча, каб птушкі на зямлю не садзіліся, або лятуны ня спусічаліся на ніз.

5. Ня будзь замахайлай, не хапайся за ўсё, як папоўна замуж.

6. Не давай ёлпу агонь у рукі!

Такім чынам, аб'ектыўна разгледзеўшы прыведзеныя тэзісы Торбы, мы часткова згодны зь імі, часткова лічым незразумелымі і мала шкоднымі з гэтае прычыны. Але ёсць у Торбы прыказкі, якія вельмі шкодны ў нашым жыцці і вядуць чалавека на шлях самадурства і прафсаюзнай нядысцыплінаванасці.

1. Каровы, якія дужа равуць, мала малака даюць!

Паспрабуйце якой хочаце малошняй карове ня даць патрэбных калёрыяў, дык як зараве яна!

Такім чынам, гэта і фактычна няверна. А затым прыведзеная тэза накіравана супроць нашай прапаганды наогул. Мы дужа равом і мала карысці даём? Гэта вы хочаце сказаць, падсудны Торба?

2. Сук ня дрэва, балота ня золата, Самасуй не працаўнік!

Ня кажучы аб маёй атэстацыі, я прашу суд звярнуць увагу, што Торба выступае супроць мэліярацыі. Ён ня лічыць нашы балоты залатым дном, між тым у кіруючых колах трымаюцца іншых паглядаў. Затым ён уносіць фактычную блытаніну, запэўняючы нас, што сук — ня дрэва. Мы ведаем, што сук — частка дрэва. Трэба так і казаць, памятаючы, што ад нас моладзь вучыцца правільна выказаць свае думкі.

3. Стары вол псуе баразёнку.

Гэта яўны выпадак супраць старых партыяцаў і старых спецыялістаў наогул. Недапушчальны ў нашых умовах погляд. Ня ўсе старыя валы псуец чырвоныя барозны.

4. Да ўсяго чапляйся з кароткімі гужамі!

Шкодны кірунак, які можа змардаваць чалавека.

5. Кусайся, хоць зубоў ня маеш!

Надзвычайна атрутная думка! Мы ніколі ня будзем кусацца, калі зубоў у роце ня будзе. Бо ў іншым выпадку з нас сьмяяцца будуць.

6. Каму служыш, а куцаму кланяйся!

Самагубна-нікчэмная тэза. Паводля нашай думкі: каму служыш, таму кланяйся. Ніякага дуалізму.

7. Жні там, дзе ня сееш!

Шкодны дэвіз, які вядзе да анархізму і вытворчай блытаніны.

8. Камсамол — вялікі хлопец, якому бацькавы споднікі кароткі!

Нікчэмнае і нявернае азначэньне ролі нашай баявой арганізацыі.

Усе гэтыя тэзісы атручваюць наш здаровы апарат, уносяць дэзарганізацыю ў быт. Падсудны Торба, незалежна ад таго, хацеў ці не, зьявіўся рупарам дробна-кулацкай стыхіі, несьвядомым агітатарам за развал нашага новага жыцця. Хоць вялік пень, але дупляваты! — скажам мы словамі Торбы. А таму я патрабую ад таварыскага суду такой вышэйшай кары для Торбы: ужыць у вадносінах да яго астракізм, зрабіўшы яму ідэйную кастрацыю перад гэтым.

Абаронцай Торбы выступіла Крэйна. З чыста жаночым какецтвам і агідствам яна гостра высьмеяла структуру маёй абвінавачнай прамовы. Яна сьмела запэўняла суд у тым, што прыказкі Торбы зусім ня Торбіны, а належаць усяму народу ў цэлым. Дык ці ня прыцягнуць на суд увесь народ? А затым Самасу ў вялікі канфуз уквонаўся, бо ўвесь блёкнот пісаны зусім ня рукою Торбы, а рукою Самасу!

Я хапнуў кішэнь, схапіў блёкнот і, о жах! Я захапіў з сабою ня той блёкнот!

Ня глядзячы на гэта, суд вынес суровую вымову Торбе, прызнаў яго дзейнасьць у якасьці судзьдзі нявытрыманай і шкоднай.

Так парваліся цуглі мае дружбы з Торбай.

VIII. ТРАГЛАДЫТ

Пасьля гэтага працэсу ў мяне было пачуцьцё пякельнай незадаволенасьці. Каб пазбыць яго, я заняўся навуковай і публіцыстычнай чыннасьцю. Я паслаў у цэнтральную газету артыкул: «Як разьмяркоўваць свой час савецкаму працаўніку, калі ён ня прысутнічае на пасяджэньнях, сходах, нарадах і канфэрэнцыях». У Акадэмію Навук я паслаў тры трактаты. Першы трактат аб вугалі ў Шапнялёўскім раёне. Тут я падрабязна высьвятляў:

— У раёне ёсьць жоўты вугаль (сонца), белы вугаль (вада), блакітны вугаль (вечер), як аснова для заснаваньня грандыёзнага ветрабуду, зялёны вугаль (торф) і чырвоны вугаль (чалавек, жы-

вёла). Пільныя досьледы ў раёне праводзяцца ў мэтах адшуканьня чорнага вугалю, якога пакуль што не ўдалося выкрыць.

Другі трактат вырашаў вельмі важнае ў нашых умовах пытаньне «Аб фактарах, якія рэгулююць навучальны год у раёне». Я прызнаў, што галоўны фактар — сьвіньня. Як толькі кінуць гэту зьвярыну ганяць у поле, тады пачынаецца вясковы навучальны год. Практычны вывад: нацыяналізаваць усіх сьвіней БССР. У гэтым трактате я зачапіў яшчэ тры пытаньні, зьвязаныя зь першым: аб простых спосабах правэркі налічча фармальных навываў у вучняў, аб устанаўленьні працэнту ахапленьня школай дзяцей вучнёўскага ўзросту і аб стане беларусізацыі школы. Я раіў адказным працаўніком, якія задкавацца гэтымі пытаньнямі, уяжджаючы ў вёску, пільную ўвагу зьвяртаць на тое, ці на ўсіх варотах крэйдаю награмзолены вядомыя ўсім няпрыстойныя словы і лаянка і ці сустракаецца ў іх «ў» заместа звычайнага. Калі вы атрымаеце станоўчыя вынікі, дык, не марудзячы ні хвіліны, вы, як дасьледчык, маеце права зрабіць вывад: 1) фармальныя навывкі ёсьць (калі можна разабраць, што напісана), 2) усе дзеці ахоплены школай (калі, хоць і рэдка, сустракаецца «ў»).

Трэці мой трактат аб першабытнай гаспадарцы ў Шапалёўскім раёне зьвярнуў увагу навуковай думкі ўсіх саюзных рэспублік. Вывучаць гэта пытаньне на месцы прыяжджалі Татары, Украінцы, Мардвіны, Чукчы і Гілякі.

А справа ў тым, што я выкрыў гаспадарку аднаго селяніна, у якога непарушна захавалася земляробчая традыцыя, пачынаючы мусіць ад нэаліту ці бронзы, як заўважыў Мамон.

Гэта гаспадарка належыць селяніну Трагладыту (гэта яго імя; прозьвішча няма; як завуць па бацьку — ня высветлена) і знаходзіцца ў Воўчыцкім сельсавеце, у 5 клм. ад вёскі Галабранкі. Гаспадарка ляжыць у глухім лесе, з чатырох бакоў абкружана непразходным балотам і дае сабой тыповае ўмацаваньне — гарадзішча старога часу, з высокім драўляным астракольным загаходам.

Гаспадарка ізалявана ад усяго сьвету і да гэтага часу, ня гледзячы на 10-годзьдзе Кастрычніцкай рэвалюцыі, ня была абкладзена ніякім падаткам і не занесена ў сьпіс насельных месц БССР.

У гаспадарцы Трагладыта няма ніякіх сьлядоў нашай культуры. Там ня ўжываюць сярнічак, а вечны (сьвяты) агонь гарыць на пяколачку. Няма дымаходаў, шкла. Нешта накітталі вакешак разьмерам 10 x 15 цм. ёсьць, і замест шкла ў іх устаўлены бычыны пузыр. Сям'я Трагладыта ня ведае мыла, газы, ня ўжывае нічога жалезнага. Іголкі не сталёвыя, а драўляныя, або з рыбных костак. Хата і пунькі сваёй архітэктурай ня маюць сабе нічога адпаведнага ўва ўсім дзікунскім сьвеце. У сенцах хаты (калі так можна назваць невялікую дзюрку, празь якую трэба паўзком

улязаць) і ў пунях такія галаваломныя закруткі, што я ручаю: найвыдатныя тэхнікі і вынаходцы Саюзу не разгадаюць іх.

Трагладыт і яго сям'я (тры сыны з жонкамі, якіх яны «ўмыкалі»; у кажнага, як бобу, дзяцей) ня ведаюць абутку ў нашым разуменні слова. Іх абутак з лазовай каравіны. А зімой яныносяць досыць моцны абутак. Яны абкручваюць ногі анучамі, а верхнюю анучу паліваюць вадой і некалькі хвілін стаяць на морозе. Тады зверху абмерзне ўсё, дубам стане і можа добра адыгрываць ролю ботаў.

Сам Трагладыт, як звер, абыходзіцца з сям'ёй, што добра ілюструе патрыярхальную эпоху чалавецтва. Сам лечыць сваю жывёлу і сям'ю словам, «кухтулём» (тэхнічнае слова, якое азначае мэханічны ўдар), расьлінамі, сам вытварае кастрацыю, сам кроў пушчае і г. д.

Сям'я жыве замкнёным жыццём. Ніхто ня ходзіць ні ў царкву, ні на сход, ні нават на кірмаш.

Я даследваў слоўнік мовы трагладытаў і вельмі спрачаўся з Мамонам аб колькасці слоў, якімі карыстаюцца трагладыты. Мамон даводзіць, што на Беларусі няма ніводнага сялянскага двара, у якім колькасць слоў была менш 15 000, а я запэўняў, што трагладыты ведаюць ня больш 1 000 слоў.

Цяпер я бачу сваю памылку: цяпер я складаю вялікі трагладыцкі слоўнік (ня менш 3 000 слоў), які думаю пяць раз выдаць.

Што датычыцца рэлігійных пачуццяў у трагладытаў, дык практыка паказала, што нейкія рэлігійныя эмоцыі ёсць. Ніякіх абразоў выявіць не ўдалося, затое недалёка ад хаты, сярод двух карчавых дубоў стаіць вялікі каменны статуі (Мамон кажа, што гэта каменная баба, я ня ведаю, ці так гэта, бо родавыя адзнакі адсутнічаюць), і трагладыты, як ідуць каля яго, неяк таемна ўсміхаюцца, зь іх вуснаў выходзяць нейкія дзіўныя дыфтонгі уо, ыя, а часта нават поліфтонгі.

Сюды неабходна накіраваць асобную экспэдыцыю, якая дапаможа сацыялістычнаму будаўніцтву.

Праўда, гаспадарка дажывае свой век. Бурныя падзеі апошняга часу хваляй і сюды зайшлі.

Калі я першы раз выкрыў гэту гаспадарку, кіруючыся мутнымі весткамі вёскі, і ўзброены з'явіўся з Мамонам да трагладытаў, — усе схаваліся: і чалавек і жывёла, якая дзейнічала па прынцыпу супрацоўніцтва. Толькі зь цягам часу мы атрымалі некаторыя весткі.

Трэба адзначыць адну рысу, якая сьветчыць аб нейкім руху ўперад у гэтай гаспадарцы. Тры гады назад сам Трагладыт пачаў ужываць штучнае ўгнаенне на сваім полі. У якасці ўгнаення ён браў кавалкі трухлявага дрэва ці балотнага зёму і клаў у барозны з бульбай, адзінай культурнай расьлінай, якая нейкім чынам папала сюды.

У канцы свайго трактату я прапанаваў:

— Захаваць гэту гаспадарку, як музейна-паказальную і абвясціць дзяржаўным заказнікам, даўшы ахоўную грамату, сюды наладжваць экскурсіі рабочых, сялян, вучняў і студэнтаў, каб азнаёміць зь першабытнай гаспадаркай даўняга часу.

Адказу на маю прапанову няма. Маўчаць пад прыкрыццём валакіты. — А каштоўная прапанова гібее! — кажа Мамон.

Існаванне трагедыцкай гаспадаркі і гэты цікавы быт вельмі штурханулі ўперад нашу думку. Я дабіўся ад РВК выпісаць на сродкі самаабкладання наступныя прылады, неабходныя для разгортвання нашай культпрацы ў раёне і прапаганды навукі ў масах: 1) шкалу вачэй, каб навукова сыстэматызаваць і падзяліць на класы насяленне раёну паводля колеру вачэй; 2) шкалу валосья — аналёгічная першай мэта; 3) ручныя сіламеры для падрабязнага падлічэння, колькі конскіх сіл ёсць у раёне; 4) сьлінавую прыладу для вывучэння складаных рэфлексаў; 5) поўны набор мерак вагі і даўжыні для высвятлення будовы цела, твару і варыяцыйнай крывой індэксу чэрапу ў шапялёўскага насяленьня.

Усё гэта абяцала вялікія поспехі ў нашай працы.

ІХ. ПРАТАРЧАКА ЖЫЦЦЯ

І тут раптам маю культурную дзейнасць у Шапялёўскім раёне гвалтоўна ліквідавалі. Хацелі нават зусім адшыць мяне ад культу-буду, але гэта спроба не ўдалася. Мая культпраца зноў разгарнулася ў іншым месцы і ўжо на больш пашыранай базе.

Гэнэзіс усяе гэтае, ганебнае для некаторых асоб, гісторыі наступны:

Напрамак нашай культпрацы заўсёды быў такі, каб адна праца мела зрашчванне з другой. Папулярызуючы навуку ў сялянскіх і рабочых масах, мы ў той-жа час прасоўвалі і мастацтва ў масы. Мы арганізавалі раённы вандроўны тэатр і дырэктарам яго прызначылі тав. Бычанка, вельмі здольнага арганізатара і прыгожага мужчыну, на якога толькі паглядзеўшы, дзеўкі ўжо млелі. Шляхам падачы заяў ён набраў 8 актораў і 12 актараў і распачаў тэатральны сезон. Вельмі адчуваўся рэпертуарны голад, але дзякуючы ўмеламу тэатральнаму кіраўніцтву знайшлі аднаго дзеда, і ён напісаў у 4 дзён п'есу «Рэў Сопік». Бліскуча выканаў яе тэатральны калектыў. Другую п'есу «Каханьне пад прымусам» напісала піянэрка Палага Кулік. А трэцюю, з-за якой усё ліха загарэлася, напісалі калектыўна: я, Сьвердзялюк, Мамон, Гыля і Юрлік. У ход мы пусцілі ўсё калектыўнае выбаўражэнне і ў п'есе былі малюнкi, захапляючыя і падаўляючыя сваёй індустрыяй і хараством. Назва п'есы «Пратарчака жыцця».

Пралёг да п'есы напісаў я з Мамонам. Пад моцным уражаннем гаспадаркі Трагладыта мы паказалі, як жылі тыя людзі ў даўнія часы. Згодна нашаму задуму, у пралёгу выконваецца вялікі эксцэнтрычны балет па прынцыпу тармасухі. Акторы да поясу голыя, апранутыя ў ваўчыныя, лісіныя, авечыя скуры.

Шмат мы затрацілі энэргіі, каб бліскуча ў нашых умовах спрацаваць п'есу. Але п'еса так падабалася ўсім, што мы да глыбокай ночы сядзелі ў пакоях сямігодкі і рыхтавалі яе. Роль галоўнай гэроіні мы далі Сошы-Дошы, і яна цэлыя дні і ночы праводзіла ў шуканьні найлепшай вопраткі, цікавых гэтаў і інтанацыяў. Я не адставаў ад яе. Гэта агульная культурная справа зблізіла нас. Як толькі канчаліся мае заняткі, я ішоў на кватэру Сошы-Дошы, і мы да таго часу, як трэба было збірацца на рэпэтыцыю, рыхтавалі для яе і для мяне адзеньне, рабілі з кужалю і афарбоўвалі эгэатычнае валосьсе, прыладжвалі зьвярыныя скуры і г.д. Яна была такой мілай у сваёй дзіцячай непасрэднасьці, што часта я ня мог устаяць, вельмі рух мяне забіраў, і тады я палка цалаваў гэту 18-гадовае дзіцё. Трэба падкрэсьліць, што заўсёды я даваў належныя камэнтары. Я рабіў тое самае, што адзін гэрой у нейкім рамане: цалуючы Сошу-Дошу і маючы на ўвазе сакратара, гаварыў ёй:

— От табе, Соша, мой палкі пацалунак, а ўсё іншае дасьць табе твой жаніх!

Адказам на гэтыя словы быў яе сьмех. Гарэзьліва глядзячы мне ў вочы, дзяўчына гаварыла:

— Я не хачу, каб усё іншае даў мне жаніх! Я не кахаю яго! Выходжу замуж, бо ў яго палажэньне...

Гэта распяляла мяне, але я стрымліваўся, канкрэтна ўяўляючы ўсю небясьпеку, якую можа мець адзін неасьцярожны крок, тым больш, што вельмі марудзілі з залічэньнем мяне нават у кандыдаты партыі.

А тут нейкі навухаданосар інфармаваў сакратара, што мае адносіны зь яго нявестай зайшлі вельмі далёка, куды далей, чымся ў сакратара.

У час спэтаклю, калі ўзьнялася заслона, першая на сцэну выйшла Соша-Доша голай да пояса. У яе была прыгожая лісіная скурка ніжэй пояса, а на грудзёх бліскучыя па спэцыяльна зробленаму заказу бляшкі, прыгожа выпукляючыя яе дзявочыя грудзі. Валасы на галаве былі зусім чырвоныя, пышныя, да самых пліт. Яна была бязмежна чароўнай, і я ахаў за кулісамі.

І калі пачаўся балет па прынцыпу першабытнай захапляючай тармасухі, я, выконваючы ролю цэнтральнага гэроя, вырабляў надзвычайныя выкрутасы ў пары з Сошай-Дошай. Гэтым «па» нас навучыў адзін Ленінградзкі рабочы Ярмаловіч, які ў гэты час прыехаў да нас у вадпачынак. Ён вельмі захапляўся фокстротам

і ведаў каля 17 відаў яго. Ён стылізаваў першабытныя скокі па прынцыпу фокстроту. Я забыўся на ўсё і з захапленнем тармасіў Сошу-Дошу.

Калі скончыўся пралёт, і зачынілася заслона, толькі некалькі ціхіх аплёдысmentaў пачулася ў залі — факт нябывалы ў практыцы шапалёўскага тэатральнага жыцця. Звычайна ў Шапалёўцы пляскаюць усякаму, хто выступае. А нам не зрабілі гэтай ласкі, бо ўся публіка была вельмі шакіравана, пабачыўшы нашы голыя «лыткі, ляшкі, грудзі і дзіўныя рухі» (літаральна-сказаныя словы).

Тут і адбыўся фінал маёй Шапалёўскай дзейнасьці. На сцэну, дзе былі мы ўсе, узляцеў абураны сакратар і запытаў у мяне:

— Хто даў дазвол ставіць гэтую брыду? Хто аўтар?

Я ня стрымаўся. Мяне абурыў тон. З гонарам:

— Калі вас цікавіць гэта пытаньне, зайдзеце сюды праз поўгадзіны, і я адкажу вам. А цяпер трэба рыхтаваць I акт.

— П'есу трэба зьняць, каб ня было потым...

— П'есу дазволіў паставіць я. Я райліт і адказваю за свае крокі.

— У такім разе я настойваю, каб п'есу спынілі...

— Я гэтага не зраблю...

На мой бок стала Соша-Доша і з усім сваім інтрыганцка-жаночым талентам кінулася на сакратара, шпігуючы яго невуцтвам.

Гэтага ён сыцярпець ня мог, абурана пакінуў сцэну, а празь пяць хвілін зьявіўся ўпаўнаважаны й арыштаваў мяне.

Але гэта не зламала мае энэргіі.

На другі дзень я даведаўся, што на пасяджэньні прэзыдыюму РВК мяне за нетактоўныя паводзіны зьнялі з працы. Гэта абурыла мяне. Я напісаў у РВК, што, лічачы гэту пастанову няправільнай, я абвясчаю галадоўку. Сакратар назваў мой учынак «нябывальым у савецкіх умовах выбрыкам».

Ініцыятары маёй ліквідацыі перапалохаліся і накіравалі мяне у вакругу.

Там добра высветлілі маю публіцыстычную і культурную дзейнасьць і перавялі мяне ў вакруту на больш адказную працу, як вытрыманага, непалахлівага працаўніка, а сакратару зрабілі вымоўку.

Соша-Доша доўга ня ведала, да каго сьхіліцца. Пасьля доўгіх хістанняў яе дзіцячыя вочы ўсьміхнуліся сакратару, а галоўка прытулілася да яго пляча.

Так скончылася мая Шапалёўская дзейнасьць.

Менск, 31/VII — 1929 г.

(К А Н Е Ц)

